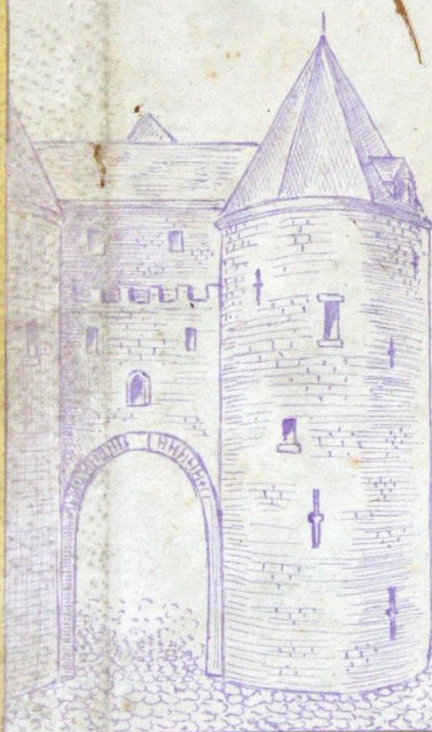
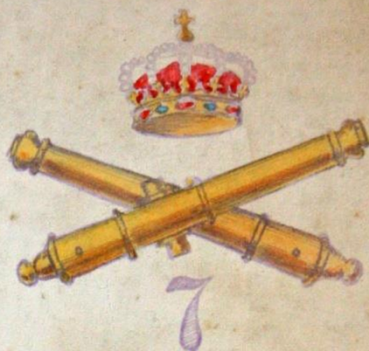

Bergen

op

Boom.

Bijzonderheden uit de
Geschiedenis van

Bergen op Zoom .

Aan de lezer

Bij het bestuderen van de geschiedenis van Bergen op Zoom stonden twee groepen van bronnen ter beschikking. De eerste groep omvat de gegevens, Reeds vermeld in tijdschriften en boeken. Ogenschijnlijk heeft het geen nut. Die gegevens over te schrijven, Maar al spoedig blijkt dat de oude kronieken, hoe vertrouwenwekkend zij er ook uitzien met hun gotische druk en hun perkamenten banden, soms even onbetrouwbaar zijn als veel Staats- en krijgslieden van hun tijd.

Ze zijn dikwijls zeer bruikbaar voor de bestudering van hetgeen in het tijdvak en de omgeving van de schrijver voorviel, maar buiten die gezichtskring komend, beginnen de schrijvers te fantaseren of ze nemen losse geruchten voor waarheid aan.

Een paar voorbeelden:

- I. Een overigens betrouwbaar schrijver doet het verhaal van een mislukte aanslag op Bergen op Zoom in 1605. De troepen van aartshertog Albertus dringen in de stad door tot de markt, maar worden daarna buiten de stadspoorten geworpen. De schrijver zegt dan van de aartshertog: *"De vorst zelf had veel moeite om het gevaar van gevat te worden te ontgaan"*. In werkelijkheid is Albertus echter in het geheel niet bij de aanslag geweest.
- II. De schrijver vertelt van de belegering der Franschen in 1747. Hij zegt dat de stad aan de vijand overging *"door forcie van wijlen den ingenieur Fullenius"*. De waarheid is, dat achter het werk Dedem een uitvalspoort (sortie) lag, die bij de verdediging niet voldoende bewaakt is. De vijand maakte zich bij die bestorming meester van de sortie, die de sortie van Fullenius werd genoemd, omdat deze in de Schoolstraat uitkwam naast het

huis van de ontvanger Fullenius ¹). (Waar vroeger deze uitvalspoort lag ligt nu een klein straatje dat nog steeds de *Franse sortie* heet)

- III. In 1814 is Bergen in handen van een Franse bezetting. De Engelsen belegeren de stad en daar zij verstandhouding hebben met de inwoners, gelukt het aan de Engelse troepen binnen de stad te komen. Na een nachtgevecht dat urenlang duurt, zijn de Fransen tenslotte weer meester van de vesting, honderden Engelsen zijn gesneuveld, de rest is gevangen genomen. Toch schreef een Nederlands generaal in 1862 hierover een verhandeling ²), waarbij hij een tekening voegt met het volgende opschrift: “ *Bergen op Zoom stormenderhand veroverd op 8 maart 1814 door Britse troepen onder bevel van den luitenant generaal Sir Thomas Graham*”.

.

De bronnen zijn dus niet altijd betrouwbaar. En bovendien dikwijls zeer partijdig gekleurd. (Pro-Spaans of Pro-Reformatie) Het kan dus nut hebben van deze bronnen, die dikwijls zeer verouderd zijn en die ook zeldzaam worden en daarom niet steeds onder ieders bereik, een nieuwe samenvatting te geven.

De tweede groep van bronnen omvat de gegevens, aanwezig in gemeente en rijksarchief. Voor het bestuderen van deze bronnen ontbrak de tijd. Bovendien beschikt de stad Bergen niet over een brandvrije archiefbergplaats. Het gevolg daarvan is, dat veel

¹ De [Militaire Spectator van 1839](#) (pag 14) geeft een nog andere verklaring; “Deze poterne draagt den naam van Fullenius, door Coehoorn, ter nagedachtenis van zijnen hoogleeraar aan dezelve gegeven”. Ook Bosscha [Neêrlands heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen](#) (pag 404) geeft deze naamsverklaring.

² J.E. van Gorkum, [De bestorming der vesting Bergen op Zoom](#)

archiefstukken zijn opgezonden naar het rijksarchief en dus niet ter beschikking waren voor bestudering in het garnizoen. Ook behoren tot deze groep de gegevens, aanwezig op het krijgsgeschiedkundig archief en in het archief van de vijfde afdeling van het departement van Defensie. Voor zover de tijd dit vergunde, is hiervan een dankbaar gebruik gemaakt.

Het is uitsluitend mijn bedoeling geweest, een handleiding te geven voor officieren en kader van mijn regiment. Zij vinden hierin de gegevens, nodig om aan de manschappen het een en ander te leren van de geschiedenis der vesting. Vele malen wordt Bergen in de krijgsgeschiedenis vermeld, nu eens doorstaat de stad glansrijk een belegering, dankzij de trouw en eensgezindheid der troepen, dan weer gaat de stad, ondanks gunstige omstandigheden verloren door gebrek aan samenwerking, door plichtsverzaking, lafheid of verraad. Evenzoveel voorbeelden tot navolging en tot waarschuwing.

Ik heb dit werk uitgebreid met enkele bijzonderheden betreffende handel en bestuur en het leven der Heren van Bergen.

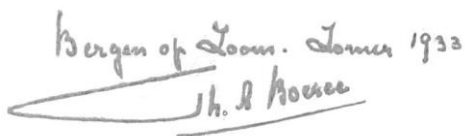
De ter beschikking staande tijd was uiterst kort, slechts enkele zomermaanden, reeds geheel gevuld met vele oefeningen. Gelden zijn niet beschikbaar om dit werk te laten drukken, het moet, tussen andere bedrijven door, door het Bureau personeel worden vermenigvuldigd. Alles dwingt tot korthed, het werk draagt dus allerminst een wetenschappelijk karakter.

Terwille dezer korthed heb ik alle vermelding van bronnen weggelaten. Ik verklaar echter uitdrukkelijk, dat zeer veel van deze arbeid is overgenomen uit reeds uitgegeven stukken. Men zal dus hierin beschrijvingen van feiten en toestanden vinden, die men

reeds elders heeft aangetroffen, bijvoorbeeld in het tijdschrift de [St Geertruydsbronne](#).

Moge dit werk een bescheiden bijdrage zijn voor verhoging van de nationale gedachte bij de manschappen van het zevende Regiment Veldartillerie.

Ten slotte breng ik mijn hartelijke dank uit aan onze gemeente Archivaris de heer Slootmans, die mij steeds met zijn uitgebreide kennis van het verleden der stad terzijde stond, en zelfs te mijner beschikking stelde de aantekeningen, welke hij gemaakt had voor eigen publicatie.

Bergen op Zoom. Januari 1933
Jh. d. Kousse

Luitenant Kolonel, Commandant
7^e Regiment Veldartillerie

***Noot bij deze transcriptie:** Omwille van de leesbaarheid is de spelling zoveel mogelijk omgezet naar de tegenwoordig gebruikelijke. Ook is het 'aan elkaar rijgen' van zinsdelen hier en daar veranderd door deze op te delen in twee (of meer) zelfstandige zinnen. Toch is de zinsbouw soms duidelijk herkenbaar als anno 1933 gebruikelijk was.*

Ook zijn enkele verwijzingen en voetnoten toegevoegd, die in het originele document in het geheel niet aanwezig zijn. Daarmee is overigens niet gestreefd naar het alsnog aanwijzen van de bronnen, welke door de schrijver achterwege werden gelaten.

Inhoud

Aan de lezer	3
De heren van Bergen op Zoom	9
Wesemale	11
Gerard van Wesemale	11
Arnout	12
Machteld	12
Joanna	12
Boutersem	13
Hendrik I van Boutersem	13
Hendrik II van Boutersem	14
Hendrik III van Boutersem	14
De oorsprong der stad	15
Glymes	18
Jan van Glymes	18
De handel met de Engelsen	20
Jan II van Glymes	21
Borchvliet	26
Kerken en kapellen	28
Het stadsbestuur	30
Einde feodale tijdperk	33
De tol bij Yersekeroord	35
Jan III van Glymes	37
Andere tijden	38
De vestingwerken in 1560	39
De crisis	42
Antonius van Glymes	49
Jan IV van Glymes	50
Alva	52
1567 Bergen op Zoom onder Alva's bewind	54
De oorlogslasten	55
Pacificatie van Gent	59

Jan van Withem	61
Het verraad van Jan van Withem	64
1582 De overgang van het markiezaat	66
Het verraad van Berwouts	69
1588 Belegering van Bergen door Parma	72
De aanslag van 1597	82
De aanslag van 1602	83
De aanslag van augustus 1605	83
De aanslag van 19 september 1605	84
De laatste markiezen van Bergen	88
De lotgevallen der stad Bergen na 1609	95
De vestingwerken	95
Het geschut	98
1622 de belegering van Bergen op Zoom door Spinola	101
1628 De forten Moermont, Pinsen en Roovere	116
1631 de zeeslag op het Slaak	123
1652-1653 Naoorlogse zuinigheid	128
1697 Coehoorn en de vesting Bergen op Zoom	136
1747 Bergen op Zoom door de Fransen belegerd en veroverd	143
Mijnen en contramijnen	185
1814 de aanslag op Bergen op Zoom	193
Bijlage	200

De heren van Bergen op Zoom

Verschillende geslachten hebben in de loop deze eeuwen het bewind gevoerd over Bergen op Zoom. In de eerste tijden zijn het min of meer zelfstandige, regerende vorsten. Later verliezen zij hun macht, zij trekken slechts de inkomsten uit hun alhier gelegen particuliere goederen, zij voeren alleen de titel, als laatste herinnering aan de macht die in andere handen is overgegaan, tenslotte maakt de grote revolutie ook hieraan een einde.

De geslachtslijst der heren voert terug naar de tijden, waaraan slechts weinig gegevens tot op onze tijd zijn bewaard gebleven.

De geschiedenisvorser moge trachten, tot in het verste verleden terug te dringen, voor de geschiedenis van Bergen op Zoom is die arbeid van luttel belang. Vóór het jaar 1039 behoort Noord Brabant aan Strijen, een geslacht dat zeker zo oud is en zo machtig als dat van de graven van Holland.

In 1039 verdeelt Reginer van Strijen zijn gebied tussen zijn twee zonen.

Lambert, de oudste, wordt heer van Strijen, en krijgt het land noordoostwaarts van de Brede Aa tot de Maas aan de Striene. Hieronder ook het land van Geertruidenberg en Zevenbergen, benevens veel dorpen die bij de Sint Elisabethsvloed in 1421 zijn verdwenen.

De tweede zoon, Hendrik, krijgt het land zuidwaarts van de Aa en Striene, tot Zandvliet, grenzend aan het markiezaat van Antwerpen. Hendrik wordt dus de eerste heer van Breda. Tot zijn gebied behoren o.m. Breda, Bergen op Zoom, Schoten, Merksem, Eekeren, Loenhout en Oostmalle. De geschiedenis van de heren van Breda bevat zo weinig belangrijke gegevens voor de ontwikkeling van de

stad Bergen op Zoom, dat we dit tijdperk stilzwijgend kunnen voorbijgaan.

Elisabeth is de laatste vrouw uit het geslacht van Breda, die tevens Vrouwe van Bergen op Zoom is. Zij is getrouwd met Arnoud van Loven. Het huwelijk is kinderloos. En als zij in 1281 sterft, is het nodig maatregelen voor de erfopvolging te nemen.

Dan begint het tweede tijdperk.

23 juli 1287 verdeelt hertog Jan van Brabant, de heerlijkheid van Breda in twee gelijke delen. Raso van Gaveren, heer van Liedekerke, krijgt Breda met omliggende landen, en Gerard van Wesemale krijgt Bergen op Zoom. Hij kreeg het als leen met de volle jurisdictie, en de hertog geeft aan Jan de Bere en aan Evert de schout van Antwerpen opdracht, de grensscheiding vast te stellen.

Breda krijgt Oosterhout, Nispen, Hulsdonk, Kalsdonk, Gilze, Ginneken, Bavel, Rijen, klein Oosterhout, Dorst, Dongen, Princenhage, Etten, Terheyde en Teteringen.

Bergen op Zoom krijgt Wouw, Heerlen, Halsteren, Noordgeest, Borgvliet, Hildernisse, Woensdrecht, Putte, Gravenwezel, Schoten, Merksem, Rucphen, Schakerloo en Ossendrecht.

Een gedeelte land blijft in gemeenschappelijk bezit, namelijk Steenberghe, Oud Gastel (waaronder Zout en Wildert, Kruisland, Calleloo en verschillende gorzen) Oudenbosch en Nieuwenbosch, Hoeven, St Maartenspolder, Nieuw Gastel, Standaardbuiten, Fijnaart, Ruigenhil (tegenwoordige Willemstad), Appelaar en aanwassen. Dit gemeenschappelijk gebied wordt in 1458 definitief verdeeld.

Wesemale

Gerard van Wesemale

is dus de eerste heer van Bergen op Zoom. Hij ommuurt de stad, nu hij als leenman het 'droit de ville close' heeft. De Gevangenpoort, het enige bouwwerk dat ons nog uit dit tijdperk rest, is door hem gebouwd.

Hij is een dapper krijgsman, de hertog van Brabant heeft hem deze hoge gunst verleend als beloning voor zijn trouwe diensten, en weldra heeft Gerard van Wesemale de gelegenheid zijn aanhankelijkheid aan zijn hertog te tonen. 5 Juni 1288 wappert zijn banier, de 3 rode leliën op het gouden veld naast die van Aarschot in de slag bij Woeringen. In het heetst van de strijd staat hij pal, ook zijn kreet is "Aarschot" en om zijn banier scharen zich nauwer aaneen de getrouwen tot de overwinning is bevochten. Het is de eerste maal dat hij het recht heeft onder de eigen banier te strijden.

Twaalf jaar later, in 1300 is hij de trouwe volgeling Jan van Henegouwen, die dan tevens Graaf van Holland is, als deze naar Zeeland komt om dan oproerling Jan van Renesse te tuchtigen. De kroniekschrijver zegt hiervan:

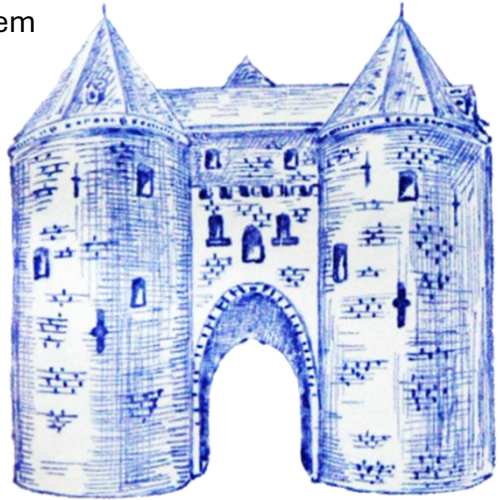
"Doe Graef Jan te Dordrecht was, quam hem de boodschap dat de heer Jan van Renisse met grooter macht was te Bergen aen den Zoom ende datter die Jonckheer van Berghen teghen getreden hadde, ende hadde heer Jan vluchtich gemaakt ende al zijn volck verslaghen, omtrent 500 man". Jan wordt uit Zeeland verbannen en zijn goederen worden verbeurd verklaard.

Gerard sterft ongeveer in 1308.

Arnout

Zijn oudste zoon Arnout volgt hem op. (zijn tweede zoon Gerard krijgt Merxem). Hij is getrouwd met Joanna van Loon, en heeft slechts twee dochters, de oudste, Machteld, is bestemd om hem op te volgen.

Machteld

Machteld trouwt met *Albert van Voorne*, oudste zoon van de Burggraaf van Zeeland. Ze hebben slechts een dochter, Joanna. Albert sterft op noodlottige wijze op een toernooi te Londen, waarheen hij samen met zijn vader de graven van Holland vergezelt.

Joanna

Joanna wordt opgevoed aan het Hof van de graven van Holland. In 1340 wordt de heerlijkheid van Bergen op Zoom aan haar overgedragen. Zij is getrouwd met *Jan van Monjoy*, heer van Valkenburg. Het huwelijk is niet gelukkig. Heer Jan is een verkwister die zijn goederen en inkomsten verpandt.

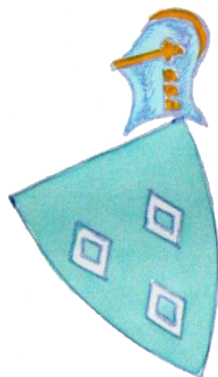
Als Joanna in 1348 sterft, ontstaan er moeilijkheden over de opvolging. Haar man zwerft arm en ellendig in den vreemde rond, haar huwelijk is kinderloos gebleven en daarnaast rechthebbende is *Maria van Merksem*, getrouwd met Hendrik van Boutersem, zoals uit de volgende familie verhouding blijkt:

Gerard van Wesemale	{	Arnoud	Machteld	Joanna
		X	X	
		Johanna van Loon	Albert van Voorne	
	{	Gerard van Merxem	Maria van Merxem	
		X	X	
		Maria van Wilre	Hendrik van Boutersem	

Boutersem

Hendrik I van Boutersem

Hendrik, een *van Boutersem* wordt dus heer van Bergen op Zoom, maar hij komt pas in het feitelijke bezit, nadat de hertog van Brabant hem zijn steun heeft toegezegd. En eerst op 24 augustus 1352 bericht deze aan Bergen op Zoom dat heer Hendrik tot leenman is verkozen.

Hij heeft om dit doel te bereiken, een proces moeten voeren tegen Catharina van Wijneghem, die reeds door de verpanding van inkomsten van Jan van Valkenburg de feitelijke eigenaresse van het land is geworden. Het bezit kost hem nu 6000 pond Tournois die hij aan Catharina moet betalen. Bij de hertog staat hij in hoge gunst. Hij is maarschalk van Brabant, en dankzij de bescherming van zijn heer weet hij voor de stad belangrijke rechten te verkrijgen. Van de tijd van betrekkelijke rust maakt hij gebruik om de grenzen met Breda nog eens nauwkeurig te doen afpalen. Het gemeenschappelijk eigendom is een bron van tweedracht gebleken.

In 1360 weet hij van Willem Graaf van Henegouwen voor zijn poorters ten eeuwige dage het recht van vrijdom van alle tollén in Holland en Zeeland te verkrijgen. Hij sterft in 1370.

Hendrik II van Boutersem

Hendrik II trouwt met Beatrix van Polanen, dochter van Jan van Polanen, heer van Breda. Reeds zeer jong, zijn zij bij contract voor elkander bestemd.

12 april 1390 kreeg de stad het recht om personen die misdrijven plegen tegen de kooplieden op de jaarmarkt te Bergen op Zoom of die op de markt de vrede verstoren door heel Brabant te achtervolgen en gevangen te nemen.

In 1398 geeft hij aan de stad een nieuw privilege ter vervanging van het oude, dat bij de geweldige brand in 1397 (waarmee volgens de overlevering alleen het stadhuis en de huizen genaamd de Olifant en de Draak bleven bestaan), was verloren gegaan.

Met grote plechtigheid wordt dit privilege uitgegeven in tegenwoordigheid van zijn zoon Hendrik, heer van Grimbergen, van zijn broer Gerrit, van zijn zwager Aart van Gaveren en van zijn neef Hugo van Strijen.

Hendrik III van Boutersem

Hendrik III komt in 1412 aan de regering. Hij is getrouwd met Johanna van Gruijthusen, dochter van Jan van der Aa, Heer van Grimbergen. Een zoon, Henrik sterft jong zonder nageslacht. Door het huwelijk van hun dochter Johanna met Jan van Glymes gaat Bergen een tijd van weelde en voorspoed tegemoet.

De oorsprong der stad

De vraag rijst: Hoe heeft de stad zich tot dit tijdstip (ongeveer 1400), ontwikkeld, en hoe is haar verhouding tot de heer van Bergen op Zoom, en tot de hogere landsheer, de hertog van Brabant.

Omtrent de oorsprong der stad weten wij niets. De oude kroniekschrijvers hebben zich verdiept in een onderzoek naar de herkomst van de naam. Volgens sommigen houdt de naam verband met de Bergen die hier geweest zijn (en die na 1622 werden afgegraven) Volgens anderen betekent ‘berg’ alleen de goede haven, waar de schepen zich bij slecht weder konden bergen. Het doet er zo weinig toe wie gelijk heeft en bovendien zijn de oudste schrijvers op wie zij zich beroepen zo onduidelijk, dat niet met zekerheid is vast te stellen of zij spreken over Bergen op Zoom of Geertruidenberg (De beschermheilige van Bergen is eveneens Sint Geertruyd).

Nee, we weten alleen dat de naam ‘berg’ een geliefkoosd woord is voor het maken van plaatsnamen in West Brabant gezien de plaatsen Steenbergen, Zevenbergen, Geertruidenberg en Bergen op Zoom.

Over één zaak zijn allen het eens namelijk dat de naam Bergen op Zoom niet het minste verband houdt met de gegraven vaart de Zoom. Deze vaart werd in 1517 met goedkeuring van Jan III van Glymes gegraven, dus in een tijd toen de stad reeds lang Bergen op Zoom heette.

Bovendien wordt die vaart welke diende voor aanvoer van de turf die in de wildernissen werd gestoken in de oude stukken genoemd de Waterloop en in de stad zelf de [Grebbe of de Moeregreb](#).

(Het slootje ³) bestaat nog steeds en begint bij de duiker achter het ravelijn Op de Zoom, loopt door de Meersche tuin, is overdekt ter plaatse van de Vischmarkt, eveneens onder het Markiezenhof en komt tenslotte bij het spuihuis in de haven uit).

Men vermeent dat de landstreek waar de plaats werd gebouwd, oudtijds de Zoom heette.

Wat het ontstaan van de heerlijkheid aangaat wordt aangenomen dat de heer in de eerste tijden slechts geweest is de baljuw van de hoge landheer, dat deze functie geleidelijk erfelijk is geworden dat de baljuw eveneens het land in leen kreeg en dus een min of meer zelfstandig vorst wordt met eigen hoge en lage rechtspraak.

In de scheiding tussen Breda en Bergen op Zoom in 1287 komt dit naar voren. De landheer de hertog van Brabant verdeelt het gebied, geeft een deel aan de eerste heer van Bergen op Zoom, die dus tegelijk het land en de hoge jurisdictie krijgt.

De heer heeft ook het recht in zijn gebied keuren te maken en rechtelijke ambtenaren aan te stellen.

Terwijl de heer enerzijds zijn rechten ontleent aan de hertog, verschaft hij zich anderzijds rechten ten koste van de bevolking, zoals het vragen van beden. Bovendien is hij in zijn gebied de grootgrondbezitter.

Van alle zijden stromen de inkomsten binnen.

Onder de heerlijke rechten behoort het *wegenrecht*, dus het recht om tolleren te heffen, het *waterrecht*, dus het recht om veren op te richten, ook tot zekere hoogte het *recht om de aanwassen uit te geven* en te laten bedijken, verder *jacht- en visserijrecht*.

³ In 1933 was de Grebbe nog niet over de volle lengte tussen Ravelijn en Spuihuis overkluisd; de aanduiding 'slootje' komt echter wat vreemd over.

De *jurisdictie* is een belangrijke bron van inkomsten. De boeten vervallen grotendeels aan de heer. Genade wordt met veel geld betaald. Verder heeft de heer onder zekere voorwaarden het *recht van confiscatie*.

De post van rechterlijk ambtenaar moet in veel gevallen van de heer gekocht worden.

Wil men een molen bouwen, dan moet de heer toestemming geven, want hij heeft het *windrecht*. Dikwijls behoudt hij een deel van dat recht in de vorm van een belasting als hij een toestemming geeft.

Voor het uitoefenen van de hoge jurisdictie zetelt te Bergen op Zoom de Drossaard, voor de lage jurisdictie, de Schout.

We zien in de keuren geleidelijk veel rechten van de heer op het stadsbestuur overgaan, waardoor dit stadsbestuur zich meer onafhankelijk maakt. Het is een goed beleid van de heer daartoe mede te werken. Hoe meer de stad - die de hoofdstad van zijn land is - zich uitbreidt, hoe hoger het aanzien van de heer wordt.

In deze dagen is Bergen op Zoom de gevaarlijke concurrent van Antwerpen. De heren van Bergen op Zoom doen alles om de handel te bevoordelen. Zij laten niets ongedaan om de buitenlandse kooplieden naar hun stad te trekken en omstandigheden zijn hun tijdelijk ⁴⁾ gunstig.

⁴ De schrijver duidt op de economische neergang van de stad, die verder in dit document wordt geschetst

Glymes

Jan van Glymes

Johanna van Boutersem Vrouwe van Bergen trouwt met *Jan van Glymes* (1418), waardoor dit geslacht zicht te Bergen vestigt. Zijn overgrootvader en stamvader van het geslacht Glymes is Jan, natuurlijk zoon van hertog Jan II van Brabant. De stammoeder van het geslacht is Isabeau de Gortygin. Door verbastering van zijn moeders naam heeft hij de bijnaam Cordekin. Zijn vader beleent hem met het goed Glymes.

Voor de bewoners van het kleine stadje komen andere tijden. De heren van Wesemale en Boutersem zijn heengegaan. Zij waren de zonen des lands. Eenvoudig was hun levenswijs, eenvoudig hun behuizing.

Maar we leven in een tijd van overgang; aan het Franse Koningshof en aan het Bourgondische hof heersen andere toestanden. Daar wordt de weelde uiting ten top gevoerd. De schitterende feesten, de prachtigste toernooien volgen elkaar op en de eenvoudige mannen, door de loop der tijden tot die hoven komende, doen een schijnbeschaving op. Hun beschaving is een mengeling van verfijnde zeden, zich uitend in het bouwen van trotse paleizen waarin zij kostbare bibliotheken samenbrengen, in het houden van pompeuze en schitterend ceremoniën, maar daarnaast verloochent zich de oude natuur niet als we hen brutaal het eigen gezag zien uitbreiden ten koste van de zwakkere, als we hen elke poging tot verzet in bloed zien onderdrukken. Ook als we hen het voorbeeld der

Bourgondische vorsten zien volgen, levend in concubinaat, met als gevolg het ontstaan van de vele bastaarden aan wie steeds nieuwe goederen of goed gesalarieerde betrekkingen moeten gegeven worden.

Het huwelijk is allerm minst naar de zin van Hendrik III van Boutersem. Niet zonder aarzeling geeft hij zijn dochter aan deze vreemde edelman, die zojuist uit Engelse gevangenschap is ontslagen. Na Hendriks dood in 1419 komt Jan I van Glymes in het bezit van de goederen Bergen op Zoom, Walhain, Grimbergen en Brecht. 9 april 1419 bezweren man en vrouw de keuren der stad en geven zij nieuwe voorrechten uit.

Jan I is een der voornaamste edelen van het Bourgondische Hof en herhaaldelijk bezoeken de hoge gasten onze stad. Nu eens is het Jacoba van Beieren met de hertogin-moeder, dan weer [hertog] Jan IV en steeds worden de gasten met de grootste luister door de heer en de vrouwe van Bergen ontvangen.

In verschillende gevechten wappert de banier van Jan van Glymes; afstammend van hertogen van Brabant, voert hij ook de gouden leeuw op het zwarte veld doch als hartschild voert hij het wapen van Glymes. Bij het beleg van Braine le Comte wordt hij zwaar gekwetst

In de loop der jaren is telkens onenigheid tussen Antwerpen en Bergen op Zoom. De eerste stad vermeent dat de heerlijkheid van Bergen nog steeds afhankelijk is van het markiezaat van Antwerpen. In 1425 komen gewapende Antwerpse benden voor de muren van Bergen. De inwoners zijn echter op hun hoede. De Antwerpenaars zien hun poging om de stad in te nemen mislukt. Uit wraakneming

breken zij de molens buiten de stad af en maken de galg, het teken van de hoge jurisdictie van de heer van Bergen met de grond gelijk. Bergen beklaagt zich bij de hertog en Antwerpen wordt door de scheidsrechters verplicht de aangerichte schade te vergoeden. Het is de laatste strijd met wapenen van deze stad, met de in die tijden zo gevaarlijke mededingster Bergen.

Dankzij de gunst van de hertog gelukt het heer Jan vele beschermende rechten te verkrijgen voor de Engelse kooplieden die geregeld handel drijven op onze stad (naar wie in latere jaren de Engelsestraat genoemd is).

In 1427 sterft Jan van Glymes buitenlands. Zijn weduwe behoudt de stad in leen tot haar dood in 1430.

De handel met de Engelsen vereist eene toelichting.

In de 14e eeuw is de bevolking van Engeland nog zeer achterlijk. De ruwe wol wordt uitgevoerd voornamelijk door de Hanzeaten.

Dan vormt zich in Engeland de Koninklijke Compagnie van de “merchants of the staple”, die de wol naar Calais vervoert waar de stapelplaats is.

In de 15e eeuw gaat Engeland zelf laken weven. Het levert dus niet langer zijn ruwe wol aan de Vlaamse wevers, doch komt zelf als concurrent op de markt. In het begin wordt het laken niet geheel afgewerkt. Het wordt naar de Nederlanden vervoerd en daar gevold, geverfd, geschoren en geperst.

Het is een lastig punt voor de hertogen van Bourgondië, die Vlaanderen en Brabant onder zich hebben. Het is als in onze dagen, de een (Vlaanderen, dat zijn industrie ziet verdwijnen) roept om beschermende rechten, om verbod van invoeren van Engels laken, de ander (Brabant met zijn handeldrijvende steden zoals Antwerpen

en Bergen) roept om vrije handel. En nu hangt het van allerlei omstandigheden af welke bron van welvaart tijdelijk begunstigd wordt.

In 1435 sluit Filips de Goede de *Vrede van Atrecht* met Frankrijk. Er komt een tijd van vrede waarin de Vlaamse belangen moeten bevorderd worden. Vooral als Philips van 1435 - 1439 met Engeland in oorlog is, wordt de invoer van laken uit Engeland verboden. Groot voordeel voor Vlaanderen, armoede voor de Brabantse kooplieden. In 1447 worden de verbodsbepalingen vernieuwd. Maar reeds in 1452 wordt voor Antwerpen, de koopstad, die reeds tot macht en aanzien komt een uitzondering gemaakt.

Karel de Stoute heeft, als vijand van Frankrijk, een Engelsgezinde politiek. Dan sluiten de Vlaamse edelen zich bij Frankrijk aan tegen hun heer. Onder Maximiliaan wordt het nog erger. Dan steunt Frankrijk openlijk de opstand van de Vlaamse steden Gent en Brugge. Als gevolg daarvan sluit Maximiliaan zich aan bij Engeland en worden de Brabanders op hun beurt bevoordeeld.

Toch is het geen tijd van onbegrensde voorspoed. Er is oorlog met de landen aan de Oostzee. Er is daardoor gebrek aan graan. En in 1436 en volgende jaren heeft het land zeer te lijden van grote [dijk]doorbraken, waardoor het eigen graan verloren gaat, terwijl de bevolking bij duizenden sterft aan de pest.

Jan II van Glymes

Onder de heren van Bergen op Zoom is Jan II van Glymes ongetwijfeld de man die het meest van zich heeft doen spreken. Zeer waarschijnlijk is hij de belangrijkste van allen. In ieder geval heeft hij zeer veel invloed gehad op de toenemende bloei van zijn stad.

Geboren op 9 oktober 1417, komt hij reeds op tienjarige leeftijd als student te Leuven aan, waar hij dankzij de aanbeveling van de hertog met veel onderscheiding wordt ontvangen, terwijl de dominicaan Jan van Hasselt hem tot steun wordt toegewezen. In hetzelfde jaar wordt hij door het overlijden van zijn vader beleend met de heerlijkheden van Bergen op Zoom, Glimes, het huis Chartre te Leuven en het Huis te Brussel. Zijn broers staan hem op verschillende momenten gebied af, waardoor hij ook Opvelp, Brecht, Grimbergen, Melin en Walhain krijgt.

Het bestuur wordt voorlopig waargenomen door Jan van Woude, heer van Walhain en als deze in 1429 sterft gaat de voogdij over op enige familieleden als regeerders en gouverneurs (Jan van Withem, Jan van Liedekerke, Frank van Borsele en Raso van Gaveren).

Na de dood van zijn moeder bezweert hij in 1431 de privilegiën der stad.

In 1440 komt hij aan het bewind dat hij 44 jaar lang voert.

De kerk, in 654 gesticht door Sint Geertruid, dochter van Pepijn van Landen en Vrouwe van Bergen op Zoom, welke kerk bij de brand in 1397 zeer veel geleden heeft, wordt in 1442 door hem geheel vernieuwd. Het zware gewelf rust op 10 pilaren uit natuurlijke steen gehouwen, rondom wordt een gewelfde galerij gebouwd waarin verschillende kapellen worden gemaakt.

Twee jaar later wordt het trotse gebouw door brand vernield. Weer slaan allen de handen ineen. Philips van Bourgondië geeft een volle aflaat in de uren des doods aan allen die 10, 20 of 30 dagen aan de Nieuwe Kerk zullen werken of daarvoor geld zullen geven en geleidelijk verrijst op de markt het gebouw dat het vorige in grootte en schoonheid verre overtreft. Lang wordt eraan gearbeid; André Keldermans en zijn zoon Anton bouwen in 1471 het oxaal.

Als *Jan met de Lippen* in 1472 van een tocht naar het Heilige Land terugkeert, laat hij het klooster der Minderbroeders bouwen. Hij is spreekwoordelijk lelijk; zijn gelaat is misvormd door zijn dikke lippen die tweemaal geopereerd zijn. In spijt van dit gebrek dat hem de bijnaam van *Jan met de lippen* doet krijgen, slaat hij de ogen op naar een van de mooiste vrouwen van zijn tijd. De vrouw die onder de schone vrouwen van het Bourgondisch Hof door de dichter bezongen wordt als: “la belle Blanche de Saint Simon”.

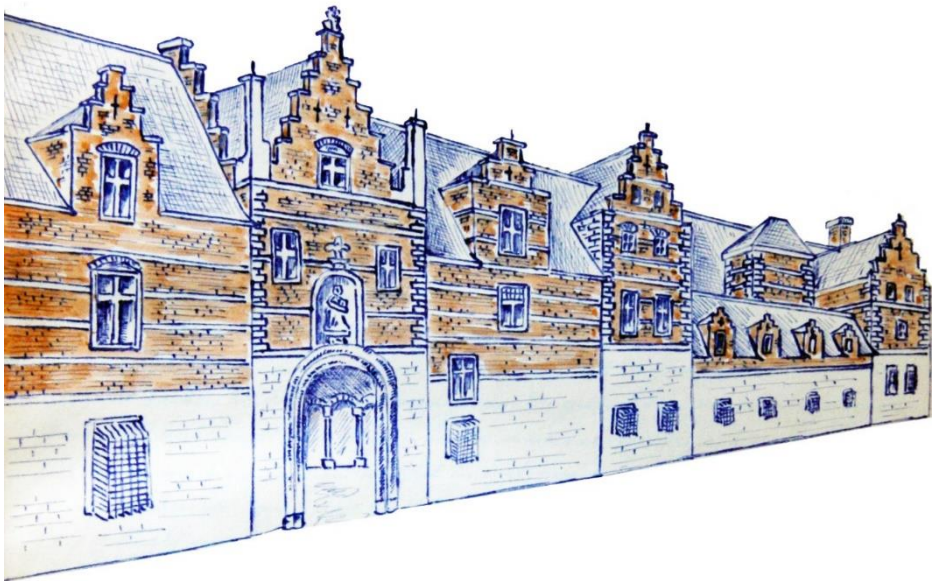
In 1444 trouwt hij met haar. Marguérite de Saint Simon schenkt hem 13 kinderen. Maar behalve deze kinderen, komen in de rekeningen van zijn regering meer dan 20 kinderen van onechte geboorte voor. In januari 1446 komt Philips de Goede met groot gevolg te Bergen op Zoom waar te zijner ere schitterende feesten worden gegeven. In 1459 wordt de scheiding gemaakt van het gemeenschappelijk bezit met de heren van Breda, waardoor Jans bezit wordt vermeerderd met Gastel, Oudenbosch, Nieuwenbosch en Hoeven. In 1461 sticht Marguérite het klooster van *Sint Margriete in het dal van Josaphat*. Na 9 jaren wordt het een proostdij van de reguliere kanunnikessen van de orde van Sint Augustinus.

Gedurende zijn lange leven is *Jan met de lippen* een trouw dienaar geweest van de verschillende hertogen. Meerdere malen vergezelt hij hen op hun tochten, of wordt hij uitgezonden om hen bij belangrijke besprekingen te vertegenwoordigen, doch niet altijd is hij even gelukkig. Als Karel de Stoute in 1468 optrekt tegen de bisschop van Luik wordt hij des nachts in Tongeren door de Luikenaars overvallen. Veel edelen worden door de Luikenaars afgemaakt. Het gelukt aan Jan met nog enkele anderen om halfnaakt te vluchten en zich in veiligheid stellen.

9 mei 1472 geeft hij het goed Walhain aan zijn zoon Jan (III) en 12 december van hetzelfde jaar geeft hij hem de heerlijkheid van Wouw.

In 1481 legt *Jan met de lippen* zijn regering neer en wordt opgevolgd door zijn zoon *Jan III van Glymes*, die 17 mei van dat jaar in de Sint Janskerk te 's Hertogenbosch uit handen van Maximiliaan de orde van het Gulden Vlies verkrijgt.

Jan II is een van de meest prachtlievende vorsten van Bergen geweest; zijn harnassen zijn van zilver, zijn vaatwerk is zilver verguld, zijn klederen zijn van het kostbaarste bont.

Oud Borgvliet, gezien in zuidelijke richting door L. de Kok, 1912 (privébezit)

Borchvliet

In september 1481 koopt zijn zoon (Jan III) de heerlijkheid van Borgvliet. Dit kleine stukje land, dat aan het zijne grenst is tot dat moment geheel zelfstandig en heeft de hoge jurisdictie over enkele bunders grond die het beslaat. Van die datum af is het een persoonlijk bezit van de heren van Bergen, doch zij houden het afzonderlijk. Het wordt geen onderdeel van de heerlijkheid Bergen, zoals bijvoorbeeld de dorpen die na de verdeling met Breda aan de heerlijkheid zijn toegevoegd.

Van deze heerlijkheid is weinig meer over. Het kasteel lag aan het uiteinde van de Borgvlietsedreef ⁵). Aan de rechterzijde van de dreef lag het kerkhof ⁶) een eindje landinwaarts. Aan de linkerkant van de

⁵ De Borgvlietsedreef was een kaarsrechte lijn vanaf de Boschpoort tot aan het kasteel Borchvliet. Aan beide einden zijn thans grote delen verdwenen.

⁶ Waarschijnlijk is hier bedoeld 'begraafplaats', aangezien daar geen kerk aanwezig was. 'Rechts van de Borgvlietsedreef' is waarschijnlijk gezien vanuit de stad. Een Gertrudiskapel stond op de walkant, op de

dreef lag het dorpje, een huizencomplex met marktplaatsje en pomp. (zie [bijlage 1](#) of [Kaart Jacob van Deventer, 1560](#)). Dit laatste gedeelte bestaat nog ⁷⁾).

In de laatste jaren van zijn leven heeft hij het Hof, het latere Markiezenhof laten bouwen. Het is gebouwd door Anton Keldermans. De stad geeft aan de heer 500 pond “*tot hulpe zijnen tymeringhe van zijn huis in de stad*”. Het geld wordt gebruikt voor het bouwen van de Sint Christoffelzaal. De stad krijgt in ruil een privilege in 1485, dat daardoor steeds het ‘*privilege van den zale*’ ⁸⁾ wordt genoemd.

vermoedelijke plaats ervan staat thans weer een moderne kapel. Niet duidelijk is of de begraafplaats nabij deze kapel gelegen was.

⁷ Dit dorpsplein was tot in de jaren '90 van de vorige eeuw nog aanwezig westelijk van de Paulus Buijslaan.

⁸ Voor meer info zie o.m. [Waterschans 2000-4](#)

Kerken en kapellen

Onder de heren van Glymes is veel gedaan voor het godsdienstig leven van de bevolking. Zowel ter wille van de inwoners van de stad als voor de kooplieden die van ver verwijderde plaatsen komen en gaarne zien dat er in de kerk een altaar is voor de heilige die zij in het bijzonder vereren.

Zo vinden we onder andere de kapel van de Minderbroeders in de daarnaar genoemde Minderbroederstraat, de Sint Martinuskapel in de Zuivelstraat, Sint Jacobskapel op de Vismarkt, Lievevrouwekapel in de Lievevrouwestraat, de Sint Pieterskapel in de Hoogstraat, de Sint Janskapel links buiten de Gevangenpoort.

De laatste kapel was vooral bestemd voor de werklieden aan de haven. Ze mochten geen schepen lossen als ze niet des morgens de dienst hadden bijgewoond.

Sedert 1470 is op het stadhuis en kapel voor de schepenen.

Reeds in 1428 wordt voor de Grote Kerk een kapittel met 8 kanunniken opgericht. In het begin is er dikwijls wrijving tussen stad en geestelijken. De stad heeft jaarlijks 20 kronen beschikbaar gesteld, mits er dagelijks een mis in de kerk gezongen wordt. Na een jaar wil de kerk het bedrag niet uitbetalen daar de mis nog nooit is gezongen. Bovendien stellen de kanunniken dikwijls een plaatsvervanger die zij slechts zeer bescheiden betalen tot ergernis van de heer en ten nadele van de waardigheid van de dienst.

Naarmate de rijkdom van de kerk door schenkingen toeneemt, wordt de plaats van kanunnik een begeerde functie. In 15 jaar is het aantal geklommen tot 20 kanunniken die hier voortdurend resideren.

In 1442 krijgt de heer het volle patronaatsrecht voor de kerk. Reeds eerder stelde hij zijn eisen. Onder andere door te gelasten dat de

geestelijken zullen zorgen dat geen boeken of kelken verloren gaan. De geestelijke vragen na de uitleg door Jan antwoord dat er geen uitleg nodig is daar de zaak duidelijk genoeg is. Ook uit andere bronnen zien we dat in spijt van de vele godshuizen de verhouding tussen de stad en de geestelijkheid niet boven alle bedenking verheven is. Er is dikwijls onenigheid en dan moet de bisschop van Luik beslissen. Voor al die processen heeft de stad zelfs een eigen bezoldigd procureur.

De geestelijkheid heeft het recht verschillende straffen op te leggen, onder andere het recht van cassatie of cesse. Wordt dit vonnis uitgesproken, dan is daardoor aan de plaatselijke geestelijkheid verboden, de kerkelijke bediening waar te nemen. Doch de macht van de bisschop is beperkt tot de grenzen van zijn bisdom en de inwoners van Bergen weten zich in zulk een geval wel te redden.

In de jaren 1481 en 1482 ligt Bergen in proces en meester Geraerd Jans verdedigt de rechten der stad aan het Hof van Luik. Het proces wordt verloren en de cesse wordt uitgesproken. De kanunniken van de Grote Kerk leggen dus het werk neer, maar de stad stuurt Jan de Harnasmaker naar Brugge om priesters te zoeken. Hij komt met 5 geestelijken terug die te Bergen de dienst verrichten. We vinden hun betaling in de stedelijke rekeningen vermeld.

Blijkbaar geeft deze verhouding nog aanleiding tot ongewenst optreden der bevolking tegen de kanunniken, want volgens de rekeningen van 1495 betaalt de stad aan het kapittel 200 Rijnse guldens als schadeloosstelling voor de overlast, de 'injuriën' en de schade die zij ten tijde van de cesse hebben gehad.

Het stadsbestuur

De heren van Glymes zijn de trouwe wachters voor de belangen van hun stad, maar als zaken niet naar hun zin gaan, dan grijpen zij met middeleeuwse middelen in.

Het is 1454, er is oproer in Bergen. De stadsaccijnzen zijn verpacht en de magistraat heeft nieuwe verordeningen op het gebruik van bier en wijn gesteld. De dekens en gezworenen der gilden komen in verzet. Ze komen op het stadhuis en eisen vernietiging van de nieuwe bepalingen. De schepenen, bang, verschuilen zich achter de wet van heer Jan. Men moet tot zijn terugkeer wachten, dan zal de zaak nader bekeken worden.

De gilden willen niet wachten. Ze rammeien de poort van het stadhuis open, er vallen harde woorden in de zaal, dreigende handen worden opgeheven en enkele schepenen vluchten door het venster naar buiten. Enkelen door ouderdom daartoe niet in staat, worden gegrepen en voor de pui van het stadhuis gesleept. In doodsangst stemmen zij toe en bij afwezigheid van de schout maakte de stadsklerk de verklaring op dat het besluit is ingetrokken. De menigte, eigenlijk bang na het bereikte succes gaat naar het Gasthuis waar in een vergadering besloten wordt, elkander bij te staan.

Filips de Goede hoort het gebeuren en draagt heer Jan op de schuldigen te straffen.

Veertien dagen later, in alle vroegte is Jan in de stad vergezeld van zijn broeder, van Adriaan van Borsele, de schout van Breda en veel manschappen. De oproerlingen hebben zich voor het stadhuis verschanst, maar Jan grijpt ze onmiddellijk aan. Neemt er 30 gevangen terwijl de schout er nog 20 bijeenbrengt. De 4 hoofdaanleggers worden na een kort geding onthoofd, anderen

krijgen hoge boeten. Aan enkelen wordt opgedragen pelgrimstochten te doen.

Heer Jan heeft genoeg van het eigenmachtig optreden der gilden. Hij maakt nieuwe bepalingen. Er zijn in het geheel 28 gilden, maar ze worden verenigd tot 7 hoofdgroepen of natiën, n.l. Wevers, Schippers, Leerlooiers, Kooplieden (meerssen), Volders, Vleeshouwers en Poorters.

Tweemaal per jaar wordt de stedelijke regering veranderd. Er zijn 9 schepenen waarvan er twee aanblijven, 7 andere worden door de heer vervangen. Deze 9 schepenen kiezen eerst de 'burgemeester binnen de bank', die aan het hoofd staat van de schepenbank (Justitie). Dan kiezen de schepenen uit hun midden de 'burgemeester van buiten' die belast is met het politieke deel van het stadsbestuur. Hij is de opperdeken over alle gilden en ambachten. Hij heeft de directie over de stadsgebouwen en belegt en leidt de vergaderingen.

De beide burgemeesters hebben het recht een rapier te dragen. Ze vergeven alle ambten der stad (klerken, roedragers, messagiers, stokdragers, enz.) Ze kiezen twee rentmeesters die leden van de magistraat worden doch die alleen een raadgevende stem hebben. Ze zorgen voor inkomsten en uitgaven. Als de schepenen gekozen zijn, maakt elk gilde uit de natie een tweetal op; een van de twee wordt tot deken gekozen.

Deze 7 dekens worden door de schout in tegenwoordigheid van schepenen beëdigd en vormen de Buitenraad. Bij belangrijke zaken moeten de dekens eerst het advies van hun gilde inwinnen. De dekens maken er van elke natie een afzonderlijk advies van dat ze in de Brede Raad brengen, zijnde Binnen- én Buitenraad bijeen.

Het wordt aan de gilden verboden verdere vergaderingen te houden, behalve ter zake van dingen die het gilde zelf betreffen.

Verder brengen de gilden aan schout en schepenen dubbeltallen voor de gezworenen van het gilde, waaruit een keus wordt gedaan. Zodra er weer woelingen ontstaan moet de schutterij onverwijld onder de wapenen komen.

De gilden pogen een zwak verzet. Ze brengen de zaak voor de Hoge Raad van Brabant doch krijgen natuurlijk geen gelijk. 5 augustus 1456 moeten ze de gemaakte bepalingen ondertekenen.

Als Jan van Glymes in 1494 sterft is hij 72 jaar. Hij wordt begraven in de Grote Kerk te Bergen met de ceremoniën van zijn tijd. Ontelbaar is het aantal kaarsen en wapenschilden bij zijn begrafenis gebruikt. Antwerpen en Bergen op Zoom samen zijn niet in staat al het zwarte laken te leveren dat voor deze uitvaart nodig is. Hoezeer de hertogen van Brabant de verdiensten van deze machtige leenman waarden bleek uit de aanhef van het privilege dat zij in 1479 aan de stad geven:

“..... die goede, grote, geneme, menigvuldige en de getrouwe diensten die onse lieve ende ghetrouwe ridder, raet en camerlinc heer Johan van Glymes, heer van Berghen op ten Zoom wilen zaleger gedachte onsen lieven Heeren grote vader ende vader Hertogen Philips ende Karels, dier zielen God genadig zijn wille, gedaen heeft van zijnen jongen dagen in diverschen haeren oorlogen, strijden, battaillen, grote ambassaden in verre landen en de andersins in veel ende diversche manieren oick onse lieve ende getrouwe heer Johan van Berghen, Heer van Walhain oic ridder raet ende camerlinc ende Cornelis van Berghen Schildcnape, en de schenker van ons Hertoge gebroederen bejide gader zonen des voerss. Heeren van Berghen”.

Einde feodale tijdperk

We zijn op een keerpunt in de geschiedenis gekomen. De oude feodale staat met zijn middeleeuwse instellingen voldoet niet meer in de moderne samenleving. De hoge landsregering grijpt steeds meer naar een centralisering van het gezag. Daartoe zijn in de eerste plaats nodig staande legers en vaste belastingen.

Tot nu toe heeft de heer om geld bijeen te brengen voor zijn veldtochten, slechts het middel der beden. De steden bewilligen gaarne in de kosten mits hun rechten grondig worden vastgelegd en zo mogelijk uitgebreid. Bovendien kan de heer geen veldtocht ondernemen als de steden hem niet met hun gewapende inwoners ter zijde staan.

Nog zijn alle mannen in staat de wapenen te voeren, maar spoedig zal dit veranderen.

De toenemende welvaart brengt de steden er toe liever geld op te brengen dan maandenlang het bedrijf stop te zetten en met de wapenen in de hand de heer te volgen en daarbij wellicht op vreemde bodem het leven te laten voor de belangen van de vorst die dikwijls niet de hunne zijn. Maar als zij gelden opbrengen, liefst in de vorm van vaste belastingen, dan maakt de heer zich daarvoor zelfstandig, hij werft zelf troepen, er ontstaan legers die slechts hun heer gehoorzamen. Er ontstaat een stand van beroeps-soldaten die overal waar gevochten wordt hun diensten aanbieden onverschillig voor het te bereiken doel.

De stadsrekening van 1480 geeft een der laatste voorbeelden van een bevolking die ter heirvaart zijn opgeroepen:

De kapitein Hendrik Sanders trekt met 100 man de stad uit 60 man te voet 40 te paard. Een deel is reeds bewapend met haakbussen de rest met kruis- en handboog. Vrolijk wappert de fluwelen banier

door Jan de Hertoge gedragen, fel tekenen het rood, zwart en wit zich af. Kleurig is ook de klederdracht der mannen. De schilden zijn nieuw geverfd door schilder.

76 dagen blijven zij uit om de hertog in het Luxemburgse te volgen. De rentmeester verantwoordt de kosten *“vander uitreijzen van de luden van wapenen in den somer lestleden beijde te peerde ende te voet uit deze stadt gesonden. . . .”*

Wie waren deze tot de tanden gewapende ruiters en voetknechten?

De rekening geeft het aan:

23	arbeiders poorters en barbiers,
15	schippers,
8	bakkers, vleeshouwers en bontwerkers
17	kooplui, smeden en pottenbakkers,
6	wolwevers en kleermakers,
20	huidevetters en timmerlui,
6	linnenwevers, volders en droogscheerders.

Maar diezelfde stadsarchieven wijzen op de nieuwe begrippen inzake oorlogvoering.

19 september 1479 heeft de Brede Raad beslist dat Bergen te hulp zal komen en dat men feitelijk de vierde man zou moeten oproepen, doch men is overtuigd dat men niet is opgewassen tegen het leger van Franse beroepssoldaten. Vandaar dat de stukken vermelden: *“. mijn genedigen Heer, aensiente dat dopstel van de voirs. lande, ende dat sijn Genaden die bat (=beter) zoude geholpen worden in zijn tegenwoirdige oirloge met volken te peerde. . . .”*

[besluit men om behalve de genoemde 100 man nog 1200 kronen zal geven.] *“om die bekeert te worden tot rosvolcke.”*

Behalve de oude methode om de eigen poorters ten strijde te zenden, wordt dus een begin gemaakt met het verstrekken van geld opdat de heer daarvoor zelf ‘rosvolcke’ dus ruiters zal kunnen werven.

De tol bij Yersekeoord

De telkens wisselende handelspolitiek heeft aanleiding gegeven tot grote ontevredenheid. De kwijnende steden Gent en Brugge door Frankrijk gesteund zijn in opstand gekomen.

Op de Schelde ligt de tol bij Yersekeoord. In de dagen, toen Bergen vrijdom van tol verwierf, heeft dat op zich genomen die tol zo nodig te verdedigen. En nu komt het bericht dat Brugge vermoedelijk een aanslag op deze gehate tol zal doen.

In 1484 zendt de stad 10 soldaten naar de tol. Maar het gevaar dreigt en de stad moet ook aan de zeezijde de tol beschermen. Er worden twee hooischuiten gekocht die als oorlogsschip moeten dienst doen. Ze zijn onbruikbaar en de stad die slecht bij kas is, koopt op afbetaling twee betere schepen. Behalve de bemanning worden ze voorzien van 47 soldaten, voor wie de stad een keurig zwart rocksken laat maken met wit afgezet. De troep is goed bewapend, voornamelijk met de oude kruis- en handbogen, maar ook met bussen. Op de twee schuiten zijn 25 kanonnen geplaatst, deels Serpentijnen.

Men heeft veel buskruit nodig. In Maastricht koopt men een partij salpeter en Govaert Stollaard krijgt order hiervan buskruit te maken. Adriaan de beeldenverver, de man wiens handwerk het is de heiligenbeelden te beschilderen, krijgt bevel de serpentijnen en affuiten op te knappen, nadat de smid aan affuiten en schepen veel nieuw ijzerwerk heeft aangebracht. In januari zeilt de bescheiden oorlogsvloot de haven uit om voor Yersekeoord te kruisen. Vrolijk wapperen de vlaggen die voor deze onderneming nieuw zijn aangekocht.

Enige maanden liggen ze op stroom ter bescherming van de tol.
Dan worden ze afgedankt. Brugge en Gent leggen het hoofd in de
schoot. Het gevaar van overvallen is voorbij.

Tol bij Yersekeoord tegenover Bergen op Zoom ([detail Scheldekaart 1505](#))

Jan III van Glymes

Jan III is reeds in 1481 zijn vader opgevolgd. 15 oktober 1452 is hij gedoopt in het kasteel te Wouw. Als hij 20 jaar is, schenkt zijn vader hem Walhain, waarna hij meestal Jan van Walhain genoemd wordt. In hetzelfde jaar wordt hij benoemd tot Opperwarandemeester van Brabant, een rijk bezoldigde functie. In 1485 wordt hij Premier Chambellain, in 1486 Soeverain Bailli van het Graafschap Namen. Het volgend jaar trouwt hij met Adriana van Brimeu, wier vader door de Gentenaren is onthoofd. Het huwelijk wordt met de gebruikelijke luister te Bergen gevierd. De stad is in feesttooi. In het Huis Leeuwenborg, toen in het bezit te Engelse kooplieden, thans een deel van het stadhuis, wordt te hunner ere een feestmaal aangericht. Prachtige gobelins versieren de muren. De fijnste spijsen en wijnen worden opgedragen. Aan het jonge paar wordt een zilveren servies, 49 kg wegende, vereerd. De stadsspeelluiden geven hun muziek ten beste en dankzij de feeststemming wordt zeer veel vaatwerk gebroken, zoals na afloop uit de stadsrekening blijkt.

Behalve bruid en bruidegom zitten mede aan, de moeder van de bruid (Vrouwe van Humbercourt), de broers en zusters van de bruid en het gehele stadsbestuur.

In diezelfde zomer gaan de schout, schepenen, burgemeesters, rentmeesters en verdere hoge staatsambtenaren het jonge paar te Wouw een tegenbezoek brengen. Volgens het gebruik van die tijd brengen ze nog enige schotels en wijn mede.

Gedurende zijn regering komen hertogen dikwijls te Bergen. De kapittels van het Gulden Vlies worden er gehouden. De heren van Bergen zijn in die dagen op het toppunt van hun macht en glorie, maar voor de stad behoort de glorie tot het verleden.

Andere tijden

Er zijn andere tijden op komst. Alle pogingen van de heren van Bergen om de stad tot bloei te brengen, falen; de tijd van de middeleeuwse stapelpolitiek is voorbij en heeft plaatsgemaakt voor vrije handel.

Wat geven daar tegenover privileges en jaarmarkten?

Bergen ligt aan een water dat nu eens goed bevaarbaar is doch dan weer verzandt, de Schelde is de enige bruikbare handelsweg.

Landwegen vinden we in het met bossen en heide bedekte West-Brabant nagenoeg niet. De stad zelf ligt aan de rand der onvruchtbare moerassen. Het heeft geen achterland dat iets produceert, van de huizen staat ongeveer 10% leeg.

Antwerpen daarentegen heeft alles wat de welvaart kan bevorderen. De Schelde voert de producten uit een rijk achterland naar zee, het graan van Artois en Henegouwen, de tapijten van Atrecht en Doornik, de voortbrengselen van de drapernijen in Vlaanderen tot zelfs de industrieproducten van het opkomende Luikse land.

Voor Bergen is een tijd van stilstand en achteruitgang gekomen. Een tijd die gevolgd zal worden door de veel rampzaliger Tachtigjarige Oorlog, waarna we Bergen zien worden de *Sleutel van Holland* en Zeeland, en het kleine stadje een beroemde vesting wordt.

De vestingwerken in 1560

Jacob van Deventer, die op last van Philips II de kaarten van de Nederlandse steden tekende, welke kaarten enige eeuwen later teruggevonden werden in de Spaanse Staatsarchieven, maakt ook een kaart van Bergen, de oudste die van deze stad bestaat.

In 1560 is Van Deventer in Bergen. In verband met de stilstand van zaken, kunnen we veilig aannemen dat ongeveer in 1500 de stad er precies eender uitzag als 60 jaar later.

We weten dat Gerard van Wesemale de stad met muren omringde. Deze stad heeft een vrijwel cirkelvormige gedaante omgeven door een gracht.

Aan de binnenzijde van die gracht is een stenen omwalling waarin van afstand tot afstand stenen torens, meestal rond, enkele vierkant. Aan de buitenzijde van de gracht is een weg.

Vier poorten geven toegang tot deze stad, de *Steenbergsepoort*. De *Verlorencostpoort* ter hoogte van het Begijnhof (poort en Begijnhof verdwijnen vrij spoedig daarna), de *Wouwpoort* en de *Boschpoort*. Buiten de stad lag de haven waar het kwartier was van schippers, zoutzieders en pottenbakkers. De toegang tot de haven werd gevormd door de Onzelievevrouwepoort, later Gevangenpoort genaamd. Voor deze poort lag een gracht loodrecht op de Moeregreb en daarmee in open verbinding.

We weten niet wanneer dit havenkwartier bij de stad is aangetrokken en de Gevangenpoort als verdedigingsmiddel dus buiten gebruik kwam. In grote lijnen kunnen we het ruw schatten. Volgens een privilege van 1479 mochten de poortwachten van de Lievevrouwepoort gedurende de jaarmarkten de poort van 11 tot 12 sluiten, opdat hij en zijn mannen “*binnen dier ure huere maaltijd*

met vrede doen moghen". We mogen hieruit afleiden dat in die dagen de poort nog tot de oude gordel behoorde.

In 1500 worden verschillende werken en de fortificatie aan de haven verzaamd. Zeer waarschijnlijk is het havenkwartier onmiddellijk na 1480 in de gordel opgenomen.

Bij een beslissing van 1503 krijgt de stad ook de jurisdictie voor het havenkwartier. In 1481 en 1482 komen twee deskundigen de vestiging werken bezien, Mr Christoffel, blijkbaar de waterbouwkundige, en Nycaise de vestingbouwkundige, gezonden door de hertogin-weduwe.

In de volgende jaren wordt er hard aan de vesting gewerkt. Het landvolk en de stadsbewoners moeten allen medewerken of geld zenden, de stad neemt geld op omdat de kosten zeer hoog oplopen. Enkele bijzonderheden van [de kaart](#) verdienen een nadere beschouwing⁹). Aan het uiteinde van de haven ligt een gehele wijk, blijkbaar gedeeltelijk in het water. Vermoedelijk is dit een gevolg van de grote overstroming van 1530. Aan de zuidzijde van de haven staat een kleine kapel voor de Schippers genaamd "Onze Lieve Vrouw op het steksken". De haven volgend komen we aan een splitsing die toen evenals nu de Ham heette.

Daar vinden we 3 poorten die het havenkwartier afsluiten. De noordelijkste poort is de Houtpoort, waar steeds het hout gelost werd. De middelste poort is de Sint Nicolaaspoort, ook Havenpoort of Hampoort genaamd. De zuidelijkste is de Sint Jacobs Poort. Op de wallen staan 3 molens. Deze windmolens hadden een geringe capaciteit en waren geheel afhankelijk van de wind. Bij een beleg konden ze gemakkelijk worden stukgeschoten, waarna het onmogelijk was het graan te malen.

⁹

Zie ook de [kaart van Jacob van Deventer](#) (West-Brabants Archief)

Vandaar dat getracht is op andere, min kwetsbare wijze hierin te voorzien. Aan de zuidzijde van de stad zien we de Houwer, die in 1498 is aangelegd. (ook Vancputte genaamd). Deze had een tweeledig doel. Hij was door een spui verbonden met het buitenwater, en met vloed liep de Houwer dus vol. Dan werd de sluizen gesloten en liep het water bij komende eb door de watermolen, bracht die in beweging en schuurde verder de haven weer uit, waardoor het verzanden (theoretisch) werd tegengegaan. Maar deze Houwer had nog een ander doel. Op de kaart van Van Deventer zien we dat een deel van de stadsgracht, de Peerdevest, droog lag. Bij belegeringen kon men door het water van de Houwer ook die gracht onder water zetten.

De namen der vesten zijn:

Van de haven tot Verlorencostpoort: Spaanse vest;

Van Verlorencostpoort tot Wouwpoort: Diepvest;

Van Wouwpoort tot Boschpoort: Peerdevest.¹⁰⁾

Terwille van de verdediging was aan de noordzijde van de haven een brede gracht gegraven, waarvan nu niets meer over is ter plaatse. Waar deze aansluit bij de oude grachtengordel, vinden we een zware toren. Blijkbaar heeft daar de verbindingsmuur gelegen met de Gevangenpoort. Deze muur en wal waren later niet meer nodig. Een stukje gracht dat daar vóór lag, werd in 1510 gedempt en het daardoor vrijkomende stuk grond werd met bomen beplant en kregen de naam van het “Nieu Werk”.

¹⁰⁾ Wellicht uit te spreken als pèerdevest. Het deel van Boschpoort tot haven/gevangenpoort (zuidkant van de stad) wordt hier niet genoemd. In [Merck toch hoe Sterk](#) noemt Van Ham voor dit gedeelte in de Coehoornvesting: Kapelgracht.

In de stad is de loop van de Moeregreb precies te volgen van het spuihuis tot aan de Verlorencostpoort.

Grebbe achter Spuihuis, 1930. Dit gedeelte is pas overkluisd toen het voorste deel van de haven werd gedempt (1953)

De crisis

Onwillekeurig komen we tot de vraag: Hoe is het mogelijk dat de heren van Bergen een tijd van rijkdom kennen, terwijl de stad zelf tot stilstand en daarna vrij snel tot armoede vervalt.

Het is een crisistijd die alle landen van West-Europa doormaken. We kennen uit die tijd drie standen, adel, geestelijkheid en de derde stand, de eenvoudige bewoners der steden.

De adel heeft de vorsten gesteund in de verschillende oorlogen en heeft daarbij steeds voorrechten weten te verwerven doch is steeds op het oude standpunt blijven staan en heeft feitelijk zijn roem overleefd.

De geestelijkheid is dankzij de vele erflatingen en schenkingen in de loop der eeuwen tot grote rijkdom gekomen; wat de kerk kreeg, behield ze. Steeds werd het bezit vermeerderd, nooit verminderd.

Ook de geestelijkheid had veel voorrechten verworven. Adel en geestelijkheid zien angstvallig toe dat aan die rechten niet getornd wordt.

De derde stand is er slecht aan toe. We hebben bij de geschiedenis van Bergen gezien hoe de stad, zonder dat de inwoners daarin gekend worden, als een stuk grond van het ene in het andere geslacht over gaat. Nu eens door verkoop, dan weer door deling of erfenis.

Wel hebben de steden kans gezien enkele voorrechten te verwerven. Maar ze hangen toch steeds af van een goede gezindheid van de heer en het eerste werk is steeds bij de *blijde incomste* van de nieuwe heer bevestiging van de vroeger verkregen voorrechten te verkrijgen. De bewoners der steden staan dikwijls aan het hoofd van grote handelshuizen. Of ze leiden beroemde industrieën, zoals laken- en linnenweverij.

Steeds moeten zij echter klaar staan om met de gilden op te komen en met de wapenen in de hand de rechten van de heer te verdedigen in een strijd die meestal niet het minste verband houdt met hun eigen belangen. En daarvoor moet het eigen bedrijf soms zeer lang stil liggen, waardoor de eigen welvaart verloren gaat, terwijl voor de heer wellicht grote persoonlijke voordelen worden behaald.

Is het te verwonderen dat de rijke koopsteden gaarne bereid zijn die wapenplicht af te kopen? En daarmee spelen zij in de kaart der landsregering.

De heer wil niets liever dan de invoer van vaste belastingen. Dan behoeft hij niet telkens bij zijn onderhorigen te komen met een bede bij welke inwilliging de steden zo dikwijls voorrechten weten te bedingen, die de heer slechts noodgedwongen verleent. Als zij vaste belastingen betalen, kan hij daarvoor soldaten in dienst nemen en met zulk een klein goed geoefend staand leger, onder vastberaden bevel van een aanvoerder die voor geen gevaar of overmacht terugdeinst zijn wonderen te bereiken. ook ten koste van de steden die de gelden voor deze troepen bijeen brachten.

Maar ook uit andere hoofde voldoet de oude feodale regeringsvorm niet meer; de steden zijn groter geworden, ze hebben hun muren uitgelegd, maar hebben ook hun betrekkingen uitgebreid. Ze zijn als het ware naar elkaar toe gegroeid, maar ze kunnen zich niet krachtig ontwikkelen, tegengehouden door allerlei oude bepalingen, rechten en plichten, privilege voorrechten, tollens enzovoort. De ene stad weet een voorrecht te bedingen, waardoor het bestaan van andere dikwijls bedreigd wordt.

Elke stad heeft een eigen rechtspraak, dikwijls met zeer speciale bepalingen. Daardoor heerst een grote mate van rechtsonzekerheid en het is geen wonder dat de derde stand gaarne wil meewerken om hierin verandering te brengen.

In bijna alle landen gaan de belangen van de hoogste landsregering en van de derde stand samen, natuurlijk ten koste van adel en geestelijkheid. Dankzij die samenwerking worden de vorsten onafhankelijke heersers.

Ook in de Nederlanden werken de Bourgondiërs in die richting. Om eenheid in de rechtspraak te verkrijgen wordt de Hoge Raad ingevoerd. De landsregering trekt de hoogste rechtspraak aan zich ten koste van de adel.

Op het gebied der financiën komt de Raad van Finance boven de bestaande rekenkamers.

Karel V zou tenslotte niets liever gedaan hebben dan de absolute macht in handen te nemen, maar is genoeg diplomaat om te weten dat de tijd er niet rijp voor is.

Philips II tracht het tenslotte [wel] te doen en nu ontstaat het conflict waarin hij de overwinning niet kan behalen, daar hij, in tegenstelling met de toestand in andere landen, alle drie standen tegenover zich vinden zal.

Wanneer hij in de Nederlanden gewoond had, als hij de mentaliteit van het volk begrepen had, als hij de goede elementen niet van zich had gestoten had, dan zou het hem misschien gelukt zijn deze gewesten te behouden. Maar hij is Spanjaard, hij begrijpt het volk niet. Zijn Spaanse raadslieden evenmin. Hij stelt zich boven en tegenover allen en zendt als vreemdeling zijn Spaanse legers om het volk in al zijn lagen te tuchtigen.

Wanneer we de vaderlandse geschiedenis in dit licht bekijken, dan zien we steeds duidelijker de seinen die waarschuwen voor de naderende storm. Een storm die onherroepelijk moet komen, omdat de eenheid die later het grote bolwerk van ons volk zal worden, in die dagen nog moet groeien. Sommigen willen de toestand niet inzien zoals die is. Ze willen terug tot de oude tijden, denkend dat de welvaart dan ook weer zal terugkeren. Anderen zien de tekenen des tijds wel. Ze begrijpen dat ze de bakens moeten verzetten, maar elk wil die bakens op andere wijze plaatsen, wil in andere koers verder zeilen.

De geschiedenis van Bergen op Zoom lost zich op in de geschiedenis des lands. Volledigheidshalve zijn die hier in het kort aangestipt.

De grote Bourgondiër Philips de Goede, de man die zoveel voor de eenheid en welvaart van zijn gewesten heeft gedaan, sterft in 1487 en wordt opgevolgd door zijn zoon Karel de Stoute, een moedig krijgsman en slecht vorst die in 1477 sneuvelt in de slag bij Nancy, zijn land achterlatend in handen van zijn dochter Maria, getrouwd met Maximiliaan van Oostenrijk.

Als Maria vroeg sterft, wordt Maximiliaan regent voor zijn minderjarige zoon Filips de Schone, die trouwt met Johanna, dochter van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië.

Wanneer de bewoners dezer landen toen een blik in de toekomst hadden kunnen slaan, zou hun lust tot feestvieren bij deze bruiloft wel vergaan zijn, want de broeder en de oudere zuster van Johanna sterven en zij wordt de erfprinses van het machtige Spaanse rijk, waardoor later de Spaanse belangen zullen gaan boven die van deze landen.

Philips de Schone sterft in 1506 en opnieuw wordt Maximiliaan regent. Thans voor zijn kleinzoon Karel, die in 1516 het bestuur over deze gewesten op zich neemt, het volgend jaar koning van Spanje wordt en op negentienjarige leeftijd Keizer van Duitsland.

Geleidelijk komen de gewesten Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe onder zijn bewind. Gelderland geeft in 1553 de strijd op en dan zijn alle landen van Picardië tot aan de Eems in zijn hand verenigd. Het is afgelopen met de macht der kleinere gewesten met hun onderlinge verdeeldheid en soms openlijke strijd met wapenen, waarmee de eigen belangen moesten bevochten worden.

Karel is de aangewezen man om de zo hoognodige eenheid te brengen. Hij heeft veel tact. Hij spreekt de taal des volks. Hij voelt met de Nederlanders mee, hij is in de zuidelijke Nederlanden geboren. Hij is een der onzen.

Het is geen wonder dat in deze tijd de grootheid van de heren van Breda, van Bergen en van de andere edelen begint te verminderen. De steden worden onderdelen van een groot geheel, van een eenheid die zich uitstrekt ver buiten de grenzen van deze heerlijkheden. Ogenschijnlijk wordt hun aanzien vergroot als bijvoorbeeld Karel V in 1533 de heerlijkheid Bergen tot een markiezaat verheft en Walhain tot Graafschap. In werkelijkheid versmelten de kleine eenheden tot een geheel dat helaas nog eeuwen nodig zal hebben voor dat het ook werkelijk homogeen zal voelen.

De stedelijke rekeningen gunnen ons nog een blik op de laatste krijgsverrichtingen in klein verband.

De hertog van Gelderland, door Karel de Stoute van zijn bezit beroofd, waagt de strijd tegen zijn overmachtige tegenstanders. Bijna een halve eeuw weet hij zich met taaie volharding staande te houden. Hij valt zelfs in Brabant, waar zijn stropende benden de vesting Thienen plunderen.

De heer van Bergen blaast alarm. Met krachtige hand wordt de verbetering der vestingwerken ondernomen en bovendien zegt de stadsrekening:

“Andere ontfant der voirschr. rentmeesteren van zekere penningen die de dorpen van den lande van Bergen sculdich waren der stad te contribueren van den ruyteren die van de stad en de landen voorschr. gesonden werden, in XVe VII leetleden tot Herentals toen de Franchoyzen tot Thienen lagen”.

.....

Er zijn in de geschiedenis van Bergen gedurende de regering van Jan van Walhain (Jan III van Glymes) weinig belangrijke dingen te vertellen.

5 november 1530 wordt de bevolking verschrikt door een grote watervloed. Vóór die tijd stroomde de Schelde dicht langs Bergen. Het opkomend vloedwater sloeg krachtig tegen de landen Noord en Zuid van de stad. De dorpen Emaus, Hildernisse en een deel van Borgvliet zijn daardoor in de golven verdwenen. Tot de zee tenslotte tegen de hoge rand beukte die tegen de hoogste watervloeden bestand was. Bij de watervloed van 1530 verdrinkt een groot deel van Zuid Beveland, de richting van het vaarwater, en van de vloed

wijzigt zich zeer sterk. Er ontstaan nieuwe aansluitingen. Er kunnen grote stukken land worden ingepolderd.

Jan III sterft in 1532 te Brussel. Hij wordt met grote plechtigheid naar Bergen vervoerd, waar zijn lijk 6 weken lang boven aarde staat in de kleine zaal van het Hof. Daarna wordt hij in de Sint Geertruydskerk begraven.

Antonius van Glymes

volgt zijn vader op. Hij is 13 mei 1500 in Wouw op het kasteel geboren. Met de plechtigheid, die thans wordt vastgesteld, heeft de overdracht van de heerlijkheid plaats. De nieuwe heer begeeft zich tevoren naar zijn kasteel van Borgvliet, dat zoals bekend niet tot de heerlijkheid Bergen behoort doch een afzonderlijk daaraan grenzend bezit is. Van daar zal hij de nieuwe heerlijkheid betreden. Een kleurige stoet trekt de Boschpoort uit naar de Borgvlietse Dreef. Hoog op de omloop van de kasteeltoren staat de wachter die de nadering meldt. Uit het kasteel rijdt de nieuwe heer met zijn schitterend gevolg.

Halverwege de Dreef komt men elkaar tegemoet.

Dan treedt de drossaard naar voren en biedt de heer het zwaard der Gerechtigheid aan. Deze, de drager der hoge jurisdictie die over leven en dood van zijn onderdanen te gebieden heeft, drukt de drossaard het zwaard weder in de handen en vermaant hem in den vervolge gelijk vroeger het recht in zijn gebied te handhaven.

Daarna treedt de schout naar voor. Als teken van zijn waardigheid voert hij de roede. Ook hij biedt de heer de roede, het symbool der lage gerechtigheid dat hij weder terug ontvangt.

Dan maakt hij plaats voor het stadsbestuur dat de sleutels van de stad overgeeft. Daarna begeeft de verenigde stoet zich naar het

stadhuis, waar de heer de eed van trouw aflegt, terwijl de gilden op de markt onder de wapenen zijn.

Evenals zijn vader staat Antonius bij de keizer in hoge gunst. Hij wordt reeds in 1531 Ridder van het Gulden Vlies, terwijl zijn heerlijkheid in 1533 tot markiezaat wordt verheven. Karel V benoemt hem tot gouverneur van Luxemburg en gedurende de [expeditie naar Tunis](#) ¹¹⁾ wordt het land aan zijn zorgen toevertrouwd. Antonius is getrouwd met Jacqueline de Croy. Slechts 9 jaar voert deze heer het bewind, dan sterft hij. Hij wordt in Sint Geertruidskerk begraven.

Jan IV van Glymes

is in 1528 op het kasteel Borgvliet geboren. Als zijn vader in 1542 sterft, is hij dus pas 14 jaar. Wel wordt hij met de heerlijkheid Bergen beleend, maar zijn moeder behoudt dat regentschap. Als hij in 1551 de Turnhout trouwt met Maria de Lannoy, geeft zijn moeder hem het markiezaat over.

Ook hij verheugt zich in de gunst van Karel V en in de aanvang ook van Philips II die hem in 1556 tot Ridder van het Gulden Vlies benoemt. Jan IV is in de vaderlandse geschiedenis meer bekend als “Bergen”, die met Montigny naar Spanje wordt gestuurd om de koning een beeld te geven van de droeve toestand waarin zijn volk zich bevindt. Geen van beiden keert levend uit Spanje terug. Bergen sterft er, de Spaanse regering wordt er ernstig van verdacht hem te hebben doen vergiftigen ¹²⁾. Montigny wordt in Spanje onthoofd na

¹¹ De Slag om Tunis werd in juni 1535 in en rond de stad Tunis uitgevochten tussen de christelijke armada onder leiding van keizer Karel V en de Ottomaanse vloot van Khair ad Din Barbarossa.

¹² Latere inzichten blijken anders uit te wijzen. Zie [Waterschans 2021-3](#) pag 36 ev)

een langdurig proces. Het lijk van Bergen wordt naar Bergen gebracht en bij zijn vaderen in de Sint Geertruidskerk begraven. In 1570 breekt bij een grote watervloed de Zuidlandse dijk door, waardoor de vloedgolven voortaan ongehinderd het lage land ten zuiden van de stad overstromen ¹³).

¹³ Zie voor nadere info de kaart [ARR – D2 in het Westbrabants Archief](#)

Alva

De Aertzios Spanjaarden en Italianen onder het bevel van Don Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van Alva, Markies van Coria en Salvaterra hebben het land bezet, zij tuchtigen het volk en hebben tot taak het tot volgzame onderdanen van de Spaanse koning te maken.

Nu zal de absolute macht worden gevestigd. Geen bijeenroepen van Staten Generaal met verzoek om beden toe te staan. De heren slaan dan een hoge toon aan, zoals Philips eertijds tot zijn ergernis heeft moeten ervaren.

De goud- en zilvermijnen van het rijk Amerika zullen het geld opleveren waarmee de huurlingen worden betaald die deze landen zullen ten onder brengen. Het zal uit zijn met de macht, de hoge en lagere edelen op hun middeleeuwse versterkte huizen. Uit met de macht der opstandige steden wier privilegiën thans als waardeloos bij Alva moeten worden ingeleverd. Zij allen zullen de hals buigen, hij de krijgsman Alva, gesteund door zijn zoon Tornado de Toledo zal het land weer teruggeven aan de grote koning Philip, door de Spanjaarden De Goede geheten.

Het Napels en het Siciliaans regiment, het regiment Lombardije en Sardinië, onderweg versterkt in Lombardije, Bourgondië en Luxemburg, hebben de zuidelijke Nederlanden bereikt. De naam van Alva, wiens bekwaamheid als krijgsman, wiens onkreukbare aanhankelijkheid aan zijn koning, wiens onmeedogende wreedheid reeds lang in deze landen bekend zijn, heeft een geweldige opschudding veroorzaakt.

De groten, waaronder Willem van Oranje, zijn naar het buitenland gevlucht. Anderen waaronder Brederode, eenmaal de ziel van het Verbond, hebben vergeefs getracht een onderwerping aan te

bieden. Egmond rekent op de trouw die hij zijn koning steeds getoond heeft. Arenberg, Noircarmes en Megen zijn reeds lang geleden tot hun koning teruggekeerd en zijn met invloedrijke ambten beloond. Onbeschermd, ongewapend, zonder geld, zonder lening staat het Nederlandse volk tegenover deze wreker. Het is bijna alsof al deze toebereidselen onevenredig groot zijn vergeleken met de eenvoudige taak die deze veldheer-staatsman zal moeten vervullen.

De daden van Alva zijn te bekend om ze hier nog eens te vermelden.

Van de hervorming bemerkt men in Bergen op Zoom voorlopig niet veel. Jarenlang heeft Jacqueline de Croy alles gedaan om het zedelijk en godsdienstig leven der bevolking in betere banen te leiden. Haar zoon Jan IV van Glymes gaat met krachtige hand de hervorming tegen en als in 1566 de beeldenstorm als een werkelijke storm over Vlaanderen en Brabant raast, als het grauw geholpen door op buit beluste elementen van elders de kerken berooft en de schoonste voorwerpen van oude kunst vernietigt, blijft Bergen hiervoor gespaard.

18 mei 1567 worden alle hervormden uit de stad verbannen.

14 juni van hetzelfde jaar schrijft de griffier van de domeinraad in zijn register:

“Naer dyen onse G. vrouwe de Marquise, mitsgaders oyck die gecommiteerde ten rade ende rekeningen van huere G. ten zelven stonde bij expresse brieven van den hoofmaestere Aquilera geschreven in Spaengien, mitsgaders van andere personnaigen sekerlyk geadverteerd waeren van het seer droevich overlijden van mijn G. heer Heere Jan, Marquis van Berghen, wijen God genadich sij, ende dat deselve heer ierst seer christelyk ontfangen hebbende

het eerweerdighe Heylige Sacrament mitsgaders alle zijn andere kerckelijke rechten, verschijden, wat tot Madrid in Spaengien den XXle dag van Meye lestleden”.

De weduwe tijdig gewaarschuwd, verlaat de stad en zoekt steun bij haar zwager, de bisschop van Luik.

1567 Bergen op Zoom onder Alva's bewind

Onder voorwendsel dat het markiezaat tegen woelingen moet beschermd worden, laat Alva de stad door een paar vendels Spanjaarden bezetten. Hij legt de daden van de overleden markies aan de *Raad van Beroerte* ('Bloedraad') voor, die het "schuldig" uitspreekt.

Alva verklaart de goederen verbeurd. Hij laat de gehele inventaris van het Markiezenhof verkopen en **12 april 1568** verschijnt alhier Jheronimus van Serooskerken in de functie van superintendent van het beheer van het Markiezaat, dat thans tot de kroon van Spanje behoort.

.....

De strijd tegen Spanje wordt intussen voortgezet. De Prins van Oranje heeft legers bijeengebracht doch ze worden verslagen nog voordat ze behoorlijk geoefend en uitgerust zijn. Hij heeft zijn hoop gevestigd op de steun van Duitsland, Maar de lutherse vorsten willen de calvinistische Nederlanden niet te hulp komen. Hij wendt het oog naar Frankrijk, Bergen in Henegouwen is in zijn handen. Maar voordat enig resultaat bereikt is, maakt de massamoord der hugenoten in Frankrijk elke steun van die zijde onmogelijk. Ook deze vesting gaat weer verloren.

Aan de andere zijde ondervindt men ook tegenslagen. In de haven van Bergen op Zoom wordt een vloot samengebracht, men zal de strijd tegen Zeeland van deze zijde aanbinden. Maar Boisot verslaat de Spaanse vloot van Romero bij Reimerswaal, terwijl Alva, van zijn functie ontheven, het uitgemergeld land verlaat en opgevolgd wordt door Requesens.

De oorlogslasten

Door de oorlog werd alle handel en bedrijf stil. De bevolking leed armoede. De oorlogslasten zijn steeds drukker en de koning weet er wel raad op hoe hij de gelden moet innen. Er worden troepen in de stad gelegerd. De stad moet de soldij der soldaten voorschieten in mindering van de belasting. Betaalt het stadsbestuur de soldij niet tijdig, dan slaan de troepen aan het muiten en de bewoners staan liever hun laatste penningen af dan dit te moeten ondergaan.

Ter illustratie hiervan dienen het volgende:

Christophore de Bajesso luitenant van de Compagnie Chevaux-legers van de ritmeester don Lope Capatà eist van de stad inkwartiering, voeding en soldij voor zijn manschappen. De stad aarzelt hieraan te voldoen, maar de bescheiden¹⁴⁾ vermelden:

“En aangezien de genoemde Hr. Luitenant op de dag dat de genoemde compagnie binnenkwam (namelijk de 22e van de genoemde maand) uitdrukkelijk bleef vasthouden aan zijn verzoek en dat het zonder verder uitstel aan hem moest worden ingewilligd, of dat hij anders zou vrezen voor de ontevredenheid van de soldaten en onrust tussen hen en de bourgeoisie, vonden de genoemde ambtenaren van de stad het uiteindelijk gepast om de genoemde luitenant zijn verzoek in te willigen”

¹⁴ De [oorspronkelijke Franse vertaling](#) is achteraan onder ‘Bijlagen’ geplaatst.

Bovendien heeft Alva spoedig begrepen het grote nut dat dit stukje van Brabant voor hem kan hebben, mits het goed versterkt en met troepen belegd is.

Bergen op Zoom, Tholen en Steenberghe moeten hun laatste gelden bijeen brengen en schulden maken om hun vestingwerken te verzwaren en nieuwe werken aan te brengen. De bewoners weten geen raad, ze kunnen de belastingen niet meer opbrengen. Alles gaat weg aan de soldij der soldaten en aan de versterking. En intussen eist de Raad van Brabant betaling van de achterstallige belastingen. Verschillende bemiddelde ingezetenen hebben de stad verlaten, hetzij uit angst voor de komende tijden, hetzij om hun geld in veiligheid te brengen. De enkelen die tegen hun zin in de magistraat zijn gekozen, hebben noodgedwongen zelf tegen hoge rente leningen aangegaan. Ook deze laatste notabelen zijn tenslotte tot ondergang gedoemd.

De stad is 3000 gulden ten achter en de Raad van Brabant begint tot executie over te gaan. De vertogen en smeekbeden van Alva en andere namen van invloed hebben de stad reeds 6000 gulden gekost zonder enig resultaat op te leveren. In 1575 is de toestand ondraaglijk geworden. Er zijn thans 3 vendels in de stad wier soldij door de bevolking moet betaald worden.

Op last van de Spaanse vestingbouwkundige Cesar Capucciniani moet voortdurend aan de vesting werken worden gearbeid. Dit werk moet door de ingezetenen zelf worden verricht. Ze moeten met gereedschap opkomen of een ander 'mansweerdich' persoon in hun plaats stellen. Komen ze niet, dan wordt een ander op hun kosten in hun plaats gesteld.

En nauwelijks is het ene stukje vestingwerk gereed, of er worden inspectiën gehouden en een nieuw stuk moet onderhanden worden

genomen. Nu eens is het de Houwerdijk die dringend voorziening behoeft dan weer de wal aan de Begijnevest.

Bovendien moet iedere nacht één van de 4 gilden op wacht en verder nog 100 burgers.

Als in 1574 *Requesens* de plaats van Alva heeft ingenomen, als van hem de roep van menselijkheid uitgaat, besluit de stadsregering zich tot hem te wenden. Burgemeester IJerman en drie andere heren zullen naar hem toe gaan. Ze zullen hem smeken de stad ter wille te zijn, of indien dit niet mogelijk is, het stadsbestuur van zijn eed te ontslaan en aan de bewoners te vergunnen de geruïneerde stad te verlaten en zich met vrouwen en kinderen elders te vestigen. Sedert het ogenblik dat Alva in het land gekomen is, hebben zij inkwartiering gehad. Ze hebben niet alleen de troepen moeten huisvesten, voeden en betalen, maar ook de tros van leger-volgelingen, de vrouwen en kinderen der vreemde soldaten van de troepen van kolonel Beauvoy, van Alonze Lope Gallo, van Ozorio Angulo, van Karel Foucker en Mondragón. Het bestuur heeft de inwoners zware belastingen opgelegd 'die bij datelijke ende rigoureuse executie' geïnd worden, de bevolking kan niets meer opbrengen. De regeerders hebben zelf 1000 gulden tegen hoge rente opgenomen, waarvoor ze persoonlijk aansprakelijk zijn. En nu heeft bovendien de rentmeester van de Raad van Brabant door zijn deurwaarders beslag laten leggen op de accijns van het hele inkomen der stad. En dan geven ze aan Requesens het volgende overzicht van voorgeschoten gelden:

Compagnie Jehan de Palme	5.779	gld
Cefael de Groote, Reg Ladron	1.546	“
De ruiters van Don Lopez Capata	11.000	“
Comp. Van Vilain en Couriaul	47.520	“
Aan kapiteins en troepen geleend	36.000	“
Brand, vuur en kaarsen	20.200	“
Troepen van en naar Zeeland	5.200	“
Voor de fortificatiën	3.380	“
Onderhoud havenhoofden na inundatie	10.000	“
Geleend aan commissarissen op last	123.000	“
Vernieling van eigendommen, afbreken van huizen, boomgaarden, kappen van boomen enz.	72.500	“
Totaal	272.065	gld

Hierbij komt dat sedert de inundatie welke in 1570 gesteld is, het kwartier Noord en Zuid van de stad onder water staat in open gemeenschap met de zee, waardoor die gronden waardeloos zijn en geen rente opbrengen. Hetgeen ook een verlies van 160.000 gulden medebrengt.

.....

We weten niet wat Requesens geantwoord heeft. In ieder geval was hij door de drang van de omstandigheden niet bij machte de stad enige verlichting te geven.

Pacificatie van Gent

8 november 1576 wordt de Pacificatie van Gent gesloten. Het is de eerste verademing, de strenge placcaten worden buiten werking gesteld en het geslacht Glymes neemt bezit van het markiezaat. De naaste erfgenaam is Margaretha van Merode (zij is de dochter van Jan de Merode, die getrouwd is geweest met de dochter van Jan van Glymes), die, daar ze nog niet meerderjarig is onder de voogdij komt van de heer van Merode, die een min of meer Staatsgezind stadsbestuur aanstelt.

Eind juli 1577 krijgt de heer van Champigny opdracht van de Staten van Holland om zich meester te maken van het Kasteel van Wouw, dat slechts zwak bezet is met een paar vendels van de kolonel Focker. 4 augustus verschijnt hij met 5 vendels voetvolk en een vaan van 100 ruiters voor het versterkte Huis dat zich aan hem overgeeft. Dan trekt hij naar Bergen. Ook deze stad is zwak bezet. Reeds lang heeft men hier twee vendels. Zojuist is het aantal met één vermeerderd, nadat Antwerpen op 1 augustus aan de Staten is overgegaan. Focker tracht zich op gunstige voorwaarden over te geven, doch zijn soldaten zijn hem voor. In lang heeft hij zijn manschappen niet betaald. Ze maken zelf gemene zaak met de aanvaller en geven de vesting over op de volgende voorwaarden:

1. Ze zullen bij termijnen uitbetaling verkrijgen van hun achterstallige soldij.
2. Het derde vendel zal alles teruggeven wat uit Antwerpen geroofd is. Het zal dan de wapens mogen behouden.
3. De troepen zullen de kolonel Focker uitleveren.

Deze bepalingen worden stipt nagekomen en Focker wordt naar Brussel overgebracht, waar hij zijn straf zal ondergaan voor de moorden en plunderingen die door hem zijn begaan.

Een merkwaardigheid is dat deze heer van Champigny, die de stad onder het gezag van de Prins brengt, een broeder is van de Kardinaal Granvelle.

Bergen op Zoom: Carl Fugger (Focker) en Fronsberger gevangen genomen voor Bergen op Zoom, september 1577 'Gefengknis des Carls Fugkers vor der Statt Bergen auff Saum'.

[Serie 8 Nederlandse Gebeurtenissen, 1577-1583.](#)

De Duitse legeraanvoerders Fugger en Fronsberger worden door de magistraat van Bergen op Zoom uitgeleverd aan het Staatse leger onder Champagny, 13 september 1577. [WBA, AG 023B](#)

Jan van Withem

4 februari 1578 trouwt Margaretha met Jan van Withem, waardoor de voogdij wordt opgeheven.

Het stadsbestuur is streng katholiek en is van plan in die zin de pacificatie van Gent nauwkeurig te handhaven. Maar is allesbehalve Spaans gezind en op de zevende februari 1578 wordt door de magistraat en de bevelhebbers der Schutterij de volgende beslissing aangenomen:

“Met lijff ende goet te resisteren de macht, geweld ende cracht naer hun uiterste vermogen van Don Juan Spaengiaerden ende hunne aenhangers bij aldyen de selve deze stad willen bespringen, aenvallen of eenigh geweld aendoen”.

Er wordt daarom hard gewerkt aan de fortificatiën der stad. Vooral het havenkwartier wordt versterkt. Langs de Houwerdijk, Sint Jacobspoort, aan de zuidzijde van de haven worden palissaden aangebracht. De stad stelt voor het toezicht op de werken 4 fortificatiemeesters aan. Ook de 4 gilden benoemen ieder een fortificatiemeester. Zij zullen nauwkeurig nagaan wat men kan doen zonder in hoge kosten te vervallen. Er is geen geld en toch voelt men de behoefte deze frontiervesting voor een inval van de vijand te beschermen.

Er dreigt nog steeds gevaar. Alva is heengegaan evenals zijn opvolger Requesens, maar Parma is daarna gekomen en in januari 1578 heeft hij de troepen van de Prins bij Gemblours verslagen.

In de stad heeft men geen garnizoen meer. De verdediging is toevertrouwd aan de gewapende burgers en des te gereder leent men het oor aan de Prins, waarop 26 februari 1578 de Brede Raad het besluit neemt dat men twee vendels soldaten zal binnenlaten

uit Holland of Zeeland, waarvan de betaling door de Staten Generaal zal geschieden.

De Prins, bemerkend dat de zuidelijke Nederlanden hem steeds weer in de steek laten beoogt een nadere aansluiting der noordelijke gewesten en in samenwerking met Jan van Nassau wordt in januari 1579 de Unie van Utrecht gesloten.

Het duurt tot 22 juli 1579 voordat de Gouverneur van Walcheren een vendel naar Bergen op Zoom zendt. In diezelfde tijd besluit de Brede Raad dat men alle woningen rondom de stad zal afbreken en de vijand de gedekte nadering tot de stad onmogelijk te maken.

Men zal het water uit de plassen buiten de stad daarheen laten vloeien. Wanneer de schuif in de waterloop bij Verlorencostpoort sluit zal het water de lage landen van de stad inunderen. Men zal alle poorten van binnen en van buiten ‘toe-bollewercken’ en van een gracht voorzien, behalve de Sint Jacobs- en de Wouwpoot. Men zal nog een palissade aanleggen van de Helstede tot aan de Houtpoort. Alle smeden en timmerlieden van de stad worden op gecommandeerd om daaraan te werken.

Jan van Withem tracht nog steeds het openlijk belijden van de nieuwe godsdienst tegen te gaan. Wel geeft de landvoogd Matthias de vergunning en wordt aan de protestanten vergund te preken in Sint Maartens Gasthuis, maar de tegenwerking is zo groot dat geen predikant zich aan de openbare dienst waagt.

Dan komt plotseling 8 november 1580 te Bergen de *beeldenstorm*, die in 1566 zo doeltreffend verhinderd is. De feiten volgen elkaar in de volgende jaren steeds sneller op.

20 Juni 1581 heeft Claude de Barlaymont, heer van Hautepeenne, Breda verrast. Bergen is dan de enige stad in Brabant, die niet in

handen van de koning is. De Bergse bezetting stroopt in de streken en van alle zijden krijgt Parma het verzoek hieraan een einde te maken. De stad weet het en is op alles verdacht.

4 juli 1581 worden enige heren uit de stad naar Zeeland gezonden. Zijn vragen subsidie dan wel toezending van buskruit, lood en kogels.

6 juli vraagt de vroedschap aan Jan van Withem of hij in de stad wil komen wonen om zelf de regering te leiden, maar hij geeft een ontwijkend antwoord om redenen die we later zullen ontdekken.

10 juli 1581 zat de Prins nog ongevraagd 8 vendels onder de Fransman La Garde.

In deze tijd verdwijnt de macht van de heer door de nieuwe gang van zaken grotendeels. Jan van Wittem is boos, de zaken worden buiten hem afgedaan, ze nemen een loop die niet met zijn plannen overeenkomt. Aan hervormden is Godsvrijheid verleend. La Garde slaat een hoge toon aan. Hij eist de sleutels van de stad op. Hij vraagt grote bedragen. Hij eist dat de burgers de wapenen zullen inleveren.

Voor de versterkingen is nog meer geld nodig, men wendt zich daarom tot de Raad van State, die doet alsof de Prins over duizenden te beschikken had. De heren zenden het verzoek aan hem door. Hij heeft niets, maar La Garde staat op zijn stuk. Hij laat in augustus 1581 de palissaden doortrekken van de Houtpoort tot de Noordvest. Om aan geld te komen, verkoopt de stad de kapel van de Minderbroeders en van het Begijnhof. Dit alles gaat buiten de markies om die met één slag hieraan een eind wil maken.

27 september 1581 benoemt hij Jan van Ayala tot schout. Niemand luistert meer naar hem, noch naar zijn schout.

De Staten Generaal gaan tot het oude beproefde middel over; in plaats van belastingen te innen en te subsidiëren, moet de stad het werk zelf doen en mag daartoe de belasting van de vijfde penning behouden. Ook de opbrengst van de belasting te Steenberg en Tholen, welke plaatsen hun aandeel echter niet betalen.

De bevolking mort en Jan van Withem denkt dat nu het goede moment gekomen is om tussenbeide te komen. Hij stelt zich in verbinding met Hautepenne die er dadelijk voor te vinden is.

Het verraad van Jan van Withem

Dinsdag 5 december 1581. Het is 6 uur in de morgen. Zware mist hangt over de stad die nog in het duister ligt. Een enkele schildwacht staat op de wal bij het Begijnhof.

Onder de wal ligt de watergang. De schuif is hoog opgetrokken. En door het ijskoude ruisende water kruipen zwijgend 200 mannen naar binnen. De schildwacht bemerkt niets en in alle stilte trekken zij de stad binnen. Ze vragen de weg naar de Houtpoort, waar Jan van Wittem met zijn ruiters wacht om binnengelaten te worden. De man van de Franse bezetting wijst hun bij vergissing de Wouwpoort die met deuren en valscherms gesloten is ¹⁵).

La Garde bemerkt het gevaar, zijn troepen onder de kolonel d'Alleines en de kapiteins Meetkerk en Durán grijpen de vijand aan, slaan er op los, en jagen alles samen aan de binnenzijde van de Wouwpoort, waar de binnengedrongenen wanhopige en mislukte pogingen doen om het valscherms omhoog te krijgen. Werkeloos staan de ruiters buiten de Houtpoort. Ze horen in de verte het schieten, maar ze kunnen niets doen. De aanslag is mislukt,

¹⁵ Een commandant vraagt een voorbijgaande soldaat naar de 'porte de Hou', wat hij verstaat als 'porte de Wou'.

slechts enkelen der binnengesmokkelde Spanjaarden vluchtten naar het begijnhof terug, weten de watergang te bereiken doch als het licht wordt, worden 70 gevangenen naar de provoost geweldiger gevoerd.

Hij is ten einde raad, want hij moet het logies en voeding van de gevangenen voorschieten. Doch de stad komt hem te hulp. Elke dag zal men hem 50 pond bruin brood en 20 pond kaas brengen. De bierbrouwerij 'de Blauwe Hand' zal dagelijks een vat bier afleveren. Er wordt krijgsraad gehouden. Het blijkt dat Jan van Withem de schuldige is. Hij heeft in verstandhouding gestaan tot enkele inwoners die hem geholpen hebben. Uit angst voor herhaling wordt bepaald dat ieder die een vijand verbergt, deze moet uitleveren "*op pene van de galg en pillatie van hueren huys*". De stadstimmerman die de schuif van de watergang heeft opgewonden, wordt opgehangen. Onder de gevangenen bevindt zich de Italiaanse kapitein Paulo Boboca, een gladde diplomatieke kerel die we later nog eens zullen ontmoeten.

Juist in deze dagen zien we een staaltje hoe men zich in die tijden recht weet te verschaffen. De schout, de burgemeester en een der schepenen van Steenberghe komen voor zaken in Bergen. De stad Steenberghe heeft het aandeel in de vijfde penning nog niet betaald en de magistraat van Bergen arresteert deze heren.

1582 De overgang van het markiezaat

De aanslag van Jan van Withem op Bergen heeft twee gevolgen.

- I. De bewoners van de stad, dankbaar voor de activiteit van La Garde nemen verder genoegen met diens optreden. Ze verdragen liever alles dan weer Spaans te worden. O.a. hadden zijn soldaten de gewoonte de huizen te plunderen van de inwoners die deze stad verlieten.
- II. De Staten Generaal, kennis nemend van het verraad van Jan van Withem verklaren hem vervallen van zijn markiezaat en bieden dit de Prins van Oranje aan.

Hoewel de wijze waarop het markiezaat in de nieuwe handen overgaat van ondergeschikt belang is, zij dit voorval hier uitgebreid besproken, omdat het de omslachtige wijze van handelen in die dagen typeert.

Op 13 november 1582 verschijnt in de Binnenraad Jonkheer Arent van Dorp, gevolmachtigde van de Prins *“om te comen aenveerden ende hem te stellen in de possessie van het marckgraefschap van Bergen met alle solempnityten daertoe gerequireert”*.

Heer Arent van Dorp legt de procuratie van de Prins over en de beslissing waarbij deze met het markiezaat is beleend. Hij brengt de heren onder het oog dat hij de Prins in persoon vertegenwoordigd en spoedig bescheid wenst. De Binnenraad antwoordt dat de zaak zo belangrijk is dat de Brede Raad hierover moet beslissen. Die middag komt dus ook de Buitenraad op het stadhuis. De burgemeester brengt het gebeurde ter kennis, maar de Buitenraad vindt dat het een zaak is van grote importantie zodat ze eerst het advies van de natiën moeten inwinnen.

Intussen beslist de Binnenraad dat zij met haar plan accoord gaat. De Buitenraad komt terug en zegt dat ze haar oordeel zal uitspreken

als enkele andere zaken eerst tot een voor haar bevredigend einde zullen zijn gebracht. Spijtig voegt ze eraan toe dat haar mening toch geen gewicht in de schaal zal leggen, daar zij in de minderheid is. De volgende morgen vroeg komt Van Dorp op het stadhuis. Waar de Binnenraad hem mededeelt dat eendrachtig besloten is de Prins als markies te erkennen. Men voegt eraan toe dat de gebruikelijke ontvangst thans niet kan plaatshebben:

In de eerste plaats ligt de Drossaard ziek te bed; verder heeft kolonel Berwouts de sleutels van de stad in bezit genomen en bovendien is het buiten de stad zo onveilig dat men elkaar thans niet in de Borgvlietse dreef kan ontmoeten.

De overgave zal dus eenvoudiger moeten plaats hebben.

Van Dorp verenigt zich met dit voorstel en komt 's middags op het stadhuis terug, waar aanwezig zijn de Binnenraad, de dekens der gilden en enkele hoge Staatsambtenaren. De schout treedt naar voren en overhandigt de roede der Justitie, die hem wordt teruggegeven, *“belastende denzelve, schouteth voirtaene vierschare te bannen, te manen ende zijn officie te bedienen inden name van zijne voirs. forstelijcke genade als Marcquis der stad”*.

Dan wordt de grote klok geluid *“om een iegelijk 'notori' te maken”* dat men moet komen luisteren om te horen hoe de markies in de persoon van Arent van Dorp de eed van hulde en trouw doet. Dan treedt Arent van Dorp op de stoep met de burgemeester en de secretaris. De burgemeester leest de eed voor en vraagt of hij die wil bekrachtigen. Hij antwoordt 'Ja' en herhaalt de eed. Daarna zweert het stadsbestuur de nieuwe eed en wordt het door Van Dorp ontslagen van de eed de heer Jan van Withem gedaan.

1583

Weer is heel het markiezaat ten prooi aan de mouterijen en stroperijen van de troepen aan weerszijden. Nu eens zijn het de troepen in Staatse dienst, dan weer wordt het platte[land] onveilig gemaakt door de troepen van Parma. Niets is voor hen veilig, kerken en kloosters, gasthuizen en boerderijen worden in brand gestoken. Bossen worden omgekap.

In de loop van 1582 krijgt La Garde met zijn Franse vendels opdracht zich te stellen onder bevelen van de hertog van Alençon. Hij wordt als gouverneur van Bergen opgevolgd door Berwouts. In 1583 ligt de maarschalk Bizon, in Staatse dienst in Roosendaal. 10 mei 1583 neemt hij het slot Wouw in dat door 150 Italianen bezet is. Hij steekt Borgvliet in brand. Zijn troepen stropen als de bende van Parma. Door Parma bedreigd probeert hij zich 16 juni 1583 over Steenberg in Bergen op Zoom in veiligheid te stellen maar te Steenberg wordt hij achterhaald en in spijt van de hulp uit Bergen gezonden wordt hij door Parma verslagen en vlucht naar Zeeland, waar hij in augustus met zijn mannen wordt afgedankt.

1585

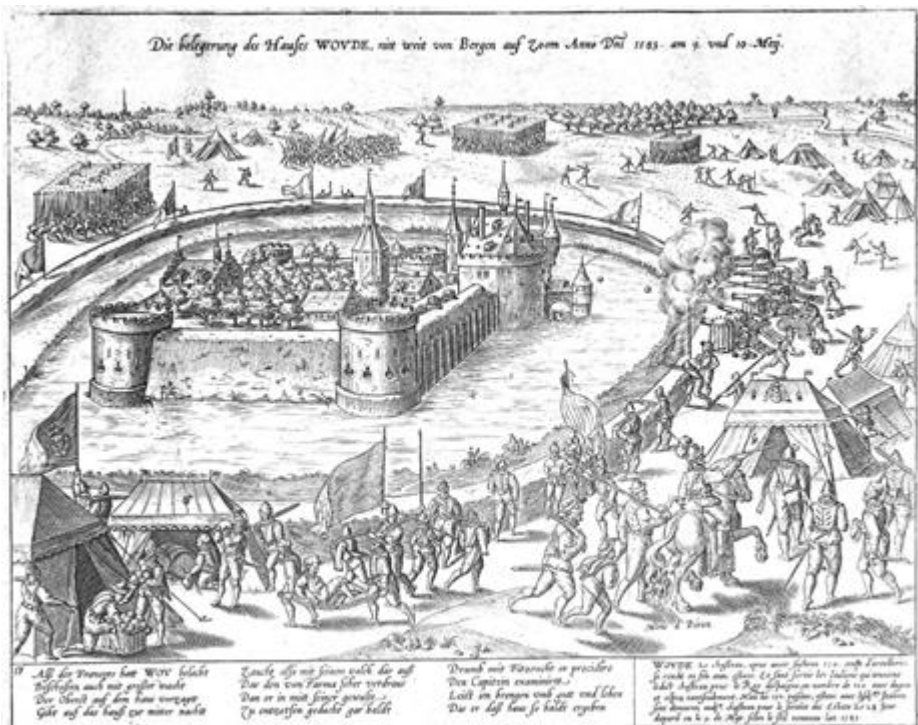
Parma veroverd Antwerpen, waarna hij naar Duinkerken trekt in afwachting van de komst van de armada. Onder de mannen wier namen tot in onze tijd zijn bewaard gebleven, behoren de gebroeders *Paul en Marcelis Bacx*. Vermoedelijk gewone avonturiers ¹⁶), weet Paul, de oudste van de Prins patent te krijgen om een vaan ruiters op te richten. Jongere broer Marcelis dient

¹⁶ In '[De kroniek van het geslacht Bacx](#)' van dezelfde schrijver geeft deze een wat genuanceerder beeld over de achtergrond van de twee mannen.

onder zijn bevel in deze troep. Het zijn een paar onverschrokken kerels, steeds klaar om op de vijand in te slaan. Van de meeste schermutselingen komen zij gewond terug, maar nauwelijks genezen zetten ze zich weer in het zadel en tegenover hun Prins zijn ze van een trouw en aanhankelijkheid die boven alle lof verheven is.

Het verraad van Berwouts

Bij een der schermutselingen van de gebroeders Bacx nemen zij bij Steenberghe opnieuw gevangen de Italiaanse kapitein *Paulo Boboca*. Hij wordt in Bergen overgegeven aan Berwouts, met wie hij geleidelijk in nauwe relatie komt, waarbij een nicht van Berwouts als tussenpersoon fungeert. Door haar bemiddeling weet hij Berwouts de mooiste dingen voor te spiegelen als hij de vesting in handen van Parma geeft. Berwouts gaat op de voorstellen in en Boboca die zijn losprijs betaald heeft, wordt weer in vrijheid gesteld. Het plan is gemaakt: *“in dier voeghe dat hij Berwouts hem toeseide de stad met de Schans Valkenburg te weten de Suijdschans, die van de Hopman Valkenburg, die daarin lagh den naem behielde, in handen van de hertog van Parma te stellen”*. Zijn plan is slim genoeg bedacht. Als gouverneur heeft hij de sleutels der stad in zijn bezit. Hij kan dus te allen tijde de poorten openen. Hij behoeft slechts de goedgezinde troepen te verwijderen. Ook hiervoor heeft hij een eenvoudig plan bedacht. Het gehele garnizoen wordt uitgezonden om het dorp Etten te tuchtigen. Hij heeft de vijand hiervan op de hoogte gebracht. Als zijn ruiters echter in de buurt van Roosendaal komen, bemerken zij een zeer grote vijandelijke macht. Onverwijd rijden ze naar Bergen terug, om dit aan de gouverneur te melden. Hij is daardoor verplicht zijn poging tot de volgende keer uit te stellen. Het wantrouwen is echter tegen hem gewekt en als daarna een brief voor hem bestemd in

Kasteel van Wouw, belegering op 9 en 10 mei 1583 [WBA BOZ102001114](#)

handen van **Famars** komt, begreep deze de gehele toedracht en zendt het stuk door naar de heren te 's Gravenhage. Berwouts wordt naar Den Haag geroepen. Hij neemt een schipper en vertrekt, maar bij Vosmeer gekomen dwingt hij de schipper hem naar Liefkenshoek te varen, waar hij zich aan de zijde van Parma schaart. Berwouts wordt vervangen door **Marquette**, maar deze sterft spoedig en daar de troepen van het Engelse secours onderwijl gekomen zijn, volgen enige Engelse gouverneurs elkaar zeer snel op.

Als **Leycester** in Nederland komt worden enkele regimenten onder **Morgan** in Bergen in garnizoen gezonden. Met kracht worden de vestingwerken weer ter hand genomen. Ook deze troepen stropen

tot onder de muren van Brussel en weer vat Parma het plan op met Bergen af te rekenen.

1586

Marchand maakt zich meester van het kasteel van Wouw en levert het voor 10.000 gulden en 3 maanden soldij in januari 1587 aan Parma over. Dan besluit Parma ook Bergen te belegeren.

1588 Belegering van Bergen door Parma

In *september 1588* verschijnt Parma met 30.000 man voor Bergen. De stad is dan vrij goed versterkt. In een beschrijving der vestingwerken van die dagen staat dat de stad voorzien is van een hoge aarden wal en van grachten, dat er verder bolwerken zijn, dat er op verschillende plaatsen van de wallen hekelwerk of palissaden staan, ook levende doornheggen, [terwijl] enkele wallen zijn bekleed met stenen muren.

De haven gaat na vereniging met het water van de molen noordwaarts. Waar het water naar het Westen ombuigt ligt de “Kleine Schans”, op een afstand van 1320 voet van het uiteinde van de haven ligt de Schans genaamd “Valckenburg” (of Zuidschans¹⁷). Aan de zuidzijde van de haven, door een gracht van Valkenburg afgescheiden, ligt de “Nieuwe Schans” die van achteren open is. Men is bezig een gracht te graven, de “Nieuwe Haven” lopend van de Nieuwe Schans naar de stad. Er ligt ongeveer 1500 man in de stad en in de schanswerken.

Een paar ruiters, buiten de stad op verkenning, stuiten op twee Spaanse officieren die zonder dekking marcheren en in de waan verkeren dat het leger van Parma reeds voor Bergen ligt. Door hen hoort men dat Parma met 30.000 man de stad komt belegeren. De beide mannen proberen later in de stad hun rol te spelen¹⁸). Men gaat dadelijk aan de arbeid. Tegenover de Kleine Schans wordt de Noordlandse dijk doorgestoken om de vijand de toegang tot de Noordschans te beletten. En 13 augustus begint men bij de Sint Jacobspoort een nieuw werk te maken, bestaande uit een

¹⁷ De huidige Waterschans

¹⁸ Zijn ze gevangen genomen of hebben ze zich overgegeven, of overgelopen?

borstwering op de dijk van die poort naar de Nieuwe Schans. Langs de doornheg die van de kruittoren van de Boschpoort loopt, wordt ook een borstwering opgeworpen in de vorm van een loopgraaf. De bevolking der stad wordt in wijken verdeeld. Elke wijk moet onder toezicht van de schepenen aan de vesting werken.

Enige dagen later blaast de torenwachter alarm. Hij ziet ruiters op de weg naar Wouw. Dadelijk doen de troepen een uitval. Nagenoeg de gehele bezetting trekt mede uit tot men bij het kerkhof van Wouw op een overmachtige vijand stuit. Dan is de bezetting verplicht terug te trekken.

Over de gracht van het bolwerk Helstede is een brug, dienende om aarde binnen te brengen. De brug wordt inderhaast afgebroken, men kan de vijand elke dag voor de poorten verwachten.

Thans krijgt men een spionnenbericht dat de vijand zijn troepen samentrekt om eerst Tholen te veroveren en zich daarna tegen Bergen te keren. In de nacht van 17 september doet hij een aanval op Tholen. De bevolking, tot de verdediging gereed, slaat de aanval af. De vloed komt op, de vijand waagt geen tweede attaque.

20 september verschijnt de vijand bij de Raayberg doch het terrein is door de vele regen doorweekt en hij trekt weer weg.

23 september vertoont de vijand zich op de weg naar Wouw. Men besluit dadelijk hem aan te vallen, maar de troepen van Parma verlaten bij de Bergse Duinen ¹⁹⁾ de weg en marcheren naar Rijsselbergen en Noordgeest. Hier kan men de vijand niet aanvallen daar het lage land voor de Wouwse- en de Begijnepoort geïnnundeerd is.

¹⁹ Duingebied N. van de Wouwseweg, nu grotendeels afgegraven waaruit Zanderijen en Kragge resteren.

Het krijgsbedrijf is in die dagen een soort van sport voor de mannen die er hun beroep van gemaakt hebben. Niets is voor hen zo geestdodend als het verblijf in een belegerde vesting. Het strookt allerm minst met de geaardheid van mannen als Paul en Marcel Bakx. Telkens weten ze nieuwe uitvallen te bedenken met hun ruiters. Ze zijn min of meer zelfstandig. Ze maken een plan, bespreken dat met de andere commandanten in de krijgsraad, wie moed heeft doet mee, wie bang voor zijn leven is, blijft thuis. De geschiedschrijver zegt hierover:

“De ritmeester Bacx ende sijnen broeder ghecommuniceert hebbende met de andere bevelhebbers ofte men (om devoir te doen) de drie compagnieën ruyters die ordinaris int leger voor Antwerpen waren, niet en soude connen en behooren uyt te locken ende hen eene embuscade te stellen omtrent de Swarte Duyn, vonden gesamenlijck goet sulks te versoecken, uytghenomen sommige van de andere Compagnieën die daartoe niet veel moets en hadden ende oversulks bleven in hun garnisoen”.

Met ongeveer 120 ruiters trekt men Bergen uit met het gewone plan. Een klein troepje wordt vooruit gestuurd. Maakt, bij de vijand gekomen, alarm. De rest legt zich onderwijl op een gunstige plaats in hinderlaag. Het uitgezonden troepje doet alsof het vlucht en rijdt terug langs de hinderlaag. Zodra de vluchtelingen en achtervolgers de hinderlaag gepasseerd zijn, wordt tot een aanval in de rug overgegaan. De zogenaamde vluchtelingen maken keert en vallen in front aan. De achtervolgers, aan beide zijden aangegrepen en zonder enige veiligheidsmaatregelen marcherend geraken in wanorde. Een deel sneuvelt en de rest wordt gevangen genomen. Een der cornetten, waarvoor Jonker Jan van Huchtenbroeck wordt aangewezen, gaat met 30 ruiters naar Stabroek, terwijl Bacx zich

met de andere bij de Zwarte Duinen ²⁰⁾ in hinderlaag legt. Jan van Huchtenbroeck komt bij het dorp, vindt daar harqebusiers die ongewapend bezig zijn hout te kappen om versperringen te maken. Die mannen worden allen afgemaakt, maar om de vijand tot zich te trekken, gaat hij daarna verder. Hij treft het niet, want hij stuit op 13 cornetten ruiters onder de Markies del Guasto. Deze hebben een plundertocht in het land van Mechelen gehouden en zijn juist van plan de ruiters te Bergen tot een gevecht uit te lokken. De vijand staat rustig aan de weg te 'peysteren' als Huchtenbroeck met zijn ruiters aankomt. Snel stijgen zij op en achtervolgen Huchtenbroeck zodat hij nu werkelijk gedwongen is met de meeste haast langs de hinderlaag terug te vluchten.

Bacx ziende dat hij tegenover een grote overmacht staat, bedenkt zich geen ogenblik en grijpt de vijand aan doch het slot is dat de beide gebroeders lichtgewond in handen van de vijand vallen en naar Beveren worden gevoerd. Lang duurt hun gevangenschap niet, want dra worden zij uitgewisseld tegen Alexander van Veelen, een der bevelhebbers van de Graaf van Aremberg en tegen de Spaanse kapitein Castellanin, waarna ze te Bergen terugkomen en het bevel over de ruiters weer op zich nemen.

Aan twee zijden wordt de stad thans door Parma ingesloten. Aan de zuidzijde legerd men op Sint Geertruydsberg (dit is vermoedelijk de plaats van de Sint Geertruidsbron), langs Borgvliet, Raayberg en het Bergse bos tot aan de Bal. (dit is het terrein aan het begin van de Balsebaan, dat toen een moeras was en waar nu de lage weilanden liggen)

Op **25 september** waagt men een uitval volgens het bekende schema. Weer wordt de Cornet Huchtenbroeck vooruit gezonden

²⁰⁾ Toponiem niet nader aangewezen, verm. omgeving Putte

[Harqubusier 17^e eeuw](#)

om de vijand die aan de Noordzijde ligt uit te lokken tot een vervolging, terwijl de vendels van Bacx, Willughby en Pauli de Steenbergsepoort uittrekken en de lage weg volgen van die poort naar de punt van Helstede. Huchtenbroeck raakt slaags met de harqebusiers en trekt terug, waarop de anderen in de rug aanvallen. Veel Spanjaarden sneuvelen, de 3 Spaanse vanen tot ontzet gezonden, worden op de vlucht geslagen tot achter de Rijsselberg. Reeds is men op de

terugweg, maar ritmeester Parker heeft er nog niet genoeg van. Hij valt de vijandelijke ruiters op de Rijsselberg aan en zou het onderspit gedolven hebben als Bacx en Pauli hem niet te hulp waren gekomen. Ze hebben echter de handen vol met het transport van 70 gevangen Spanjaarden. Deze worden omgebracht om Parker te hulp te kunnen komen.

Tot driemaal toe chargeren de Spaanse ruiters van de Rijsselberg. Nauwelijks weet Parker zich staande te houden. Dan komt de rest van de bezetting te hulp, dekt de aftocht en zonder veel verliezen komt de cavalerie weer in de vesting terug.

Gedurende deze schermutseling heeft de stad enige metselaars naar het Begijnhof gezonden die de muren met de grond gelijk

maken om te voorkomen dat de vijand zich daarachter zal verschansen.

Op **30 september** waagt de bezetting een uitval in grote stijl. Maar de vijand die bij de vorige ongeveer 200 doden heeft gehad, laat zich niet uit zijn schansen lokken. Alleen de ruiters chargeren en wagen zich niet zo dicht onder de stadsmuren dat ze van de katten bij de Minderbroeders (vermoedelijk de tegenwoordige weverskat) en van Steenbergsepoort met veel succes beschoten worden. Zowel Pauli als Bacx verliezen bij deze uitval hun paard, dat onder hen wordt doodgeschoten.

Op **1 oktober** begint de vijand de loopgraven te maken van de Bal tot de 'Lazarije'.

Buiten de Wouwsepoort aan de Wouwseweg lagen ter hoogte van de Ketel enkele huisjes die bewoond werden door de melaatsen, de leprozen, zoals we meestal genoemd werden. Deze huisjes hadden de naam van de Lazarije, niet te verwarren met het Gasthuis dat ook aan deze weg lag. In 1589 zijn de huisjes afgebroken. (Zie [Bijlage 1](#)).

Hier moge een kleine toelichting geplaatst worden.

De vijand sluit dus het terrein tussen zijn Noord- en Zuidfront eveneens af.

Deserteurs melden dat de vijand van plan is de stad aan de zuidzijde bij de watermolen aan te vallen en onverwijd wordt dit deel versterkt. Bij de 'Lazarije' bouwt de vijand een grote schans zo dicht bij de stad dat men elkaar met het musket kan beschieten. Op de weg van Calmpthout ziet men een groot transport. Eerst vermeent men dat dit het belegeringsgeschut is, maar later blijkt dat het schipbrugmateriaal is geweest.

7 oktober krijgt het Noordfront des vijands een versterking van 25 vendels die zich legeren op Noordgeest. Aan de lage Noordgeest ligt een dijk, Dryannelandse dijk. (het verlengde van de Eesterdijk) die loopt naar de Noordlandse Dijk die aan zee ligt. De bezetting heeft die dijk doorgestoken in de hoop dat het water bij vloed door het Geuzengat in het Dryanneland in het Noordland zal vloeien en daardoor geleidelijk dit gat zal vergroten.

De vijand heeft met zijn schuiten thans een brug geslagen over dit open gedeelte. Hij komt daardoor op de Noordlandse dijk, waar hij geschut opstelt en het uitvaren der schepen belet (batterij op de Mattenburgse dijk). De vijand schiet nu recht door het Geuzengat en de oorlogsschepen die in het Tholense Gat liggen, moeten die plaats verlaten.

Dan stelt de vijand een batterij op waarop twee oorlogsschepen na kort gevecht ernstig beschadigd terug moeten naar Reimerswaal. De vijand sluit met zijn geschutvuur de havenmond af.

Van onze zijde worden thans ook verschillende nieuwe werken gemaakt. De Papemuts (zogenoemd om zijn vierkante vorm) aan de noordelijke havendijk tussen de Noordschans en de stad. Verder wordt een borstwering gemaakt aan de Helstede op de havendijk. Het is in deze dagen niet gemakkelijk een behoorlijke samenwerking te verkrijgen tussen de troepen van verschillende natiën, maar ook onder de commandanten van eenzelfde nationaliteit heerst dikwijls tweedracht, nota bene in een tijd dat samenwerking en eenheid een eerste vereiste is.

Terwijl in 1588 de stad door Parma bedreigd wordt, is hier gouverneur William Drury, daartoe aangesteld door koningin Elizabeth, maar dan komt Thomas Morgan, die in zijn plaats wordt gekozen.

“Niet dat sij twijffelde aan de getrouheit aan kloeckheyt van de ridder Drury, maar dat de grote ervarentheyt van Morgan in d’oorloge en genegenthheyt van het gemeen volk 't sijnwaerts was de oorsaeck van die veranderinghe”.

Drury wil zijn functie niet neerleggen. Morgan wil zich niet gewonnen geven en Willughby die in hoogste instantie het bevel over de troepen heeft, bepaalt dat Drury de schansen zal blijven commanderen, daar in de lastbrief van Morgan alleen wordt gesproken van “de stad”.

Morgan beweert dat de stad en schansen onder één man moeten staan, maar het blijft zoals Willughby heeft uitgemaakt. Zij die het met Drury eens zijn, worden voor de schansen bestemd, de anderen komen in de stad. De geschiedschrijver zegt: *"Drury comt selden binnen, noch selden spreecken den andere en dat noch met ongesintheit"*

En dat alles, terwijl Parma voor de muren ligt.

(Als Morgan in 1592 een tijdlang naar Engeland gaat, wordt de ritmeester Paulus Bacx tot gouverneur benoemd. In 1596 wordt hij officieel gouverneur van de stad, de schansen en het Kasteel van Wouw.)

13 oktober 1588 wordt de schans Stavast (ook wel Barlebas genaamd) gebouwd, dienend om de twee gaten in de Noordlandse dijk te bestrijken. Ze moet de overtocht over die gaten beletten en de vijand zo ver van die gaten houden dat de haven weer ongestoord gebruikt kan worden.

In de **nacht van 14 oktober** komt Prins Maurits in de stad. Hij inspecteert de vestingwerken en maakte een eind aan de onenigheid tussen Drury en Morgan door Willughby onder de titel van Luitenant van Hare Majesteit boven hen te plaatsen.

Gedurende de nacht brengt de vijand met sloepen enkele stukken op de Zuidlandse dijk. Men besluit aan het uiteinde van die dijk waar deze aan de stad aansluit een schans te bouwen. Het is echter niet mogelijk de burgers ertoe te brengen, buiten de stad te gaan werken.

Het is **16 oktober**, zondagmiddag na de preek. Op de stadswal staan de burgemeester Zuidland, de predikant Jacob Baselis en enkele ouderlingen. Ze hebben het gereedschap in de hand en gaan aan het werk. Dit is de bevolking toch te kras en onder dekking van de troepen van het garnizoen volgen zij het goede voorbeeld en weldra is de schans gereed.

Een week later is er hoog bezoek in de stad. Maurits en Oldenbarnevelt inspecteren de vestingwerken. Ze zijn de gasten van Willughby en bij de maaltijd vallen er harde woorden tussen Willughby en Oldenbarneveldt over de slechte discipline onder de Engelse troepen in Geertruidenberg.

De vijand die met geweld niets kan bereiken, probeert het op andere manier. Bij het begin van het beleg zijn twee Spanjaarden gevangen genomen, een officier van het geschut en een ammunitiemeester. Deze beide gevangenen zijn onder bewaking van de zoetelaar Readhead. Ze komen voortdurend in aanraking met de Engelse soldaten. Ook met de vaandrig Grimston. Ze stellen aan deze vaandrig en de zoetelaar voor de Noordschans in handen van Parma te spelen. De vaandrig doet alsof hij hier op ingaat en in overleg met Willughby deserteert Grimston op een dag dat hij op de Noordschans op wacht is, samen met Readhead naar Parma. Ze nemen brieven voor Parma mee. Deze wil hun hulp aannemen en

hen betalen, maar ze slaan dit af, ze willen het geld eerst verdienen waarop Parma hen elk een gouden keten schenkt.

In overleg met Parma brengen ze 's nachts een groot aantal Spanjaarden bij laagwater door het gat in de Noordlandse dijk tot voor de Noordschans. De fortbemanning laat ongeveer 50 man binnen het fort, dan laat men het valhek neer. Zij die binnen zijn worden gevangen genomen of afgemaakt. De rest beklimt de eerste rij palissaden, maar wordt bij de tweede rij boven op de borstwering in de rug aangevallen. Groot is het aantal vijanden dat die nacht sneuvelt of gevangen genomen wordt.

In die dagen is zeer verschillend geoordeeld over deze krijgslust. Ofschoon men zeer tevreden is met het bereikte resultaat, vindt men dit een soort verraad dat zelfs volgens de mentaliteit van die dagen ontoelaatbaar is. Vooral als men aanneemt dat Parma de beide mannen heeft laten zweren dat zij hem eerlijk zullen dienen. Beide Spanjaarden worden door de krijgsraad berecht en tot de strop veroordeeld.

Dan komt het bericht dat de Spaanse vloot op de Schotse en Ierse kusten vergaan is, waarna er groot feest in de stad is. De vijand onderneemt niets meer van belang. Van onze zijde worden nog enkele uitvallen gedaan. Parma leed zware verliezen door het geschutvuur van de wallen en in de nacht van 11 op 12 november steekt de vijand zijn kwartier aan de noordzijde van de stad, benevens het Kasteel van Halsteren, in brand.

Van de toren ziet men hen de volgende morgen het kamp op de Rijsselberg en Noordgeest verlaten en zich bij het zuiderkwartier voegen. De belegerden hebben bij dit beleg ruim 1200 man

verloren. Zij verschoten 3755 ton buskruit uit de 1400 stukken geschut.

Als een merkwaardig bewijs van de gecompliceerdheid en het gebrek aan onderling vertrouwen in die dagen, moge het volgende gelden: La Garde had de burgers de sleutels van de stad afgenomen. Na het verraad van Berwouts hadden zij deze teruggekregen. De regeling is nu als volgt:

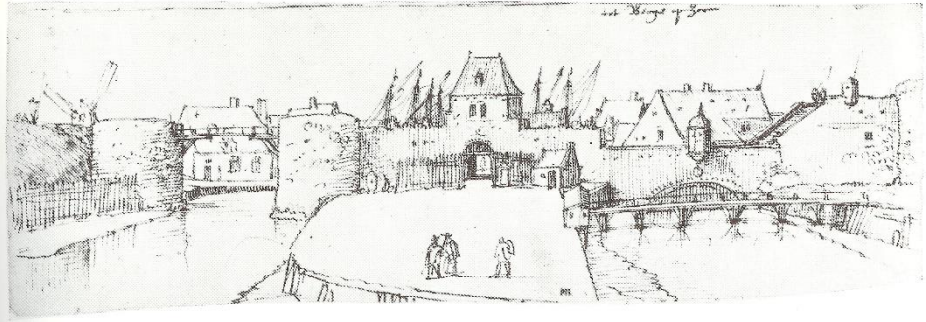
“Yder slot van yder stadspoort had twee sleutelen, waarvan den eenen behielde de sergeant major van de militie die deselve bracht en haelde ten huysse van de gouverneur. De andere bij den sergeant majoor van de burgerij gebracht in de hoofdwacht van de borgeren en aldaar opgesloten in een ijzeren kist met twee bijzondere sleutelen, waarvan den eenen sleutel door de borger major wierde gebracht en gehaald ten huysse van den heer Drossaert, van wegen den heer van Bergen. Den anderen ten huysse van den eerst regerende burgemeester en soo ‘t saemen alle morgens vergeselschap met beyde de hoofdwachten van soldaten en borgeren de poorten bij haer geopent en gesloten.... “

De aanslag van 1597

Er dreigt opnieuw gevaar. Maurits is met zijn troepen in het Graafschap Zutphen. Albertus doet alsof hij een aanval op Oostende in de zin heeft. Intussen dirigeert hij 3000 man op Borgvliet. Het toeval wil dat men de gracht aan het uitdiepen is en deze bij de Boschpoort is afgedamd. Die nacht laat Paulus Bacx door 40 man een ronde doen langs de droge gracht. Daar ontdekt men de eerste verspieders van de vijand. Er wordt op hen geschoten men slaat alarm. De toeleg is ontdekt en Albertus ziet

van de aanslag af. Dankzij de waakzaamheid van Bacx is de stad voor een grote ramp gespaard.

Hetzelfde jaar wordt weer een aanslag gepleegd. Thans door een bende muitende Spanjaarden die bij Aarschot hun vendel verlaten hebben en zich verenigd hebben onder Barlotte. Ook deze aanslag mislukt door de waakzaamheid der bezetting.

Havenfront met (vlnr) Houtpoort, St Nicolaaspoort of Hampoort, St Jacobspoort.

[WBA boz-0702AM](#) Sedert 2024 zijn de contouren van de St Jacobspoort in het wegdek middels bestrating gemarkeerd.

De aanslag van 1602

De vijand verschijnt opnieuw voor de stad; weer zonder resultaat. Onder bevel van Mont de Torycourt dringt de vijand de Steenbergsepoort binnen, Maar de troepen onder gouverneur Bacx vallen hen aan. De vijand wordt verslagen.

De aanslag van 21 augustus 1605

In de nacht van **21 augustus** komt de vijand ter sterkte van 4000 man voetvolk en 3 compagnieën ruiters voor Bergen. Kolonel de Hericourt verdeelt zijn troep, de ruiters en een deel van het voetvolk houdt halt tussen Wouwse -en Boschpoort. De rest marcheert

langs de Noordgeest door het verdronken land om gedurende eb langs de haven in de stad te komen.

De schildwacht op Beckaf, het werk aan de zuidzijde van de haven, maakt alarm. De kleine alarmklok wordt geluid. De gouverneur, het alarm horend zit onverwijd te paard en rijdt naar de Waterpoort waar de stad het zwakst is en neemt de wacht die in zijn huis optrekt, mede. Hij bevindt dat de vijand met petardes ²¹) gaten heeft geslagen in de palissadenrijen en zich meester heeft gemaakt van Beckaf buiten de Sint Jacobspoort. Hij heeft de wacht aldaar over de Houwerdijk gejaagd tot aan de palissade van de watermolen. De vijand probeert nu Sint Jacobspoort te openen, maar zijn petarde heeft geen uitwerking.

Wel is de vijand meester van de Ham waar hij probeert de staketsels te beklimmen, Maar het gelukt niet de Hampoort te openen. Onderwijl komt de vloed op; de gehele stad is gealarmeerd. Alle posten zijn bezet. De vijand die de weerstand niet kan breken, moet terug. Bij langer dralen zouden de terugtrekkende troepen verdrinken. Hij trekt naar Antwerpen terug.

De aanslag van 19 september 1605

Na de aanslag in augustus is de gouverneur Paulus Bacx voortdurend actief om de stad die geen garnizoen heeft, beter in staat van tegenweer te brengen. Zijn spionnen brengen hem alarmerende berichten. Reeds een week na de aanval krijgt hij aanwijzingen dat de vijand de overval wil hervatten. Het begin was

²¹ Werktuig voor het vernielen van poorten, muren en palissaderingen; bestond uit een soort mortier, die men tot springen bracht door een lange lont

ook zo mooi geweest. Met één greep hadden de Spaanse troepen zich meester gemaakt van het bastion Beckaf. Zij hadden daardoor de verbinding tussen de stad en de schansen verbroken. Het is geen wonder dat ze dit nog eens zouden willen proberen.

6 september krijgt Bacx bericht dat te Antwerpen veel ponten en ander krijgsmateriaal wordt bijeengebracht.

10 september vertonen zich enkele vijandelijke ruiters voor de stad die de toestand komen verspieden. 12 september bericht men hem, dat op het Hof te Antwerpen voortdurend krijgsraad wordt gehouden en de boden af- en aanrijden. De wacht wordt zeer nauwgezet gehouden, zowel binnen als buiten de vesting. Het handjevol soldaten staat iedere nacht op de wallen. Voortdurend schrijft hij om versterking van troepen, om toezending van geschut en munitie.

16 september worden eindelijk enkele compagnieën toegezonden.

19 september krijgt hij bericht dat de vijand twee dagen ervoor 2000 man heeft samengetrokken bij Antwerpen, dat men zonder trommelslag door Vlaanderen trekt, Hoogstraten en de forten zijn door de Spanjaarden van troepen ontbloot.

Het is in de aanstaande nacht een zeer laag water en Bacx rekent dus geheel op de aanval. Alle toegangswegen des vijands worden door ons geschut bestreken. Het gehele garnizoen is onder de wapenen, kruut en kogels zijn uitgereikt en de lonten branden. 200 man zijn op Beckaf opgesteld. Ook de burgerij is onder de wapenen. Alle burgers hebben licht voor hun huis gehangen, bij het sluiten van de poort worden nog enkele ruiters op kondschap gezonden ²²). Om 10 uur brengen zij het volgende bericht.

²² Op kondschap uitgaan, op verkenning uitgaan.

De vijand onder Du Teraille ligt met veel voetvolk en ruiters aan de Raayberg , hij heeft veel brugmateriaal bij zich, alle toegangswegen zijn door de vijand afgesloten. Ze (de verkenners) hebben de indruk dat een deel van de troep zich naar de waterkant begeeft. Bacx bericht dit aan de schansen alsmede aan de bezetting van Tholen en Steenberg en door het afvuren van twee kanonnen.

Om twee uur In de nacht gaat de vijand tot de aanval over. De vijand vuurt als teken nabij de Steenbergse poort een vuurpijl af. Aan 5 kanten tegelijk geschied de aanval. Binnen een kwartier heeft de vijand 3 poorten met petardes laten springen. De Spanjaarden bezetten een bolwerk en slaan de trom. De Cavalerie, wachtend in de Zandstraat, steekt trompet en rijdt ten aanval voorwaarts. Dan stuit men echter op de oude (Steenbergse) poort, waarop de aanvaller niet gerekend heeft. De Gouverneur is toevallig bij deze poort, hij laat de vijand krachtig onder vuur nemen en de poort versperren met karren. Hij laat de reserve van de Markt oprukken. Aan deze zijde waagt de aanvaller het niet door te zetten.

Een andere troep heeft de Boschpoort aangevallen. Ze veroveren de palissade en willen aan de binnenkant de poort doen springen. Maar door de gids misleid lopen zij het bolwerk om. Ook hier mislukt hun opzet.

Een ander deel echter, dat de andere zijde van het bolwerk is omgegaan, komt in de stad en kenbaar aan hun ransel worden deze manschappen doodgeslagen.

De derde aanval geschiedt op de polder tussen de stad en het fort, maar hier heeft de bezetting zich opgesteld, en verjaagt de vijand met musketvuur.

Ook aan de Begijnepoort aan het bolwerk Oranje wordt de vijand met vuur afgewezen.

Du Terraille, ziende dat de aanval mislukt is, laat het teken voor de retraite geven. De vijand laat een honderdtal doden achter. De sterkte van de vijand bij deze aanval bedroeg 5000 voetknechten en 5 vanen ruiters.

De laatste markiezen van Bergen

Tot nu toe bestond er een innige samenhang tussen de geschiedenis van de stad en de lotgevallen van de Heren van Bergen. Hierin komt thans een grote verandering. De stad behoort tot de Generaliteitslanden en wordt dus door de Staten Generaal geregeerd.

Door een van de bepalingen van het Twaalfjarig Bestand wordt noodgedwongen het markiezaat weer teruggegeven aan de nakomelingen van Jan van Withem. Het behoeft geen betoog dat men zeer ongaarne dit goed weder aan de Oranjes ontnemt om het te geven aan een geslacht, van welks Spaanse neigingen men overtuigd is. Daar de erfopvolging ten gevolge van het ontbreken van zonen meestal in de vrouwelijke lijn voortgaat, komen voortdurend andere geslachten, die nu eens van Franse dan weer van Duitse nationaliteit zijn. Alleen ter wille van de volledigheid wordt de geschiedenis der heren hier vervolgd.

Na de dood van Willem I is Maurits hem als markies van Bergen opgevolgd. Thans wordt in 1609 het goed overgedragen aan het geslacht van *Jan van Withem*. Diens dochter Maria Mencía is getrouwd met de Graaf *Herman van den Bergh* en na beider dood gaan de aanspraken over op de tweede dochter Margaretha, getrouwd met *Hendrik van den Bergh*. ('s Heerenberg). Evenwel neemt Maurits na het einde van het twaalfjarig bestand weer bezit van het markiezaat. Het blijft in het geslacht der Oranjes tot bij de vrede van Münster. Bepaald wordt dat het moet worden afgestaan. Margaretha's dochter Elisabeth is intussen in 1461 getrouwd met *Eitel Fritz van Hohenzollern*, hun dochter Henriette Françoise trouwt met *Frederik Maurits de la Tour d'Auvergne*. De bruiloft wordt

in 1661 te Bergen gevierd. Het paar blijft hier niet wonen daar de jonge markies in Franse dienst is en de oorlog hem roept.

Als Nederland in 1672 ([Rampjaar](#)) met Frankrijk in oorlog komt, wordt het markiezaat onmiddellijk weer in bezit genomen en wordt het door de Staten aan de stadhouder aangeboden. Maar de Franse koning legt beslag op het Prinsdom Oranje dat als tegenmaatregel wordt gegeven aan de Prins de Latour d'Auvergne.

De beide bezitters bleven in vriendschappelijke betrekking, zoals blijkt uit een brief van 1679 waarin de Prins schrijft: *"Je vous prie, Monsieur, de me vouloir écrire à l'avenir sans ceremonie comme je le fais, entre d'aussi proches parents que nous sommes, il n'en en fait point..."* ²³)

In 1678 bij de Vrede van Aken krijgt ieder zijn rechtmatig eigendom terug en 1 februari 1680 biedt de stad een huldegeld van 12.000 gulden aan de markies en 2000 gulden aan de markiezin met verontschuldiging dat men in deze tijd niet meer kan geven.

In 1688 gaat Willem III naar Engeland. Daardoor ontstaat oorlog met Frankrijk, dat op de hand van Willems schoonvader is, en het eerste gevolg is dat het markiezaat en het Prinsdom van Oranje weer van eigenaar wisselen.

23 december 1688 berichten de Staten Generaal aan het stadsbestuur van Bergen dat zij een memorie ontvangen hebben van Prins Willem III verzoekende het markiezaat toebehorend aan [Egon de la Tour d'Auvergne](#) als zijnde onderdaan van de koning Lodewijk XIV te confisqueren en het te doen strekken als compensatie voor de schade die de Prins heeft geleden door de

²³ Ik verzoek u, mijnheer, om mij in de toekomst te schrijven zonder de gebruikelijke omhaal van woorden, aangezien er tussen zulke nauwe verwanten als wij geen...

inval van der Fransen. Dirk van Hogendorp wordt naar Bergen gezonden om te berichten dat het verzoek is ingewilligd.

Hierdoor wordt de koning van Engeland Stadhouder van Holland, en tevens markies van Bergen.

Bij de *Vrede van Rijswijk* in 1697 komt alles weer in de oude banen terug.

De markies (de Latour d'Auvergne), die in Frankrijk zeer in de gunst staat, heeft weten te bewerken dat gedurende de oorlog dit stukje van Holland²⁴) niet aan enige schatting van Franse zijde onderhevig was. Men is hem daarvoor heel dankbaar en met zeer veel luister wordt de familie in 1697 weer ingehaald. Man, vrouw en vier kinderen komen te Bergen aan, het is groot feest. De in het garnizoen liggende infanterie en cavalerie gaan met vaandel en standaard in de erewacht voorop. De vorstelijke familie is van plan zich hier blijvend te vestigen en er volgt een lange reeks van feesten. In november 1698 sterft de markiezin. Zij wordt in de kapel van het Markiezenhof begraven en de stad neemt de kosten der begrafenis voor haar rekening. Reeds het volgende jaar hertrouwt de markies met de barones van Wassenaar Starkenburg en verlaat de stad, daar hij zich te Parijs vestigt.

De zoon *François Egon* is in Franse dienst en als in 1702 het land met Frankrijk in oorlog komt, wordt beslag op het markiezaat gelegd. Ontevreden met het feit dat hij in Frankrijk niet tot brigadegeneraal wordt benoemd, verlaat hij zijn koning, en nadat hij een tijd verblijf heeft gehouden aan het Hof van Saksen, komt hij naar Bergen. Hij krijgt dat bezit terug en als hij de stad betreedt, komen de burgers oudergewoonten onder de wapenen.

²⁴ Dit stukje van Brabant, eigenlijk; In het verleden werd vaak heel Nederland als 'Holland' aangeduid.

Hij treedt blijkbaar weer in de oude rechten, want 12 februari 1702 schenkt hij vergiffenis aan een zekere Du But, die Martinière in een duel heeft doodgestoken.

Hoewel hij thans in Nederland woont, wil hij geen militair commando op zich nemen, omdat hij niet tegen zijn vroegere koning wil vechten. Wel doet hij als volontair aan verschillende ondernemingen mee.

Prins *François Egon* trouwt in 1707 met Maria Anna van Aremberg en Aerschot.

De stad biedt een huwelijksfeest van 11.000 gulden aan. De Prins strijdt in verschillende veldslagen onder meer bij Malplaquet. Na die overwinning op 11 september 1709 wordt hij door de vroedschap gelukgewenst.

27 Juni 1710 sterft hij, 34 jaar oud, aan de kinderpokken en als teken van rouw wordt 6 weken lang de klok driemaal per dag geluid, terwijl de markiezin-weduwe te Bergen op Zoom gehuldigd wordt. Zij blijft in het buitenland wonen en als 16 maart 1712 het stadsbestuur moet aftreden, vraagt de stad aan de Staten Generaal hoe gehandeld moet worden.

De Staten beslissen dat de schepenen kunnen aanblijven; 16 maart 1712 wordt dit door de drossaard ter kennis gebracht. Blijkbaar zijn verschillende heren daarop niet gesteld, want bijvoorbeeld de schepen Turck verlaat de zaal. In zijn plaats wordt een ander gekozen.

Dan komt plotseling het bericht dat kardinaal van Bouillon ²⁵⁾, een familielid van d'Auvergne naar Bergen zal komen om de vroedschap te kiezen. Het is een zonderling overblijfsel van de oude tijden dat een Frans kardinaal komt om in een Hollandse stad de vroedschap

²⁵⁾ [Emmanuel-Théodosius de La Tour d'Auvergne](#)

te kiezen. De stad vraagt raad aan de Staten welke beslissen dat hun besluit gehandhaafd blijft.

Intussen is in 1708 het kleine Prinsesje *Maria Henriette d'Auvergne* geboren en verschillende familieleden willen het voogdijschap aanvaarden. Doch het stadsbestuur werkt tegen, totdat de Raad van Brabant het toestaat en de familieleden naar Bergen komen om de voogdij te aanvaarden. De schutters komen onder de wapenen, ieder krijgt een half pond kruit voor de saluutschoten. Dit geschiedt 15 februari 1714.

In juli 1720 krijgt de stedelijke regering bericht dat de jonge juffrouw binnenkort 12 jaar wordt en dat de zaken dan in haar naam zullen worden afgedaan. Ze trouwt in 1722, 14 jaar oud, met *Jan Christiaan, hertog van Sulzbach*, die dus markies van Bergen wordt. Deze wenst dadelijk te weten hoeveel huldegeld men hem zal betalen. En als hij niets hoort, zendt hij zijn secretaris Jacob Otto Lanck naar Bergen om de vergadering der Vroedschap mee te maken. De stedelijke regering weigert echter hem tot die vergadering toe te laten. Dan besluit de nieuwe markies zelf te komen.

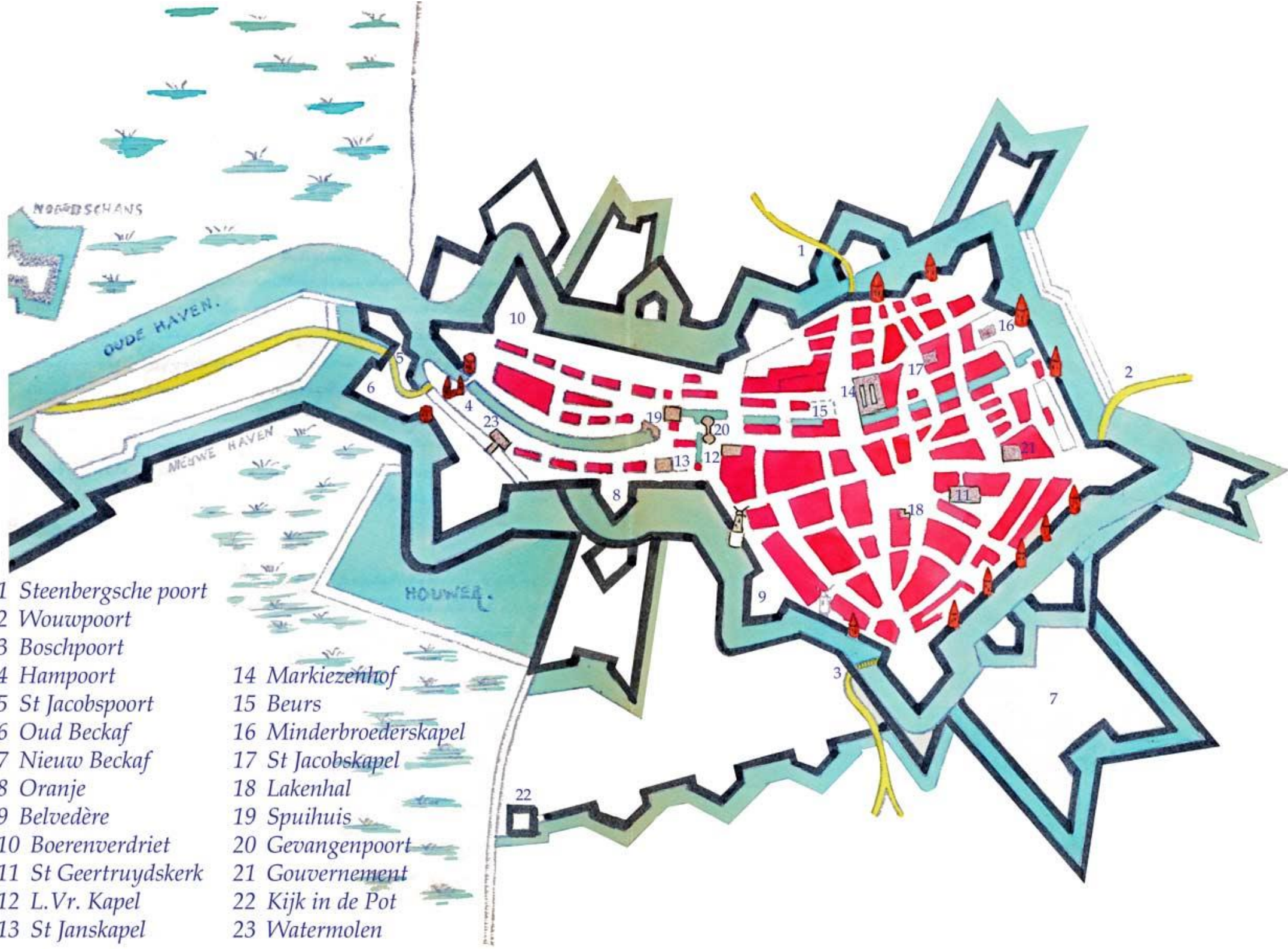
13 mei 1722 komt hij in de vergadering. Hij is allesbehalve welkom, doch men biedt hem een stoel aan. Dan ziet hij dat het een gewone stoel is, terwijl de burgemeester een armstoel heeft. Hij wil van stoel ruilen, maar de burgemeester wenste het niet. Hij merkt op dat hij dit niet doet "ofschoon het hem persoonlijk indifferent was op wat plaats of wat stoel hij zat, maar hier zit hij als vertegenwoordiger van de gehele burgerij".

Hij wil de markies echter wel ter wille zijn en de zaak in stemming brengen. Eenstemmig beslist de vergadering dat de burgemeester zijn stoel zal behouden.

Dit kleine voorval is hier besproken als bewijs dat de markiezen van Bergen op Zoom hun tijd gehad hebben. Het is slechts een eretitel. En nooit heeft een van de markiezen, zich meer in de Raad vertoond.

De markiezin *Maria Henriëtte* sterft 27 juli 1728, 19 jaar oud. Haar zoon, *Carl Philip Theodoor* wordt later *keurvorst van de Palz* en van Beieren. Tot 1795 blijft het markiezaat in deze familie, dan wordt het bezit opgeheven.

Hiermee eindigt de geschiedenis van de heren van Bergen welk in dit tijdvak zo volkomen onbelangrijk is.

De lotgevallen der stad Bergen na 1609

De vestingwerken

Op de kaart van 1560 staan vestingwerken getekend, die eigenlijk sedert de Middeleeuwen niet veranderd zijn.

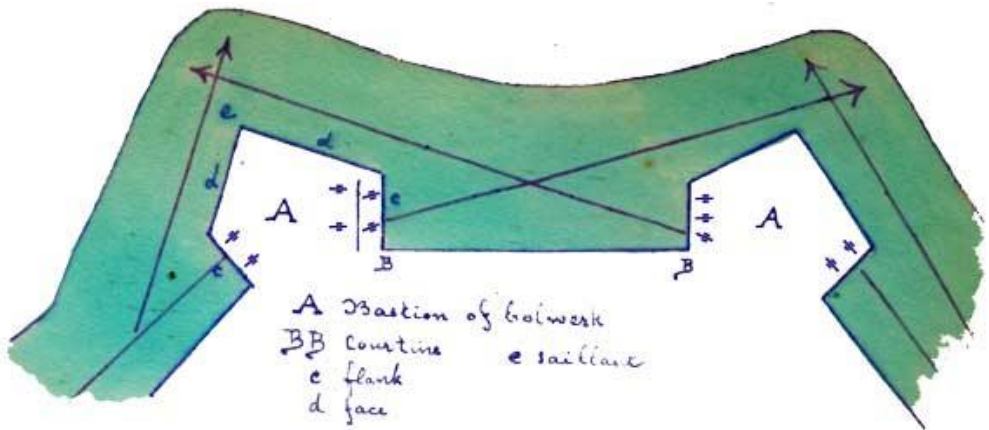
Het zijn lange wallen (courtines), dikwijls aan de buitenzijde met een stenen muur bekleed. Van afstand tot afstand ligt in die wal een uitspringende ronde toren. De aanval op zo'n stad is, sedert invoering van het geschut, tamelijk eenvoudig. De aanvaller kiest van tevoren het meest gunstige front en begint zigzagsgewijs de naderingsloopgraven te maken die zo gegraven worden dat ze door het geschut of musketvuur van de stad of de voorwerken niet kunnen geënfilerd worden ²⁶).

Zodra men dicht genoeg bij de stad is gekomen (3 à 400 m) richt de aanvaller een royale of generale batterij op waarin 25 of meer kanonnen worden opgesteld. Deze batterij moet hoger liggen dan het geschut van de verdediger op de walgang. Met alle kracht wordt nu dit laatste geschut onder vuur genomen tot het gedemonteerd is. Daar op zeer korte afstand geschoten wordt, is de uitwerking zeer goed waar te nemen. Is het geschut eenmaal gedemonteerd, dan dient dezelfde batterij om een deel van de stadswal in puin te schieten. Bresschieten heet dat.

Zodra de bres breed genoeg is, gaat men tot stormen over. Met allerlei middelen, takkenbossen, enz. tracht men over de gracht te komen ter plaatse van de bres en deze te beklimmen. Bovenop de bres staat de verdediger en op de bres wordt dus in een gevecht van man tegen man de beslissing bevochten.

²⁶ Enfileren: in de lengte met geschut bestrijken.

De verdediging bestaat in het doen van uitvallen en het vernielen van de naderingsloopgraven en in het beschieten van de generale batterij. Is de vijand zeer dichtbij gekomen, dan tracht men met musketvuur het werken aan de loopgraven tegen te gaan. Het bleek echter dat de oude steden niet bestand zijn tegen de beschieting met de krachtige aanvalswapens. Vandaar dat nieuwe middelen

werden bedacht. Om de courtines beter te beschermen maakt men in plaats van torens, bastions, ook bolwerken genoemd.

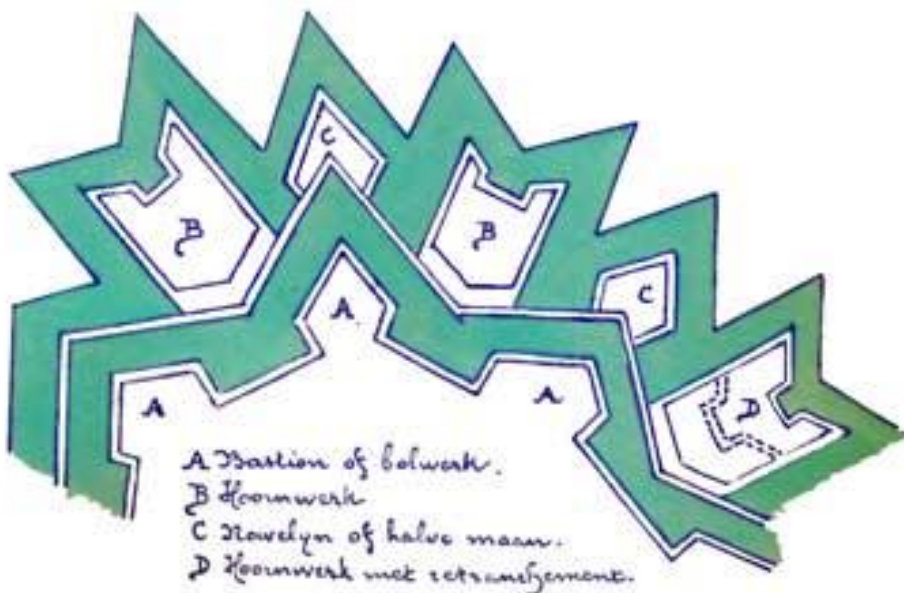
Deze bastions hebben twee facen en twee flanken. Op de flanken staat het geschut dat de facen van het nevenbastion en van de tussengelegen courtine moet bestrijken. Soms worden meerdere vuurmonden etage-gewijs opgesteld.

Tegenover deze verdedigingsmiddelen ontstaat een nieuwe aanvalswijze. De courtine is dan zo goed beschermd dat de vijand een tweetal bastions uitkiest en de aanval richt op de punt der bastions (saillant) Daarom worden de courtines steeds kleiner gebouwd en de bastions groter. Maar nog steeds is de onderlinge ondersteuning der bastions niet voldoende krachtig om de saillanten te beveiligen. Daarom legt men tussen de bastions

kleinere werkjes, ravelijnen en hoornwerken. Hierdoor ontstaat een geheel ander tracé.

De hoornwerken zijn dikwijls zeer groot en met natte grachten omgeven. Tracht de vijand zulk een hoornwerk te bemachtigen, dan moet hij dit aan de uiterste punten doen. De rest wordt te goed geflankeerd. Zodra hij echter bijna vaste voet in het hoornwerk heeft, snijdt de verdediger een deel daarvan af (retranchement) en de aanvaller, nu geheel ongedekt, wordt opnieuw onder krachtig vuur genomen. Dikwijls is hij daardoor verplicht hals-over-kop weer dekking te zoeken aan de buitenzijde van de reeds veroverde borstwering.

De verdediging van de wal wordt dus geleidelijk verplaatst naar de voorwerken. Maar daardoor ontstaat in die dagen de klacht dat men zijn doel voorbijstreeft. Het doel van de vesting toch is met weinig troepen een groot leger van de aanvaller te binden.

Hoe verder men nu de stadsvesten naar buiten uitbouwt en afzonderlijke werkjes van maakt, hoe groter de garnizoenen zijn die deze vestingen behoeven, waarbij nog komt dat de nieuwe verdediging ook een veel groter contingent kanonnières, mineurs en sappeurs eist.

De kaart van Bergen op [bijlage II](#) geeft een goed beeld van de veranderde bouw van de vestingwallen. Duidelijk is de overgang naar de nieuwe bevestiging te zien. Er zijn nog stukken stadswal overgebleven. Er zijn ook nog enkele torens intact, maar daar vóór ziet men de nieuwe werken, de bastions of bolwerken, de ravelijnen (of halve manen) en zoveel grotere hoornwerken.

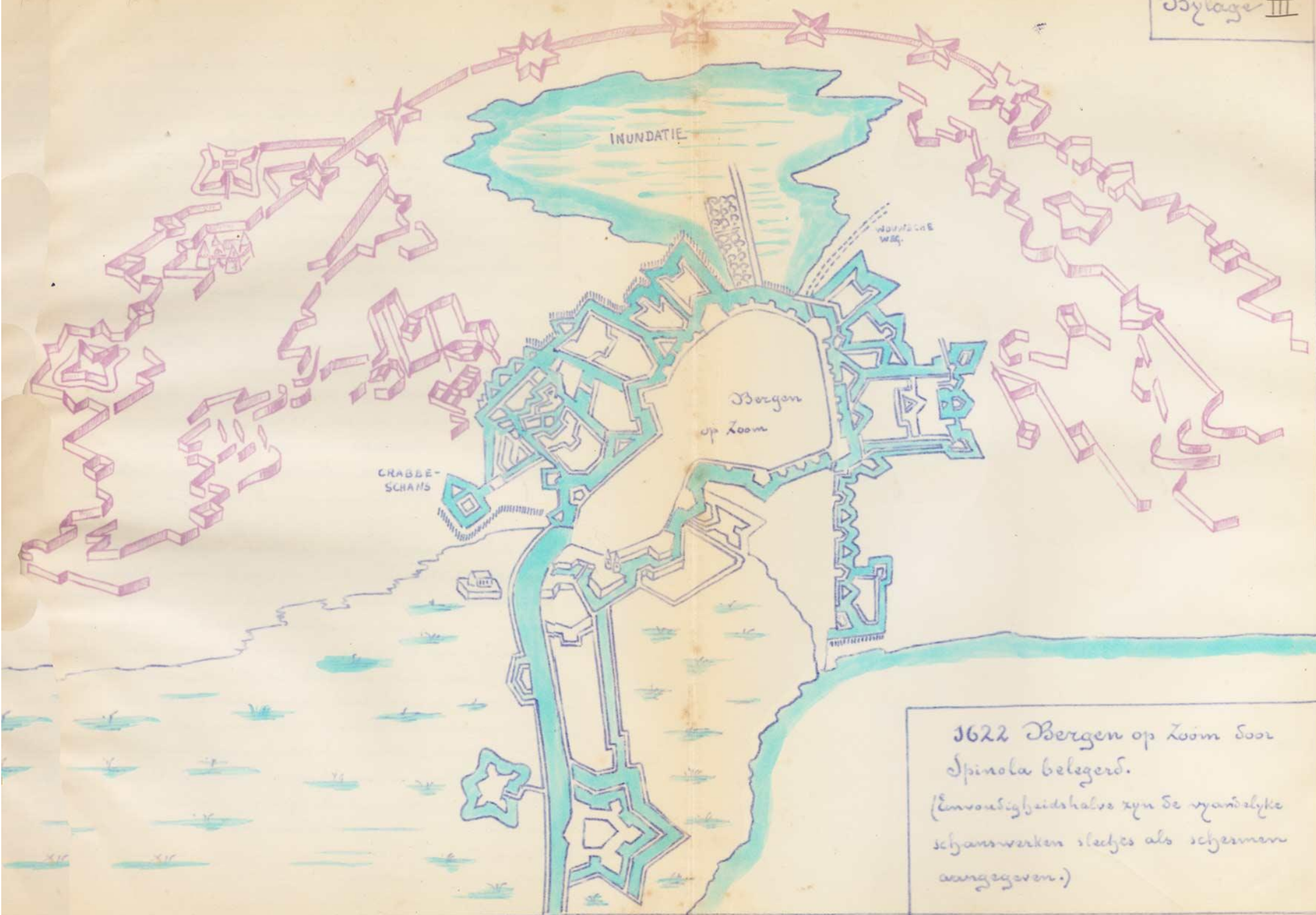
Het geschut

Er is in deze dagen een ongelimiteerd aantal soorten geschut aanwezig, alle gladde voorraadkanonnen van verschillende kalibers (bijna alles lang geschut). Wel bestaan enkele houwitsers en mortieren, maar er wordt in verband met de grote spreiding slechts zeer beperkt gebruik van gemaakt. Het meeste geschut is van brons, metalen kanon genaamd. Het is duur en houdbaar. Verder is veel geschut van ijzer gemaakt, zoveel mogelijk tracht men in het Staatse leger alle soorten terug te brengen tot 4 typen.

		Gewicht in pond	Kogel gewicht in pond
A	falconet	2100	6
B	veldstuk	3200	12
C	halve kartouw	4500	24
D	kartauw	7000	48

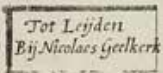
Dit geschut wordt in Den Haag gegoten. Is er veel werk, dan wordt met 12 knechts gearbeid en worden per jaar afgeleverd: 6 hele kartouwen, 12 halve en 6 veldstukken totaal 24.

Stukken van kaliber kleiner dan 16 pond worden bediend door een busschieter. Het zwaardere geschut door twee man. Met de meeste kanonnen kan men 80 tot 100 schoten in 12 uur doen; om de 10 of 12 schoten moeten ze gekoeld worden. Eerst gebeurde dit door besprenkelen met azijn, later door bedekken met natte kleden. De hele kartouw wordt meestal getrokken door 15 spannen. Het kanon schiet door een aarden wal van 24 voet zand. Is de wal dikker dan dringt de kogel veel minder diep in.

1622 Bergen op Zoom door
Spinola belegerd.

(Eenvoudigheidshalve zijn de vyantslyke
schanswerken slechts als schermen
aangegeven.)

1622 De belegering van Bergen op Zoom door Spinola

Het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621, is nauwelijks ten einde of de oorlog wordt hervat, en Parma neemt een groot deel van Vlaanderen in bezit. De strooptochten van de Staatse bezettingen van Breda en Bergen worden met zulke brutaliteit bedreven dat de Staten van Brabant het dringend verzoek tot Parma richten zo spoedig mogelijk hieraan een einde te maken. Parma stemt hierin toe en Spinola ontvangt bevel op Bergen te marcheren. Alle troepen die *de la Fontaine*, de bevelhebber in Vlaanderen kan missen, worden te zijner beschikking gesteld. De vesting is op dat moment slecht bezet. De Prins, die een onderneming beoogt in het land van Kleef, heeft juist 3 vendels aan het garnizoen ontnomen.

13 juli gaan deze vendels scheep aan het hoofd. In de stad liggen nog 3 compagnieën. Twee liggen op de schansen. Verder telt het garnizoen nog slechts enkele vanen ruiters. De Prins heeft beloofd 3 andere vendels te sturen, maar zij komen niet en intussen brengen spionnen verontrustende berichten omtrent de nadering des vijands. De gehele burgerij is onder de wapenen. Alle nachten zijn de wallen bezet.

Wegens verandering van de haven is deze afgedamd. Maakt de vijand zich van deze dam meester, dan heeft hij een gemakkelijke toegangsweg tot de stad.

14 juli komt een Compagnie voetknechten uit Steenberghe over, maar daartegenover staat dat de gouverneur van Rijnthoven bevel krijgt drie vanen ruiters naar het leger van de Prins te zenden. Het stadsbestuur smeekt hem de order niet op te volgen, maar hij waagt het niet van de bevelen af te wijken.

16 juli, zaterdagmorgen in alle vroegte schetterende trompetten en trekken de ruiters de Wouwpoot uit. Drie uur later krijgt de troep de bevestiging van de aantocht des vijands, maar nog durft de commandant niet naar Bergen terug te keren. Het toeval wil dat hij te Sprundel stuit op de karos van Justinus van Nassau, die hem toestaat terug te gaan. Onmiddellijk brengt luitenant Roeland van Osch met enige ruiters in snelle gang de goede tijding over en diezelfde avond zijn de ruiters weer in de oude kwartieren. Intussen zendt de magistraat in allerijl boden, om aan Holland en Zeeland steun te vragen. De Staten Generaal verleenden hun medewerking en op dezelfde dag worden verschillende compagnieën op Bergen gedirigeerd. Nog vertoont zich geen vijand voor de wallen en de beschikbare uren worden gebruikt om alle gewassen die buiten de stad te velde staan binnen te halen. Dan komt het bericht dat Spinola reeds te Kalmthout is en dat zijn voorste troepen op Huijbergen en Wouw marcheren. Het hoornwerk buiten de Boschoort wordt bezet. Ook de Noordschans wordt van troepen voorzien. Een deel der Cavallerie staat des nachts klaar op de alarmplaats. De overige ruiters moeten met hun paarden te 12 uur 's nachts opgepadeld gereed staan. Het personeel, dat niet op wacht is, legt iedere nacht nabij het kwartier van de vaandrig. Goes zendt op deze dag een Compagnie soldaten ter versterking.

18 juli De voorste vijandelijke afdelingen vertonen zich op de heide tussen Wouw en Bergen, zij graven sleuven door de wegen die naar Bergen leiden. Onze ruiters doen een uitval en maken enkele gevangenen die door de gouverneur gehoord worden. Hij verneemt daardoor dat Don Luis de Velasco op weg is naar Steenberg, welke stad ook inderdaad dezelfde avond belegerd wordt. Die bezetting heeft geen enkel stuk geschut en capituleert op

voorwaarde van vrije aftocht. De twee vendels bezetting mogen Steenberg en verlaten met slaande trom, vliegend vaandel en brandende lonten. Zij voegen zich bij de troepen van Bergen, terwijl Steenberg door Bourgondiërs bezet wordt.

Intussen marcheert de Maistro del Campo Pauli Bajoni met 6000 à 7000 man over Huijbergen tot achter de Raayberg, waar hij zijn kamp opslaat.

In angstige spanning wacht bevolking van Bergen de gebeurtenissen af.

Het hoornwerk en de schansen aan de haven zijn bezet; ook het kleine werk aan de brug bij de Waterpoort en het bastion Beckaf worden met troepen belegd. Gelukkig zendt de Prins, de kolonel *De Famars* met 11 Compagnieën per schip, die avond liggen ze op stroom voor Tholen en komen langs de havendijk binnen de stad.

19 juli Heden komen twee compagnieën uit Zeeland en één uit Rotterdam. Holland zendt geschut, munitie, levensmiddelen en foerage. Ook de raadspensionaris van Zeeland brengt 11 Compagnieën binnen Bergen.

20 juli Met grote spoed wordt de dam uit de haven verwijderd, zodat de schepen weer ongehinderd kunnen in- en uitvaren. Dankzij de versterking worden de werken thans als volgt bezet:

• Waterschans	2 compagnieën
• Halve maan achter de Steenbergse poort	1 “
• Noordschans	1 “
• Bolwerk beginpunt	1 “
• Op de haven	½ “
• Hoornwerk voor de Boschpoort	4 “
• Beckaf	1 “
• Het reduit daar achter	½ “
• De halve maan vóór Oranje	½ “

Bovendien wordt de vervallen schans Kijk in de Pot weer bezet.

21 juli Sir Robert Henderson komt met 14 compagnieën Engelsen en Schotten. Terwijl de ruiters en musketiers schermutselen tegen de vijand in Borgvliet en hem op een afstand houden wordt de schans Kijk in de Pot door ongewapende arbeiders in staat van verdediging gebracht.

Van alle zijden komt een vloot van zoetelaars aanzetten, aangelokt door de grote bezetting. De stad slaat er dadelijk munt uit en onderhandelt met de gouverneur over de hoogte van de accijns. De plannen van Spinola zijn duidelijk, zijn troep is verdeeld in twee kwartieren, het noordelijke nabij de Noordgeest, waarbij hij zichzelf bevindt en het zuidelijke nabij de Raayberg onder Don Cordua. Ten Oosten van de stad zijn beide kampen verbonden door een lange wal waarin van afstand tot afstand schansen liggen. Op deze wijze wordt de stad nagenoeg geheel ingesloten, behalve aan de zijde van de haven waar de Noordschans en Waterschans een volledige insluiting verhinderen. Om zich te vrijwaren tegen uitvallen in grote stijl is het kamp aan de binnenzijde afgesloten door de *contravallatielinie*.

Maar ook aan de buitenzijde verschanst Spinola zich tegen aanvallen die hem zouden willen dwingen het beleg op te breken door de *circumvallatielinie*. De vijand brengt geschut in stelling in de Noordgeest. Het staat gericht op het havenhoofd. Deze wijze tracht Spinola het in- en uitvaren van schepen onmogelijk te maken en dus de stad ook aan deze zijde in te sluiten.

Om dit geschut tot zwijgen te brengen, besluit de gouverneur enige 'avontagieuze werken' tegenover de Noordgeest te laten maken. Onderwijl komen nog acht compagnieën binnen. Daar de sterkte nu voldoende is, loten de twee bevelhebbers.

Henderson krijgt het Zuidfront, lopend van de Wouwpoot tot Kijk in de Pot tegenover Don Cordua. Het wordt dadelijk door de Engelse en Schotten bezet.

Het noordfront van de haven tot de Wouwpoot komt onder de kolonel *de Famars*, en wordt bezet door Walen en Hollanders.

Totaal zijn thans 49 compagnieën aanwezig.

Uit de opsomming der troepen blijkt dat de klacht van die tijd niet ongegrond is dat de vestingen door het maken van de vele bastions en voorwerken die steeds meer troepen vergen, tenslotte niet langer beantwoorden aan de oude eis dat ze met een minimum troepen een maximum aan troepen van de aanvaller binden.

22 juli In het Zuidfront wordt een uitval gedaan. Enkele loopgraven worden vernield, maar de vijand heeft zich reeds te sterk verschanst. De ruitery kan niets uitrichten, men keert vrijwel zonder resultaat terug en besteedt de volgende dag aan het begraven der doden.

De Prins stuurt nog enig geschut. De vijand neemt de Noordschans onder vuur, die slechts matig in staat van tegenweer is gebracht en met de Waterschans de sleutel van de stad vormt.

Dag in dag uit wordt hard gewerkt, soldaten en inwoners kennen geen zondag meer. Onder het motto "*De Sabbath is om de mensen gemaakt en niet de mens om de Sabbath*" wordt gegraven en grond verplaatst, worden borstweringen verhoogd en nieuwe grachten gegraven, de hoornwerken worden door dwarsgrachten in verschillende retranchementen verdeeld. Het hout buiten de Boschoort wordt gekapt om er schanskorven van te vlechten waarmee de wallen verhoogd worden en gedekte gemeenschappen worden aangelegd, de batterijen worden opgeworpen en van zeer hoge borstweringen voorzien daar de vijand zowel van de hoge

terreinen van de Raayberg als van de Noordgeest de stad kan in zien. Aan de haven komen voortdurend de schepen binnen met geschut en munitie, met krijgsvoorraden en levensmiddelen en fourage voor de paarden. Zo snel mogelijk worden zij gelost om daarna weer nieuwe voorraden te halen. Alles gaat naar de magazijnen en naar de kruittkelders die in de batterijen worden gemaakt. Bovendien wordt een van de torens van de Sint Jacobspoort tot kruittmagazijn ingericht. Het hooi wordt vervoerd naar het Markiezenhof. De Boschpoort ligt onder bereik van het vijandelijk geschut. Tot dekking moeten hoge traversen worden gemaakt.

Een vergelijking van [bijlage II](#), de toestand voor het beleg en [bijlage III](#), de toestand aan het einde van het beleg, geeft een beeld van de grote arbeid die onder het vuur van de vijand door de ongewapende arbeiders is verricht.

25 juli Aan de noordzijde schermutselen ruiters en musketiers. Onderwijl worden met man en macht de werken aan die kant uitgebreid.

27 juli De ruiters doen een uitval om de huizen buiten de stad af te breken. Als buit brengen ze een paar wagens bier mee die voor de vijand bestemd waren. Van de verdere plannen van de vijand is niet veel te begrijpen; hij graaft zich in en verschanst zich alsof hij geen aanval van plan is.

Uit deze tijd zijn verschillende dagverhalen bewaard gebleven ²⁷). Ze geven een uitgebreid overzicht van de gebeurtenissen, doch het is niet doenlijk ze hier alle te vermelden. Een grote strijd is het niet,

²⁷ Zie Folkers [Dagverhaal van het beleg van BoZ in 1747](#), Jansen [De kerk herstelt en ingewijd](#), [Brieven uit 1747 van Jacques Lejeune](#)

die hier gestreden wordt. Het is als een schaakspel waarbij de spelers voortdurend voor elkaar op hun hoede zijn.

Tweemaal daags wordt krijgsraad gehouden onder voorzitterschap van een burger, namelijk van de gecommiteerde van de Staten Generaal. Hij vertegenwoordigt in de belegerde stad het hoogste Staatsbestuur. Aan de krijgsraad nemen deel de hogere

commandanten, de generaal van het geschut (wij zouden zeggen, de artillerie commandant) en de commandant der Mineurs.

In de krijgsraad wordt rapport uitgebracht over alles. Wat men van de vijand weet, daar verneemt men wat de spionnen hebben bericht, men brengt verslag uit over de eigen toestand en tenslotte wordt overwogen welke volgende zet men op het schaakbord zal doen. De kaart ([zie bijlage III](#)) geeft een duidelijk beeld hoe de aanvaller voet voor voet zowel aan de noord- als aan de zuidzijde van de stad nadert, maar de kaart toont ook aan hoe aan onze zijde nieuwe hoornwerken worden aangelegd en nieuwe halve manen, hoe in het noorden zelfs een hele linie wordt aangelegd met afsluitgracht en ravelijnen en hoe de Crabbeschans wordt gegraven, en tenslotte de bestaande werken worden getrancheerd en in stukjes geknipt met hun nieuwe grachten en borstweringen.

De dagen en weken verlopen, men ligt tenslotte op enkele plaatsen zo dicht bijeen, dat men elkaar volgens het verhaal van de tijdgenoot met de pieken kan bereiken.

Voor de ruiters is in deze fase van de belegering geen werk meer. Men zit te dicht op elkaar. Hoewel niet met grote hevigheid wordt gevochten, kosten de telkens herhaalde kleine ondernemingen veel volk, vooral bij de aanvaller die minder goed gedekt is. Zijn troepen lijden gebrek. Soms komen er meer dan 80 overlopers op een dag

de stad binnen. Ze worden allen gehoord en naar Holland of Zeeland doorgezonden.

Hoewel de vijand in beide kwartieren probeert de haven met zijn geschutvuur af te sluiten, gelukt hem dit nog steeds niet dankzij de artillerie der belegerden, die steeds van munitie en buskruit voorzien is en hem dwingt met zijn geschut op een afstand te blijven, hetgeen Spinola op een dag de verzuchting ontlokt, dat hij gelooft “dat onze duinen niet van zand doch van polver zijn”.

Met koortsachtige ijver wordt aan de versterkingen gewerkt. De aannemer moet zorgen, het volk bijeen te brengen en te betalen. Streng wordt hij dagelijks gecontroleerd door een Provoost Geweldig die de arbeiders telt. Streng is de bedreiging voor het geval de aannemer mocht knoeien. Op “*pene van aen den lijve gestraft te worden dat er de dood na volgt, allen anderen ten exemple*”.

Bij deze belegering wordt reeds een vrij uitgebreid gebruik gemaakt van mijnen en contramijnen. Het is een reactie op de nieuwe vechtwijze. De vele voorwerken eisen veel troepen, het is niet mogelijk met weinig troepen meester te blijven op het veld; daarom probeert de verdediger zich [van] het meesterschap onder de grond te verzekeren.

Daar het mineren bij de volgende belegeringen een steeds grotere plaats inneemt, zal hieraan een afzonderlijke beschouwing worden gewijd. ²⁸⁾

Het is duidelijk dat de vijand een beslissing zoekt, maar de waakzaamheid der bezetting en de uitgebreide berichten der overlopers maken elke verrassing onmogelijk. Nacht en dag zijn de

²⁸⁾ Zie [Mijnen en contramijnen](#)

troepen onder de wapenen. Iedere nacht wordt het terrein met brandende teertonnen en vuurpannen verlicht.

De vijand probeert eind augustus een aanval op de haven. De gehele nacht staan ze in troepen met de stormladders gereed, maar de onzen hebben het terrein goed verlicht. Spinola waagt de aanval niet.

Er komt thans goede tijding: De veldheren Mansveld en Brunswijk zijn door de Prins tot ontzet gezonden. Spinola hiervan onderricht, zendt hen Don Córdua tegemoet, die echter bij Fleurus en Gembloux wordt verslagen. Het gaat nu om een voorsprong van enkele dagen. Spinola móet de vesting in handen hebben voor het ontzet verschijnt. De belegering verandert in een voortdurend gevecht.

3 september Ziet men van de Wallen en van de toren dat Spinola zijn troepen in het Noordkwartier iets terugtrekt en dat hij geschut naar de heide sleept om de ontzettingstroepen te weerstaan.

Talrijk zijn de kleine krijgslijsten die men aan beide zijden bedenkt. Een enkele zij hier vermeld: In het Zuidkwartier heeft de vijand een hoge batterij opgericht die eenmaal bezet, veel schade zal aanrichten. De Engelse bevelhebber Morgan laat 's avonds in de loopgraven aan een lang touw eindjes brandende lont bevestigen. Dan wordt het touw voor de vijand boven de boven de borstwering zichtbaar, terwijl in de loopgraaf enkele mannen het musket afschieten en veel lawaai maken. Aan beide zijden zijn de zenuwen sterk gespannen. De aanvaller ziet in deze list een grote uitval, alle musketiers worden samengetrokken om deze uitval te stuiten. Intussen rukt een ploeg manschappen, van schoppen voorzien, doodstil langs een omweg naar buiten, slechts door enkele gewapenden beschermd. Ze ruimen ongemerkt de grote batterij op

en komen zonder verliezen te lijden in de vesting terug. De vijand is hierdoor een slag achter en de belegerden gedenken dankbaar de spreuk: “De krijgsman wint reeds veel, al wint hij niets dan tijd”.

Hoe lang zal de belegering duren?

De magistraat rekent op een lang beleg en eist dat de inwoners hun graan voorraad zullen opdoen. Van stadswege zullen de voorraden worden gecontroleerd. Het is een uitstekend middel om het opdrijven van de broodprijs in de komende winter tegen te gaan.

De overlopers geven de beste berichten over de plannen van de vijand. Van elke voorgenomen aanval is men tijdig onderricht, men neemt zijn maatregelen en is het sterkst op de plaats waar de vijand erop rekende een zwakke plek aan te tasten. Steeds wordt hij met verliezen teruggeslagen. Tegen het eind van september kan men zeggen dat Spinola in al deze maanden nog niet voldoende grond heeft veroverd om er zijn gesneuvelde soldaten in te begraven en dit ten koste van een bedrag dat toereikend zou zijn geweest voor een volledige veldtocht.

Dag en nacht gaat het schieten voort. Van vele musketiers is de rechter schouder ontveld door de telkens herhaalde terugstoot van het wapen. Daarom krijgen de burgers order kussentjes te maken voor de schouders van de musketiers.

24 september verspreidt zich het gerucht dat de Prins zelf tot ontzet der vesting in opmars is. Drie dagen later wordt de tijding bevestigd. De Prins is reeds te Oosterhout. Dit geeft de bezetting zoveel moed dat reeds de volgende dag zowel aan de noord- als aan de zuidzijde een uitval wordt gedaan waarbij men de vijand uit zijn voorste loopgraven verjaagt en deze onbruikbaar maakt.

30 september verneemt men dat de legers van Mansveld en Brunswijk bij Breda verenigd zijn. Spinola zet al het geschut dat hij

daarvoor kan missen op de havenmond om de stad volledig af te sluiten. Vooral aan de noordzijde is een batterij die veel schade toebrengt. De belegerden concentreren hun vuur op die batterij en leggen de vijand daardoor niet alleen het zwijgen op, maar zij vernielen ook emplacements en borstwering. Geen Spanjaard waagt zich meer in de batterij. Dan looft Spinola grote premies uit voor hen die het aandurven de batterij te herstellen. Nacht en dag houdt de bezetting dit punt onafgebroken onder vuur. De batterij wordt de grafheuvel voor de weinige Spanjaarden die gehoopt hadden erin te slagen de premie te verdienen. In drie dagen wordt op de wallen en in de voorwerken 24.000 pond buskruit verschoten. **1 oktober** is de Prins opgerukt tot Den Hout. De volgende dag marcheert hij over de heide van Sprundel naar Roosendaal, zijn leger marcheert in slagorde geheel tot de aanval gereed. Voorop de Garde van de Prins, daarachter 3 regimenten Fransen, 4 regimenten Engelsen, 1 regiment Schotten, 2 regimenten Duitsers een regiment Walen, een regiment Hollanders en een regiment Zeeuwen, een regiment Friezen. Mansveld met 20 cornetten ruiters dekt de linkervleugel. Ook Hendrik van den Berg is met zijn troepen in aantocht.

Ook de vijand heeft bericht gekregen van de nadering van de Prins. Dezelfde dag verlaat hij het Noordkwartier, dat hij in brand steekt en verenigt zich met het Zuidkwartier. Op de wal volgt men met spanning het gehele gebeuren. Men ziet karren opladen, konvooien vormen en door gewapenden begeleid afmarcheren om drie uur 's middags slaan de vlammen hoog op uit het Noordkwartier. Alles verdwijnt achter de zware rookwolken. De konvooien trekken naar het zuiden, waar ze achter de Raayberg verdwijnen.

Die avond houdt de vijand de loopgraven van het Zuidfront nog bezet. Maar in het Zuidkwartier, daar achter gelegen, laait de vlam hoog op tegen de nachtelijke hemel.

‘s Morgens zijn ook de voorste loopgraven verlaten en is het hele leger van Spinola in aftocht.

Nauwelijks wordt dit ontdekt of er is geen houden meer aan.

Burgers en soldaten op buit belust klimmen over de borstweringen en doorsnuffelen de verlaten schansen. Het blijkt de aftocht inderhaast te zijn geschied. Men vindt musketten en pieken, wapenuitrusting en pionier gereedschap, levensmiddelen en buskruit, wagens en karren, levende schapen, vaten wijn en meubelen. Sommigen gaan er met paard en wagen op uit om de buit binnen te halen. Anderen komen zwoegend onder hun bijeen geraapte last weer in de vesting terug.

Intussen trekt de vijand over Woensdrecht langs de zeekant naar het zuiden, een sterke achterhoede sluit de colonne, klaar om aan een vervolging krachtig weerstand te bieden.

Zodra op **4 oktober** des morgens de poorten opengaan komen van alle zijden de kijklustigen opdagen. Met schepen vol worden ze aangevoerd uit Holland en Zeeland, de stad is te klein om hen allen te herbergen. Een gedeelte moet op de schepen overnachten.

Op **5 oktober** heeft in de kerken een dankzegging plaats in het Nederlands, Frans, Duits en Engels.

De volgende dag wijst de Prins de troep aan bestemd voor het beleg van Steenberg, dat zich reeds op 7 oktober overgeeft.

Op **6 oktober** viert de gehele stad feest, en grote lantaarns worden aan alle zijden op de omgang van de toren gehangen. Er is dan ook reden om feest te vieren, niet alleen omdat men dankzij de hoog opgevoerde waakzaamheid tot op het laatste moment aan de vijand

weerstand heeft geboden, waardoor een plundering met alle excessen daaraan verbonden, is afgewend, maar thans keert de rust in de stad weer, na de weken en maanden van angstige spanning. De patriciërs, die uit angst voor lijfsbehoud naar Holland of Zeeland waren uitgeweken, keren terug. De boeren kunnen hun velden weer bebouwen. De handelaars kunnen weer zaken doen. De opleving moet de welvaart brengen die de stad zo dringend nodig heeft na deze lange periode van stilstand en verarming.

West-Brabant

± 1690

J. van der...

1628 De forten Moermont, Pinsen en Roovere

Nadat in 1622 de stad Bergen door de hulp van de Prins ontzet is, dreigt geen ogenblikkelijk gevaar meer, maar de oorlog is nog lang niet ten einde en er is alles aan gelegen om een belangrijke vesting als Bergen tegen elke verovering te vrijwaren. Ditmaal is het gelukt, maar de kansen voor het behoud van de vesting waren in de laatste dagen van het beleg niet groot meer. De dienst van de soldaten in de ravelijnen en hoornwerken was zenuwslopend. Ieder moment van de dag en de nacht moesten zij waakzaam zijn en bereid om een plotselinge stormaanval af te slaan. Daarvoor waren al hun zinnen gespannen, maar bovendien wisten zij dat ook onder de grond het gevaar dreigde en dat zij ieder moment de kans liepen in de lucht te vliegen, want steeds meer vindt in de vestingoorlog het mineren ingang.

Als men een vijandelijke aanval verwacht, door de overlopers of spionnen gewaarschuwd, dan worden de wachten in de voorwerken soms dagenlang niet afgelost om de Spanjaard niet de gelegenheid te geven, het gunstig ogenblik van die aflossing voor zijn aanval te kiezen.

Het is geen wonder dat de troepen dikwijls oververmoeid zijn, maar uit Holland en Zeeland vloeien rijkelijk de geldmiddelen en de eetwaren toe, en zo nodig kan men de troepen omwisselen met andere die niet geleden hebben.

De forten aan de haven hebben de vrije vaart steeds mogelijk gemaakt, ze hebben de algehele insluiting verhinderd. Maar zal dit een volgende keer gelukken? Bij de laatste belegering heeft men het spel gewonnen dankzij de innige samenwerking, en de grote waakzaamheid. Zelfs tegenover een krachtige vijand heeft men zich, dankzij deze krijgsmansdeugden weten staande te houden.

Maar dit zijn factoren waarop men niet steeds kan rekenen. Over 120 jaar zal de vesting nog eens belegerd worden. Dan zullen de omstandigheden nog veel gunstiger zijn. En toch zal Bergen dan de naam Pucelle verliezen die ze nu gekregen heeft, nu de vesting verschillende belegeringen zonder overgave heeft doorstaan. Het is geen wonder dat men er op bedacht is alle maatregelen te treffen die in de toekomst het innemen der vesting onmogelijk zullen maken en haar de naam van “Pucelle” doen behouden. Daarom gaat men er in 1628 op voorstel van Frederik Hendrik toe over drie forten te bouwen, waardoor op de Brabantse bodem een Hollands bruggenhoofd ontstaat.

[Bijlage IV](#) geeft de situatie van deze forten weer. Twee ervan zijn genoemd naar leden van de Raad van State Pompejus de Roovere en Ymond van Suydland, heer van Moermont. Het derde fort dankt zijn naam aan kolonel Pinsen.

Het fort Roovere is nog heel gemakkelijk in het terrein terug te vinden ²⁹). Hoog verheffen zich de zware aarden bastions uit de grachten die thans in weilanden zijn veranderd. Ook van de voorgelegen werken is veel blijven bestaan, en de schilderachtige grachten met hun waterlelies en hoge rietpluimen zijn alleszins een bezoek waard.

Ook het fort Pinsen is voor een groot deel intact gebleven. Vooral het voorgelegen werk is goed te herkennen. Alle grachten zijn echter in weiden veranderd.

Van het fort Moermont is niets meer over, en het was moeilijk de juiste plaats te bepalen tot ik in het archief van de Ve Afdeling van het Departement van Defensie een kaart vond die alle onzekerheid

²⁹ Sedert 2010 is het fort geheel hersteld, zij het met de open achterzijde, die in 1780 is gemaakt.

ophief. Wanneer men Bergen op Zoom door de Zandstraat verlaat, komt men aan de samenkomst met de Moerstraatsebaan.

Halverwege tussen dit punt en de ingang van Vrederust lag het fort Moermont. Een nauwkeuriger beschouwing van de stafkaart op dit punt toont de juistheid, enkele perceels-afscheidings volgen thans nog het beloop van het oude tracé ³⁰).

Het doel van de forten is duidelijk:

Men wenst Bergen te vrijwaren tegen omsingeling en weer blijkt het belang van de driehoek Tholen-Steenbergen-Bergen op Zoom.

Wanneer men dit stuk land in handen heeft, dan zijn daarin voor Holland grote voordelen verbonden. Tholen is het toegangspunt tot Zeeland, Steenbergen tot Holland, Bergen tot Brabant. Een leger, samengetrokken in deze driehoek is een ernstige bedreiging voor een zuidelijke vijand. De natuur heeft deze driehoek zelf gemaakt; in het westen de Eendracht, in het noorden de aansluiting met het Hollandse Diep en Willemstad in het Oosten, het Laag een moerassige streek die kunstmatig nog verder geïnnundeerd kan worden, zowel door het sluiten van de Zoom waardoor het water wordt opgezet, als door het inlaten van zout water bij Steenbergen (Blauwe Sluis). Deze oostelijke rand wordt kunstmatig versterkt door deze forten die op de grens van het hoge terrein liggen, en het voorterrein dus beheersen, terwijl zij de toegangen door het Laag afsluiten.

Bergen vormt de uiterste zuidelijke punt van deze driehoek, zodat het de vijand slechts mogelijk wordt, zich tegenover dit zuidelijke

³⁰ De wegen anno 1933 zijn bij de bouw van de (inmiddels ook weer verdwenen) groente- en fruitveiling verloren gegaan. Het fort is al eind 19^e eeuw openbaar verkocht, waarna de wallen werden geslecht om het toe te voegen aan het landbouwareaal. Anno 2025 is nog een herinneringsbord te vinden aan de Melanendreef tegenover de Warmoesdreef.

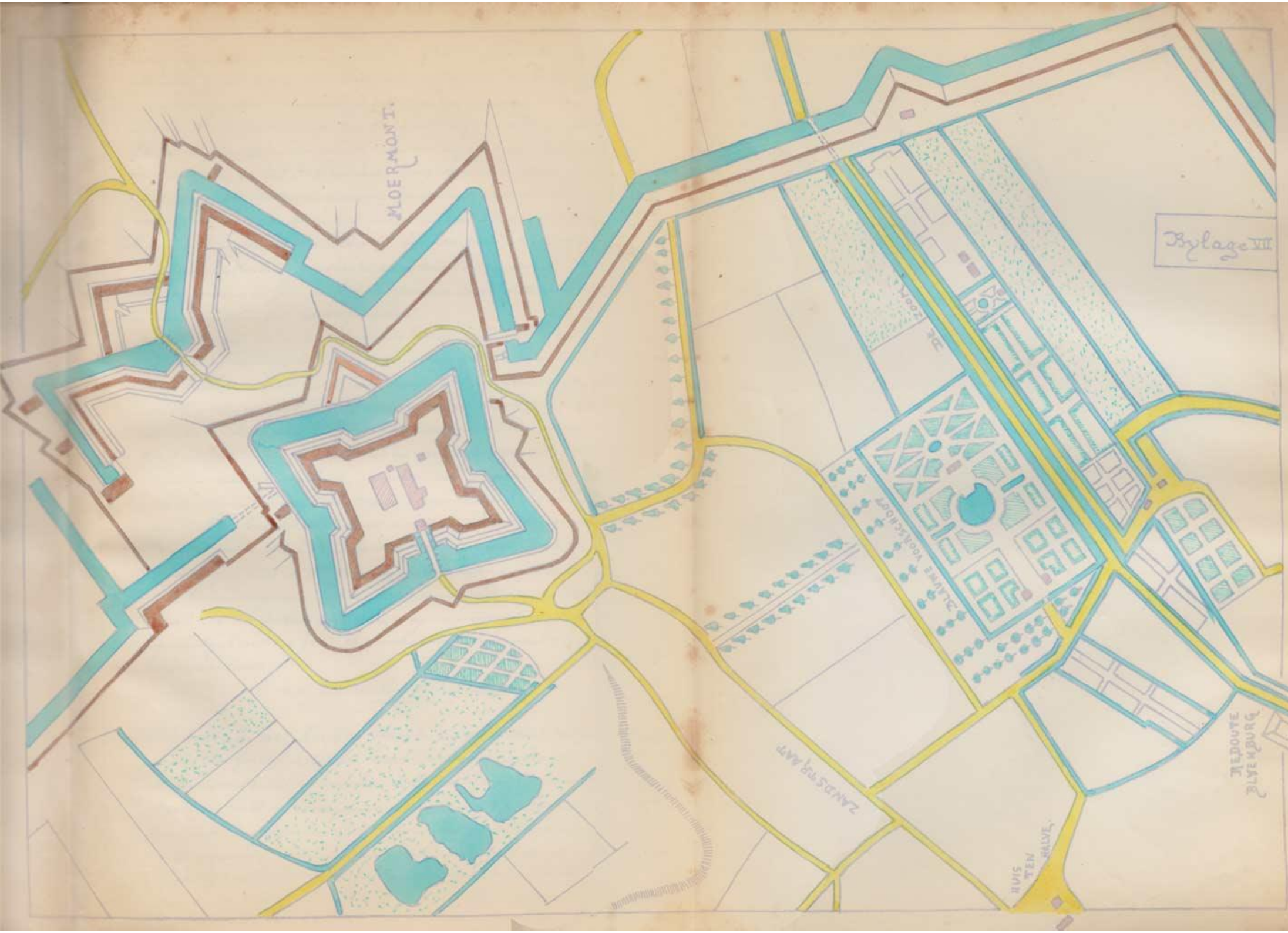
punt vast te zetten. Hier bevinden zich nog dominerende hoogten waarop men geschut kan plaatsen om de stad te bevuren. Ze worden na 1622 op last van de hogere landsregering tot een lager peil geheel afgegraven.

De drie forten zijn alle van het in die dagen gebruikelijke type, de gebastioneerde vierhoek, omgeven door brede natte grachten (zoals ook de Spinolaschans bij Breda). Binnen in het fort (terreplein) bevinden zich de barakken van de soldaten en een buskruitmagazijn; in Roovere bovendien een woning voor de commandant.

De [Bijlagen 5, 6 en 7](#) geven een nauwkeurige schets van deze forten met hun omgeving. Opgemerkt wordt dat deze schetsen dateren van ± 1730. De forten zijn dan nog ongewijzigd, doch de voorwerken zijn uitgebreid en er is een verbindings-linie met Bergen aangebracht, waarover later.

MOERMONT.

Bylage VII

ZANDSTRAAT

RUIS
TEN
HALVE

REDOUTE
BLYENBURG

1631 de zeeslag op het Slaak

Het beleg van 1622 heeft de sterkte van de vesting Bergen bewezen. De aanleg der forten heeft die kracht verhoogd. Bovendien toonden de stadhouders reeds meermalen dat zij er kans toe zien hun mobiele troepen snel te vervoeren om ze daardoor zo nodig in Brabant of Zeeland te gebruiken tot steun van de kleine contingenten die daar aanwezig zijn om een eerste schok op te vangen. Reeds zeer spoedig zullen de feiten uitwijzen dat de bouw van die forten van groot nut is.

De tegenpartij zoekt thans naar een middel om door een krachtige tegenactie een eind te maken aan deze handelwijze van de Prins. Het plan daartoe gaat uit van Père Philippe, de biechtvader van de Infante Isabella.

Hij doet de koning het voorstel met platte vaartuigen een inval te doen in Zeeland en zich daar een operatiebasis te scheppen (onder andere door een fort te bouwen) om zodoende in de toekomst te verhinderen dat de Prins met het mobiele leger te hulp kan komen. Daarna kan dan met Zeeland alleen worden afgerekend.

Het plan is goed overdacht en overal heeft men het terrein en de vaarwaters verkend om na te gaan of het praktisch uitvoerbaar is.

Een der tussenpersonen is Gillis van Wissekerke, een Zeeuwse edelman die naar het zuiden is uitgeweken, doch een sauvegarde³¹⁾ bezit voor het bezoek van zijn goederen in Zeeland. Meermalen is reeds de aandacht van de Staten gevestigd op het ongewenst gespioneer van deze man, die onder andere peilingen verricht bij Reimerswaal en de vestingwerken van Tholen bespiedt.

³¹⁾ Vrijgeleide

Werkelijk wordt de vloot van platboomvaartuigen gevormd. De schuiten hebben zeiltuig, maar kunnen ook geroeid worden. Alles wordt meegevoerd, soldaten, geschut, munitie, schanskorven en pioniers materiaal. De sterkte bedraagt ongeveer 4300 soldaten en 1250 schippers. Reeds lang heeft men gewerkt aan deze onderneming, die veel voorbereiding vereist. Daar de Schelde gesloten is, heeft men reeds in 1627 een groot aantal sloepen achter het fort Lillo om, in de Schelde gebracht. De oprichting van het Fort Frederik Hendrik heeft hier aan een einde gemaakt. In augustus 1631 heeft men in allerlei krekken de vaartuigen bijeengebracht. Het is thans wachten op de eerste hoge springvloed.

10 september 1631 vertrekken de troepen uit Antwerpen. Maria de Medicis en de Infante Isabella zijn hier bij tegenwoordig. Ook de andere bevelhebbers krijgen hun opdrachten:

* In de haven van Geertruidenberg liggen enige schepen met buskruit. De vijand huurt een schip, vaart met een lading hooi de haven binnen, het schip wordt in brand gestoken, maar door een wonder ontploft het buskruit in de schepen van de Prins niet.

* De markies de Santa Croce rukt met een groot leger op Roosendaal aan.

* De commandant van Breda trekt naar het Volkerak waar hij zich in het Prinsenland verschanst.

Natuurlijk bereiken de verschillende verontrustende berichten de Prins, die in allerijl zijn troepen langs de rivier vervoert naar de bekende driehoek Steenberg-Tholen-Bergen op Zoom, waar ze in de Noordgeest veilig achter de nieuwe forten kamperen, en waar Frederik Hendrik in persoon zijn kwartier betreft. De ruiterij ligt in de boerderijen in de buurt van Steenberg.

De Spaanse vloot staat onder Johan van Nassau, die in 1631 katholiek geworden, tot de Spaanse partij is overgegaan.

De Spanjaarden, in de Zeeuwse kreken niet bekend, verlaten zich geheel op Jacob Jans Boy, een inwoner van Zierikzee, die hen als gids dient. Hollaer, de Zeeuwse vlootvoogd vaart hen tegemoet, maar wordt door krachtig geschutvuur op een afstand gehouden.

12 september hijsen de Spanjaarden het zeil. Zij komen op de Schelde en trekken door Dulft en Mosselgat.

Dan gaat de wind liggen. De Staatse vloot kan niets uitrichten. De platboomvaartuigen roeien verder. Het water valt, de wind wakkert weer aan, maar de Zeeuwen kunnen met dat lage water niet volgen. Vroeg in de morgen ontdekt men in Bergen het vijandelijk eskader. Wel worden de schepen onder vuur genomen, maar ze varen ongedeerd voorbij, de afstand is te groot.

Onderwijl zendt Frederik Hendrik de kolonel Morgan met 2000 man naar Tholen. De Prins begeeft zich te paard naar Tholen. Het water wordt zo laag dat een twintigtal schuiten van de vijand bij Reimerswaal aan de grond zitten. Wat te doen? Als de vloed opkomt, zal misschien ook de Zeeuwse vloot komen opzetten en zich verenigen met de oorlogsschepen die in de haven van Bergen liggen met 1500 musketiers bezet.

De vijand doet niets, hopen vlot te komen voordat men binnen het bereik komt van de schepen met zoveel groter diepgang. Het water stijgt, de vijanden raken vlot en roeien verder. Ze achter het pleit reeds gewonnen. In de late namiddag klinkt over het water heen muziek en gezang.

Het wordt nacht, dan zwijgt plotseling hun gezang, want dreigend tekenen de zwarte zeilen van de Zeeuwse vloot zich in het felle licht van de volle maan af. Het is Hollaer die met 15 oorlogsschepen en

16 sloepen over het verdronken land van Saeftinghe ³²⁾ is gekomen. Uit Bergen hebben zich bovendien 7 oorlogsschepen bij hen gevoegd, waarop de 1500 musketiers.

In de nacht begint de vervolging langs het Keeten. Men heeft stroom tegen; de Spanjaarden roeien zo hard zij kunnen om het Slaak en het Prinsenland te bereiken, waar de versterking uit Breda hen wacht. Steeds worden zij achtervolgd door de Hollanders en Zeeuwen met hun sombere hoge tuigage. De wind wakkert aan, sneller schieten de zware schepen door het water. Korter en korter wordt de afstand die de partijen van elkander scheidt.

Hollaer besluit aan te vallen. Jan van Nassau is hierop bedacht. Zijn ponten en sloepen die in de achterhoede zijn ankeren en openen het vuur. Driemaal herhaalt Hollaer de aanval, de derde keer met succes. Dan daalt anderhalf uur voor zonsopgang een zware mist op het vaarwater neer. De Spanjaarden verliezen de verbinding met de lantaarn van het Admiraalschip dat hun de weg wijst. Ze kennen geen van allen het vaarwater, raken aan de grond.

Ook onze vloot moet voor anker gaan, maar snel worden de sloepen bemand en bewapend. De aanval wordt doorgezet. Men vindt nog 13 bewapende vijandelijke sloepen die in de grond geboord worden. De andere schuiten liggen op het droge en zijn verlaten door de soldaten die een goed heenkomen hebben gezocht over de glibberige slikken. Van weerstand is geen sprake meer.

De bezetting van Steenberg is naar de walkant gegaan. Ze houdt de Spanjaarden tegen die nat en bemodderd, zonder enig verband de vaste wal trachten te vinden.

Hollaer maakt 1000 gevangenen. Verder worden er 500 te Steenberg binnen gebracht en 300 te Bergen, waar alle kerken en

³²⁾ Of is hier het verdronken land van Zuid Beveland bedoeld?

openbare gebouwen voor logies moeten worden gebruikt. Het aantal is zo groot dat men tenslotte alle Spanjaarden overbrengt in schepen die voor Reimerswaal ankeren, scherp bewaakt door bewapende sloepen. Dagelijks worden de Spanjaarden hier van voedsel voorzien.

Jan van Nassau is helaas niet in handen van Frederik Hendrik gevallen, evenmin de heer Wissekerke, die zijn daad echter toch zwaar beboet, want zijn rijke goederen in Zeeland worden verbeurd verklaard en voor 185.000 gulden verkocht.

De buit is aanzienlijk en de slag die de vijand is toegebracht is zeer groot. De markies van Santa Croce, op enkele kilometers van de forten Roovere, Pinsen en Moermont gelegerd heeft het in spijt van zijn aanzienlijke legermacht niet gewaagd de linie met voorgelegen inundatie aan te tasten, werkeloos is hij van de débâcle des vijands getuige geweest.

1652-1653 Naoorlogse zuinigheid

Door alle eeuwen heen is het Nederlandse volk bereid geweest, zijn vrijheid desnoods met de wapenen in de hand te verdedigen. De Tachtigjarige Oorlog levert hier van vele treffende voorbeelden. Een strijdlustig volk zijn we echter nooit geweest. Nooit hebben wij de handen uitgestrekt naar de eigendommen van anderen aan de overzijde van onze grenzen wonend ³³). En in tijd van vrede hebben wij steeds schoorvoetende gelden voor de oorlogsvoorbereiding verstrekt.

Nauwelijks is in 1648 de vrede van Münster gesloten en het oorlogsgevaar geweken, of de provinciale besturen leggen de duim op het zundgat ³⁴) en het wordt ook zo moeilijk gelden los te krijgen die toch dringend nodig zijn, zowel voor het betalen der troepen als voor het noodzakelijk onderhoud der vestingwerken die voor een klein land dat aan alle zijden open ligt, zeer uitgebreid zijn. Vooral zijn de provinciën niet scheutig als het algemene uitgaven betreft, die dus niet rechtstreeks de provincie ten goede komen.

Hoewel het volgende geen belangrijke gebeurtenis is, zij deze hier vermeld als een greep uit vele als een typisch voorbeeld van de wijze van handelen in deze naoorlogse dagen. .

.....

Het is *nieuwjaarsdag, 1652*. Hoog jaagt de westerstorm de wateren der Schelde omhoog. Zwaar slaan de rollers op de dijk die rondom Zuidschans aan het einde van de haven ligt. Als de storm voorbij is, neemt de commandant Hoffwegen de schade op. De contrescarp heeft veel geleden. Er is een beetje geld beschikbaar, de arbeiders

³³ De schrijver ziet voorbij aan de koloniën van destijds.

³⁴ Het zundgat is de opening waarlangs het kruit in het kanon wordt ontstoken. Hier dus overdrachtelijk gebruikt: de voortgang wordt geblokkeerd.

worden aan het werk gezet. Na 8 dagen is het geld op; de arbeiders leggen het gereedschap terzijde. Zij kennen hun lastgever maar al te goed en wensen niet op krediet te werken.

8 januari wendt Hoffwegen zich tot de Hoog Mogenden, die hem antwoorden dat *“op de betalinge sal worden gelet”*, waarna zij de brief terzijde leggen.

15 februari schrijft Hoffwegen opnieuw. Er is in de nacht van 12 op 13 februari een storm met zeer hoge vloed geweest. De zeeduikerdam voor het fort is doorgebroken. De arbeiders weigeren te werken, de vorige arbeid die ze in het koudst van januari in het zeewater staande, hebben verricht, is nog niet ten volle betaald. Hoffwegen waarschuwt voor de gevolgen. De vloed schuurt thans dagelijks door de opening, die daardoor wijder wordt. Ook de havendijk, de noodzakelijke verbinding met de stad, staat op doorbreken. Grijpt men niet in, dan zal het gemetselde bolwerk *“perikel loopen in t gat te storten”*.

Hij vraagt geld, zendt men dit niet, dan neemt hij de verantwoording niet verder op zich. (*“Versoeckt met haer devoir geëxcuseert te wesen van verdere accidenten”*)

De Raad van State bespreekt de brief serieuselijk en zendt die door aan de Hoog Mogenden, daarbij wijzend op de ernstige gevolgen van het feit dat de provinciën hun aandeel in de algemene militaire lasten niet tijdig voldoen. De Raad beschikt niet over fondsen en stelt voor Holland en Zeeland op te dragen 3000 gulden te verstrekken.

28 februari geven de Hoog Mogenden aan de ontvanger Generaal Doublet order de 3000 gulden te fourneren. Deze bericht echter aan de Raad van State dat hij geen geld heeft, en thans krijgt Holland het verzoek om 2000 gulden te geven en Zeeland 1000.

29 april heeft de Raad van State een nieuwe brief van Hoffwegen ontvangen. Opnieuw heeft de storm het aangetaste werk geteisterd. Zoals hij voorspeld heeft, is de dijk thans op twee plaatsen doorgebroken, de schans ligt geheel geïsoleerd. Zeeland heeft 1000 gulden gestuurd, maar Holland is in gebreke gebleven. De 1000 gulden zijn verwerkt, het werkt ligt stil, meerdere schaden is te verwachten.

De Raad van State zendt de brief door aan de Hoog Mogenden met verzoek Holland tot betaling aan te sporen.

16 mei zendt Hoffwegen opnieuw een noodkreet. Als de duiker dan niet spoedig hersteld wordt, loopt men kans in de komende winter het fort geheel te verliezen.

27 juli bericht hij dat de duikerdam nu volledig geruïneerd is, als Holland niet betaalt zal het fort wegspoelen. Ook de magistraat van Bergen smeekt om afdoening. Wel valt de havendijk onder “defensie” en moet de staat de herstelling betalen, maar nu de dijk verbroken is, verزندt de haven tot groot nadeel van scheepvaart en handel. De Raad van State zendt de brief aan de Hoog Mogenden die het stuk na lezing terugzenden. De Raad is boos, stuurt dat stuk weer terug met het verzoek het niet alleen te lezen en af te tekenen, maar tenslotte tot daden te komen.

Dan besluit men een paar heren te committeren die te Bergen de schade met eigen ogen zullen opnemen. Het is intussen **23 september** geworden.

De heren bevinden dat de rapporten waar zijn geweest. Juist de vorige dag heeft de storm een nieuw gat in de duikerdam geslagen. Het water stroomt vrij in en uit, het gat wordt steeds groter.

De commandant wil door timmerlieden en grondwerkers een kistdam ³⁵⁾ laten leggen, maar *“dan dat niemant daaraen en wilde, sonder verseeckeringhe van sijne betalinghe, waervoor de commandant de heer van Hofwegen op huer persuasie heeft ghesproken met toezegging dat hij daarin prompt persuasie sal becomen”*.

Dan wordt een aanbesteding gehouden, waarop 30 september een brief van Hoffwegen wordt ontvangen, meldend dat er van 24 tot 25 september een storm heeft gewoed, dat de kistdam is weggespoeld en dat het gat vier maal zo groot is geworden.

Het metselwerk van het fort is reeds gedeeltelijk ondermijnd. De rijdsdam voor het noorder bolwerk is reeds geheel weggespoeld. Er moet onverwijld worden ingegrepen. Men geeft Hoffwegen daartoe bevel, Zeeland zal betalen.

17 oktober meldt Hoffwegen dat de aanbesteding heeft plaatsgehad en dat alles in de oude toestand zal hersteld worden.

9 november bericht hij dat Zeeland niet betaalt dat de arbeiders het werk verlaten hebben *“door de wanbetalinghe van Zeelandt, waerdoor het werckvolck soo mismoedich is gheworden dat sij hun werck hebben gestaect”*.

De staking heeft ernstige gevolgen. Er was reeds een gedeelte muur gemetseld die met grond moest worden aangevuld. Dit is nog niet geschied. De muur stond bloot aan eb en vloed en is ingestort. Als thans geld beschikbaar komt, kan men van de aannemer niet meer eisen, dat hij het werk voltooit, doch men moet van voren af aan beginnen. Maanden gaan we voorbij, zonder dat er iets gebeurt.

³⁵⁾ Een kistdam of kofferdam is een tijdelijke omsluiting gebouwd in het water om het omsloten gebied leeg te pompen. Op die manier kan men een droge werkomgeving creëren voor grote werkzaamheden. [Wikipedia](#)

Eind september van het volgend jaar (*september 1653*) schrijft Hoffwegen aan het slot van een klaagbrief:

“Dit is, Edel Mogende Heren, den miserabelen standt van dat considerabel fort, sonder hetwelck te beswaren Bergen en is, daerom ick oock U Edel Mogende onderdanichlijck ben biddende sonder uytstel daertoe de noorsaackelijcke orders te willen geven, maer daer moet met eenen ordre weesen tot betalinghe ofte alles is vergeefs”.

Het is niet mogelijk een aannemer te vinden die het werk op zich wil nemen. Zij die aan dergelijke werken zijn begonnen, zijn geruïneerd omdat ze geen betaling kregen.

De Raad van State schrijft hierover aan de Staten Generaal:

“Dat de Raet daerom heeft geseght dat men voorsagh soo geene prompte ordre van betalinge werde gestelt, dat in vele plaetsen geen bestedinge meer souden connen ghedaen worden, al wilde men dubbelt geldt beloven, gelijk oock is gevolght dat nu driemael vervolgens Gecommitteerde Heeren uyt dezen Raedt in verscheyde notabele frontieren sijn gheweest, daer niemant was te vinden die wercken wilde aennemen sonder vaste verseeckeringhe van prompte betalinghe dewelcke gemelde Heeren niet conde geven sonder dat in goede woorden ende persuasien eenich geloof hadden, niet alleen tot groot respect van den Staet, maar voornamelijck dat daerdoor de wercken a la bandon moeten blijven leggen ongemaect”.

“De reparateur ende onderhoudinghe van de wercken (te Bergen op Zoom) daerin vermelt, sijn dryemael publycq getenteert te bestede bij Heeren Ghecommiteerde aldaer gheweest, dan te vergeefs”. . . .

.

Terugkomend op Bergen, zegt de Raad van State verder:

“ dat soo gheene prompte betalinghe van de alreede gegeven actes van versoeck als noch en gheschiet, ende 't crediet daerdeur herstelt, het wijder verval van de wercken soo groot sal worden dat het hier nae ghenoechsaem irreparabel sal sijn off emmers soo costelijck dat men daertoe geen raedt sal weten, alsoo geoirdeelt wert van Bergen alleen, dat de apparente wijdere schade deur 't wechloopen van 't Suydtfort ende bijgevolghe van twee off drye bollewercken van de stadt met een paer tonnen goudt niet sal te helpen sijn...”

Bovendien vestigt de Raad van State er aandacht op dat daardoor in geval van oorlog deze belangrijke vesting geheel open ligt.

Hoffwegen is intussen vol goede moed. Zeeland heeft hem onderhands betaling beloofd. Hij stelt voor het nog eens met een aanbesteding te proberen. De Raad van Staten zendt thans de controleur Lobbrecht naar Bergen om de schade op te nemen en samen met Hoffwegen een aanbesteding te houden. De controleur vindt het toestand van het voort hachelijk. Hij meldt **14 november 1653** dat hij vergeefs geprobeerd heeft het werk aan te besteden. Niemand wil het zonder prompte betaling wagen. Als men 6000 gulden beschikbaar stelt, kunnen enkele werken verricht worden, waardoor erger wordt voorkomen, het fort kan behouden blijven. Geeft men het geld niet, dan zal het later inderdaad tonnen gouds kosten.

Lobbrecht krijgt order dit rapport op schrift te stellen. De Raad van State zendt het door naar de Staten van Holland en voegt eraan toe dat zij door het niet betalen van Holland *“tot haer leetwezen een zo considerablen fort sas sien verlooren gaen ende bijghevolghe de stadt van Bergen op den Zoom in de uyterste miserie vervallen”*.

De Raad van State zegt dat als Holland niet onverwijd 6000 gulden bij de ontvanger Doublet stort, het fort verloren gaat.

20 november 1653 verneemt men dat Holland hoogstens 3000 gulden zal geven. Dit gewest geeft de raad als rest door Zeeland te doen verstrekken. Er is geen kans op dat Zeeland weer een penning hiervoor geeft en dus worden twee heren gecommiteerd om mondeling met de Staten van Holland hier over te praten. Ze moeten Holland bewegen ook de verdere 300 gulden te fourneren, De heren komen terug met de tijding dat de Staten *“daertoe weinich of geen hope hebben gegeven”*. Dan neemt men tenslotte genoeg met de verstrekte 3000 gulden, welk bedrag natuurlijk ontoereikend is om voor een behoorlijke herstelling te dienen.

Het feit staat niet op zichzelf. We leven in de periode 1650-1672, het Stadhouderloze Tijdperk waarin Nederland de krachtige hand van de meester mist. Geen der stadhouders, noch Maurits noch Frederik Hendrik en zeker niet Willem III zou een dergelijke wijze van doen geduld hebben. Het is de meest ernstige verzaking van plicht tegenover het vaderland, welke leidt tot een debacle in de uren des gevaars.

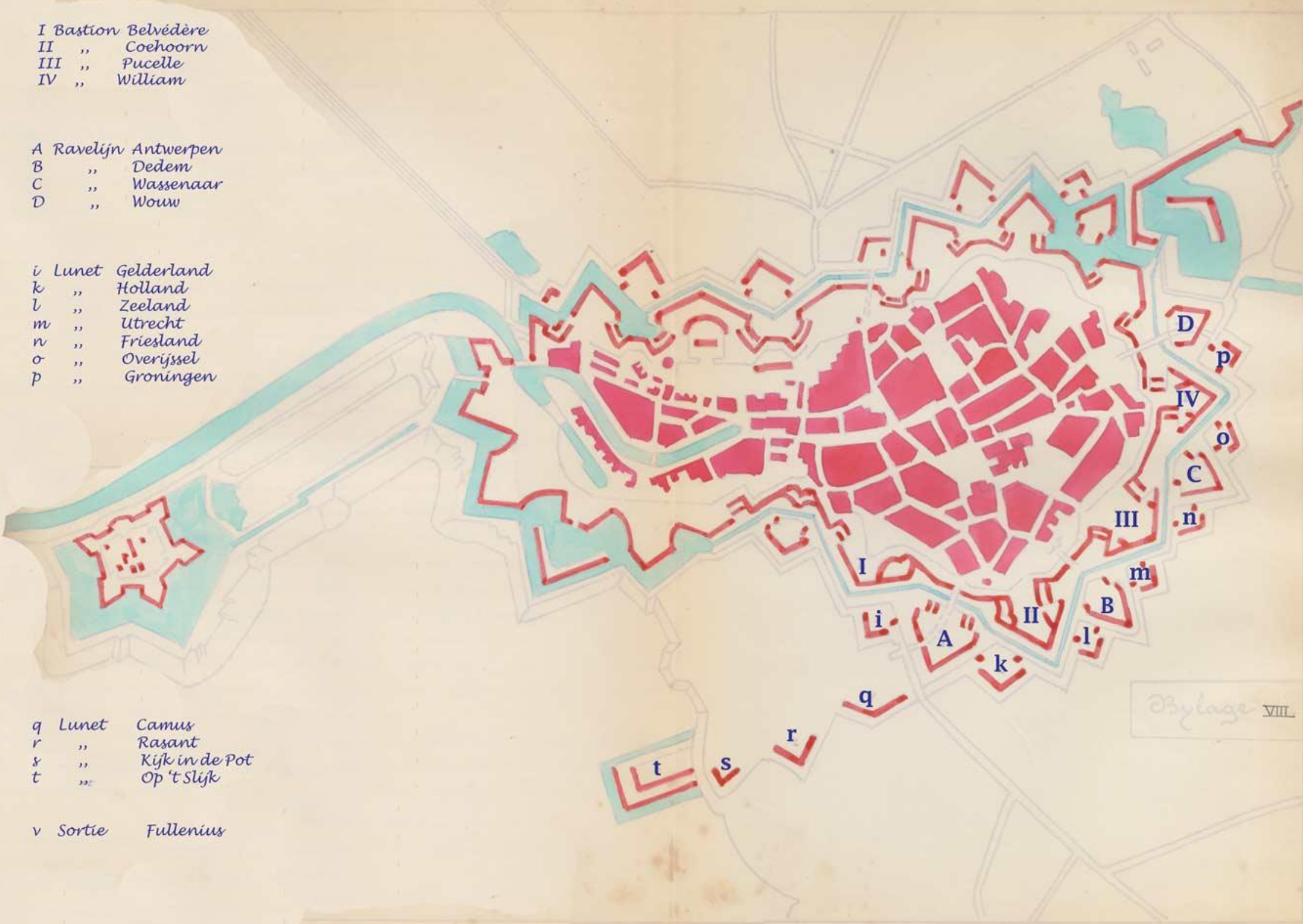
I Bastion Belvédère
 II „ Coehoorn
 III „ Pucelle
 IV „ William

A Ravelijn Antwerpen
 B „ Dedem
 C „ Wassenaar
 D „ Wouw

i Lunet Gelderland
 k „ Holland
 l „ Zeeland
 m „ Utrecht
 n „ Friesland
 o „ Overijssel
 p „ Groningen

q Lunet Camus
 r „ Rasant
 s „ Kijk in de Pot
 t „ Op 't Slijk

v Sortie Fullenius

Bylage VIII.

1697 Coehoorn en de vesting Bergen op Zoom

Coehoorn, afstammeling van een Zweeds geslacht is 1641 te Britsum geboren. Oorspronkelijk is hij in dienst van Hendrik Casimir, de stadhouder van Friesland. Hij heeft zich in vele gevallen ridderlijk onderscheiden, onder andere bij het beleg van Maastricht en in de slagen van Seneffe, Cassel en Saint Denis. (bij het beleg van Grave wordt het eerst gebruikt de draagbare *Coehoorn mortier*, (ons oude artilleristen nog van nabij bekend) Later is hij de raadsman van Marlborough.

Het mortier door Van Coehoorn uitgevonden (1674); een klein door twee mannen draagbaar mortier voor belegeringen. Het Coehoornmortier is nog tot ver in de 20e eeuw gebruikt door de marine als middel om bevoorradingskabels van een schip naar een ander schip te schieten en voor het werpen van lichtkogels ([Wikipedia](https://nl.wikipedia.org/wiki/Coehoornmortier))

Na de vrede van Rijswijk in 1697 kreeg hij opdracht de vestingen Bergen op zoom, Zwolle, Nijmegen en Breda te moderniseren. Het is een gevolg van de besprekingen tussen Stadhouder Willem III en de Raad van State (28 november 1697).

Coehoorn is in die dagen (sedert 4 november 1695) Ingenieur Generaal der fortificatie-werken. Hij kreeg de opdracht om zich met de ingenieurs Van Alberding en Vleugels naar Bergen te begeven en nieuwe plannen op te maken. 18 April 1698 biedt hij zijn plannen aan de Raad van Staten aan. Vleugels wordt naar Engeland gezonden om alles persoonlijk aan de Stadhouder Koning toe te lichten. De Stadhouder geeft de raad het allereerst Bergen onderhanden te nemen en 23 juli 1698 verschijnt Coehoorn hier met zijn staf, bestaande uit de directeur Johan Vleugels, de ingenieurs Balthasar Hazard, Guillaume le Vasseur de Roques, Lucas du Mée, Abraham Gerardin, Martin Longehaye en François Everhard benevens de opzichters Cornelis en Jan van Bommel. Geleidelijk ontstaat onder de leiding van deze mannen een vesting die de roem van Coehoorn tot ver buiten onze landsgrenzen verbreidt. Het kleine stadje wordt ingemetseld in een stelsel van zware stenen muren, het ene stuk vesting dekt weer het andere tegen vijandelijk vuur, terwijl het geheel omgeven is van een bedekte weg die aan de buitenzijde voorzien is van een zware borstwering, waarin de *galerij majeure* is ingemetseld die voorzien is van deuren en penanten van buskruitkelders en mijngangen. De stad rondgaande vinden we de bastions Gadelière, Härtel, Ginkel, Hoog Mogende, Edel Mogende, Noyelles, William, Puchelle, Coehoorn, Belvédère, Oranje en Watermolen, het hoornwerk Beckaf (dat een soort dubbel bastion aan de haven vormt), de ravelijnen Zoom, Wouw, Wassenaar, Dedem, Antwerpen,

Stoelemat, Oranje en Beckaf, de lunetten Camus, Rasant, Kijk in de Pot, De redoute Op het Slijk, ook wel lunet op 't Schor genaamd of Slikschans) Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen, Zoom, Bagijnepunt, Steenbergen, Tholen, Boerenverdriet, Paravicini en het ravelijn voor de grote Sluis ³⁶).

In de stad heeft men 4 grote buskruitmagazijnen Stoelemat, Faasdoender, Du Mont en de Sint Jacobstoren. Verder de buskruitmagazijnen in de sortiën en lage flanken. Totaal kan 500.000 pond buskruit geborgen worden.

De stad heeft 3 grote uitvalspoorten of sortiën, namelijk Bruinvis, Fullenius en Steenbergen.

Aan het eind van de haven ligt de Waterschans.

Daar tengevolge van het aanleggen van de linie (en de aanwezige beveiliging van de haven) een omsingeling vrijwel is uitgesloten, is het Noordfront minder sterk [gebouwd] dan het zuidelijk gedeelte en vervalt de schans aan de noordzijde van de haven ³⁷).

[Bijlage VIII](#) geeft een duidelijk beeld van de op dat moment zo moderne bevestiging van de stad ³⁸).

Het westen der stad heeft brede natte grachten met zout water.

Het Oosten heeft natte grachten met zoet water van de Zoom.

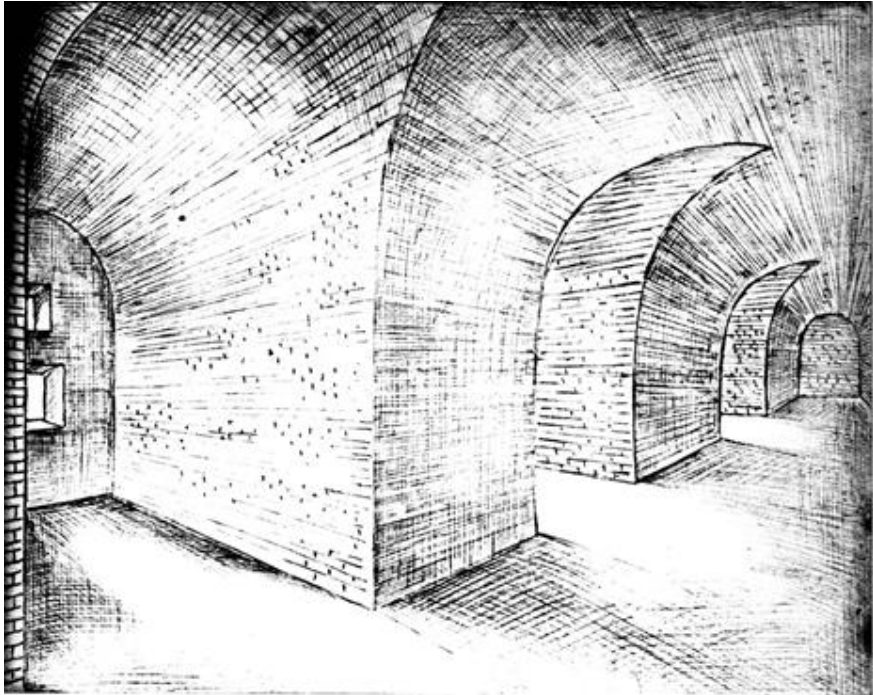
Tussen beide natte fronten liggen fronten met droge grachten, slechts voorzien van een smalle natte cunette. Volgens Coehoorn

³⁶ Bedoeld is hier de contregarde Coehoorn, nu omgevormd tot eiland in het Anton van Duinkerkenpark. De bedoelde sluis ligt thans onder het hoge gedeelte in het park in de hoek Lange Parkstraat en Korneel Sloomanslaan.

³⁷ Tegenover de Waterschans (toen: Zuydtschans) lag aan de andere zijde van het vaawater een kleiner fort, het Noordfort. Dat is verdwenen.

³⁸ Voor de complete inventarisatie van vestingdelen zie W van Ham, [Merck toch hoe sterck](#)

konden onder gunstige omstandigheden ook deze droge grachten in natte veranderd worden door inlating van het vloedwater, doch dit kan slechts geschieden als de bedekte weg in handen van de vijand is, daar bij opzetten van het water, de *galerij majeure* met buskruitkelders en mijngangen met water gevuld wordt.

Kanonkelder met penanten in het ravelijn Op den Zoom

[Bijlage IX](#) geeft een detail beeld van de metselwerken en de mijngangen nabij het bastion Coehoorn.

Door het aanbrengen van de nieuwe verdedigingsmiddelen vervalt de Houwer en wordt het Zwanengat gemaakt om op die wijze de watermolen in beweging te brengen. De methode heeft niet voldaan. De grachten slibben dicht en er ontstaat later een uitgebreide briefwisseling van de heren van Bergen met de landsregering. De vestingwerken vallen onder landsverdediging.

Het uitdiepen der grachten moet dus door de zorg der regering gebeuren. In tijden van zuinigheid blijft dit achterwege, zeer ten nadele van de heren van Bergen daar niet voldoende water meer door de grachten stroomt om de schepraderen in beweging te brengen.

Een dergelijk groot werk vordert langzaam en als de Republiek in 1701 vermoedt dat de oorlog met Lodewijk XIV (die in 1702 ontbrandt) spoedig zal komen is men bevreesd dat de werken nog niet sterk genoeg zijn. Er wordt nog in november 1701 begonnen met het maken en bemuren van 6 lunetten en de contrescarpen binnen de inundatie en het plaatsen van een dubbele doornheg op de borstweringen van die lunetten.

Ten oosten van de stad nabij de Wouwseweg wordt de redoute Blijenburg opgericht.

In het jaar 1727 wordt op voorstel van de directeur van Bommel een linie aangelegd die de stad verbindt met de forten en ten noorden van Roovere over de Helderse redoute doorloopt naar Steenberg. Het laatst wordt het Noordfront afgewerkt, daar dit veilig ligt achter de fortenlinie.

In 1742 legt de directeur van Dun de laatste hand aan de tenaille die naar hem genoemd is, en aan de bastions Ginkel, Härtel en Gadellière.

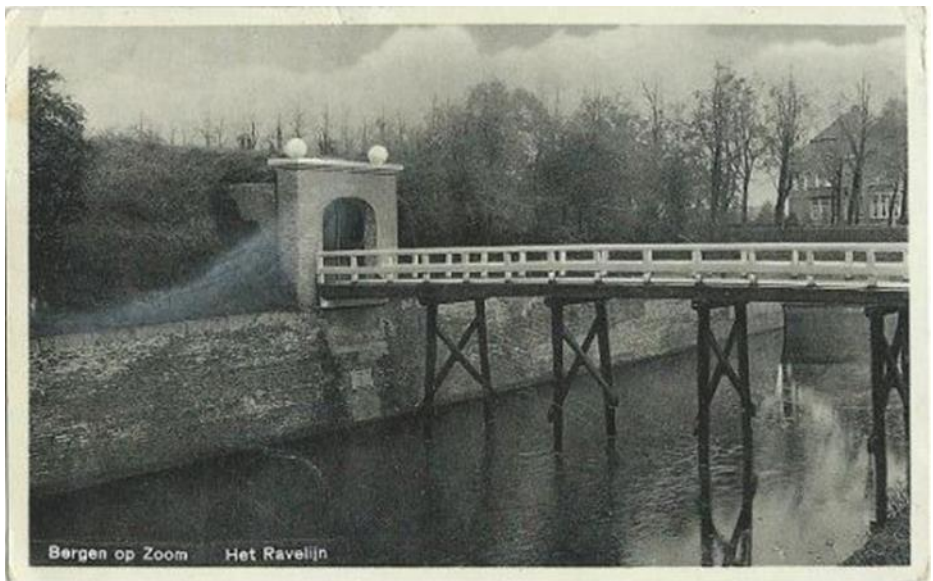
Veel is er over deze linie geschreven en het is niet onwaarschijnlijk dat de directeur Van Bommel bij het doen van zijn voorstellen door eigenbelang gedreven werd. Het schijnt dat hij veel landen bezat tussen Moermont en Bergen en dat hij met opzet de linie sterk naar Oosten gelegd heeft, om zijn land binnen het veilige gebied te brengen, waardoor dit gedeelte van de linie door de vijand

geënfileerd kan worden. De tekening op [bijlage X](#) maakt die onderstelling niet onaannemelijk ³⁹).

Ook de verdere stukken van de linie hebben weinig nut daar achter de linie grote moerputten ⁴⁰) liggen, die het de aanvaller vrijwel onmogelijk maken dit terrein te doorschrijden, ook zonder de aanleg van zulk een kostbare linie.

Nog heden is deze linie van Pinsen tot Roovere intact ⁴¹).

Van de gehele bevestiging der stad met haar bastions ravelijnen en lunetten, haar grachten en zwaar bemuurde bedekte weg is slechts het ravelijn Op den Zoom met de daar omheen gelegen gracht ⁴²) bewaard gebleven, uit een oudheidkundig oogpunt is het jammer dat dit eiland thans door een brug met de voorste wal verbonden is

³⁹ Zie voor een kritische beschouwing o.m. [Brief van eenen Poolschen officier](#)

⁴⁰ Grote en Kleine Melanen.

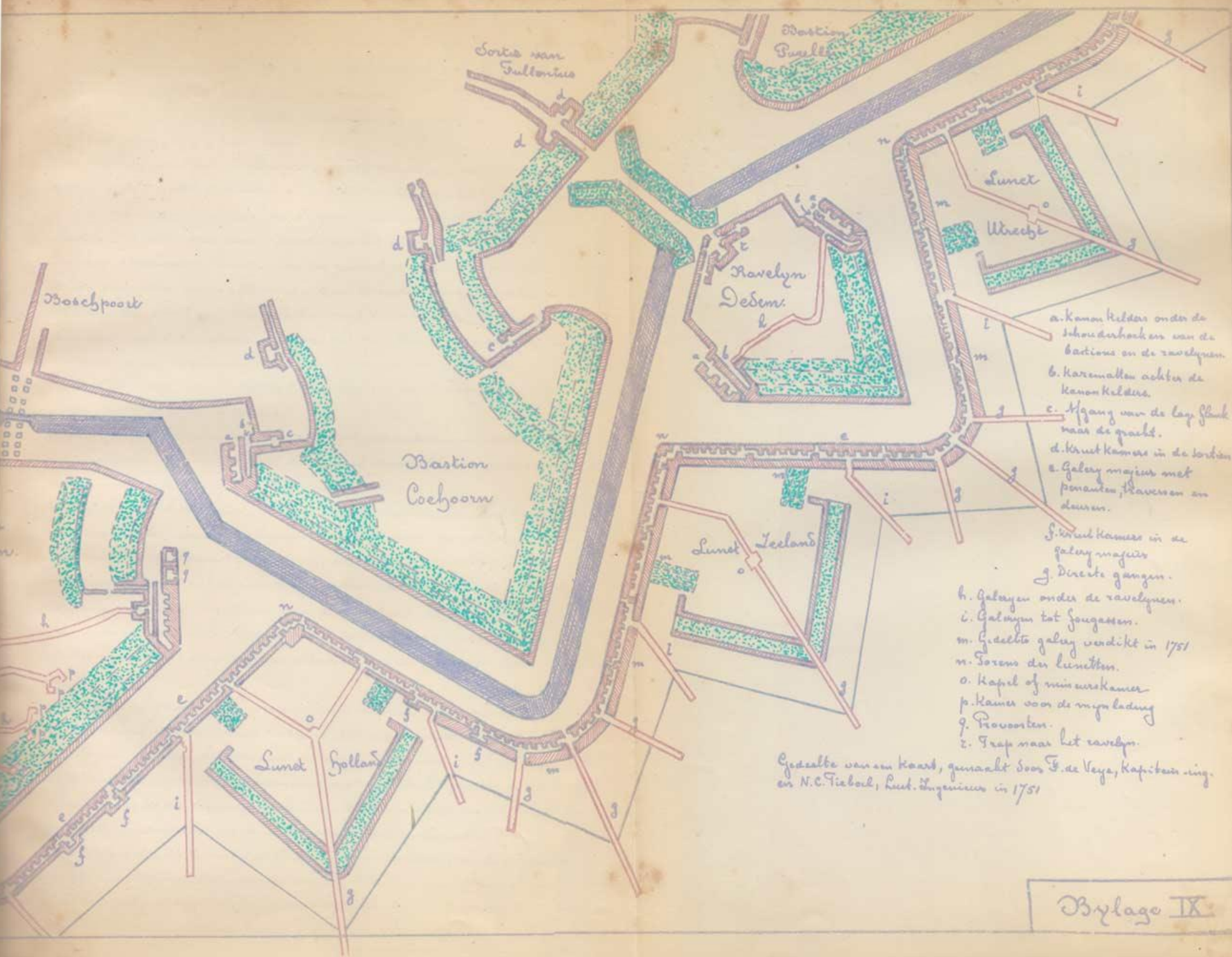
⁴¹ Bij het herstel van het fort de Roovere in 2009-2010 is de Liniewal over dit traject ook hersteld.

⁴² In de volksmond het 'Pielekeswater' (eendjesplas) genaamd.

⁴³). Gelukkig is in de linkerflank de kanonkelder met achtergelegen kazemat geheel bewaard gebleven, in de rechterflank de galerij voor het afgeven van het musketvuur met de verschillende kanalen waar door gevuurd kan worden ⁴⁴).

⁴³ De gemeentelijke kwekerij werd in 1932 op het ravelijn gevestigd; om deze bereikbaar te maken werd een brug aangelegd, waarbij de doorgang van de wal als een vroegere stadspoort werd uitgevoerd. Deze opening is gemaakt op de naar de vijand gekeerde face, hetgeen feitelijk onjuist is.

⁴⁴ Opgemerkt mag wel worden dat de brug en de doorgang op het ravelijn zijn ontworpen gebouwd naar de vroegere stadspoorten (afgezien van de onderdoorgang).

1747 Bergen op Zoom door de Fransen belegerd en veroverd

*Motto: de onderschatting van des vijands kracht
is de voorhoede die de hoofdmacht naar het graf leidt.*

We leven in het tijdperk der erfopvolgingsoorlogen. Nederland neemt daaraan een werkzaam aandeel - ook al wordt de strijd niet op de eigen grond gestreden en alle pogingen van Frankrijk om ons tot onzijdigheid over te halen, mislukken. Dan valt Frankrijk de Oostenrijkse Nederlanden binnen en in het najaar van 1746 het gehele gebied veroverd.

Nog willen de Staten niet toegeven, en de koning, Hollands tegenstand moe, zendt in *april 1747* de abbé De la Ville met de volgende verklaring:

De koning zal noodgedwongen de krijgsoperatiën moeten overbrengen naar het terrein van onze republiek. Hij wil daarmede onze ware belangen behartigen. Hij blijft een trouwe vriend van de Staten. Uit goedwilligheid heeft hij aan zijn troepen commandanten gelast de meest strenge tucht te handhaven en slechts datgene te doen wat de krijgsomstandigheden noodzakelijk maken. Hij wil noch aan de godsdienst, noch aan de regering, noch aan de handel, de Republiek enige schade toe brengen en wil slechts de onbuigzame tegenstand der Staten veranderen in een oprechte wens om met hem samen te gaan. Hij is daartoe genooddaakt enige landen en steden in bezit te nemen. Hij doet dit uitsluitend als pand. Hij is dadelijk bereid alles terug te geven zodra de Staten zullen eindigen zijn vijanden te steunen.

Deze vaderlijke vriend van den Lande, die ons dus niet de oorlog verklaart, doet een inval in Zeeuws Vlaanderen dat hij bezet.

4 mei 1747 nemen we de Staten een besluit, zoals reeds meer geschiedde in tijden van angstige spanning en Willem IV wordt tot erfstadhouder benoemd.

.....

4 juli 1747.

Frankrijk heeft de geallieerde legers bij Lafeld verslagen. Groot is plotseling de bezorgdheid in Nederland. Tot nu toe ging het slechts om geld en gehuurde soldaten die men als pionnen op het verwijderd schaakspel plaatste, de kans op succes was deze inzet ruimschoots waard, maar thans dreigt het rechtstreekse gevaar en de woorden van de abbé De la Ville krijgen een profetische klank.

De Graaf van Löwendahl, de zegevierende veldheer, die in enkele jaren meer tot puin heeft geschoten dan een heel volk een halve eeuw kan opbouwen, marcheert met zijn troepen van Leuven naar Thienen. Daar bereikte hem het bevel van zijn koning: Terugkeren en het beleg slaan voor Bergen op Zoom.

5 juli verlaat hij zijn kamp bij Thienen

6 juli marcheert hij Van Leuven op Mechelen.

8 juli is zijn leger ter sterkte van ruim 23.000 man in volle opmars.

De Bretons, lichte troepen, voor een deel ruiters, voor een deel voetvolk, beveiligen hem in front. Hij trekt naar Antwerpen. Zijn leger beslaat een breedte van Merxem tot Eekeren, rechts en links door ruiters beschermd.

9 juli In de nacht wordt de brigadier Lally naar Zandvliet vooruit gezonden om de stad in te nemen. Het thans ontmantelde Belgische plaatsje, even ten zuiden van Ossendrecht, was toen een vesting belegd met 1700 man Staatse troepen. Lally krijgt 300

Bretons, 200 dragonders, twee bataljons grenadiers, de nodige infanterie, 4 houwitsers en twee kanonnen onder zijn bevelen.

10 juli. In de middag houdt de karos van de generaal Löwendahl halt aan de voet van de hoge heuvels bij Huybergen. Op de heuvel staande gaat de blik van de veldheer over het landschap dat voor hem ligt. In de verte steken de torens van Bergen boven de bossen uit, rechts tot Nispen toe ligt de onafzienbare heide, links de bossen van Woensdrecht en daarachter de blinkende streep van de Schelde waartegen de torenruïne van Woensdrecht zich scherp aftekent. Aan de voet van de heuvels ligt het oude klooster, der Wilhelmiëten. Langs de weg naar Ossendrecht trekt de neven colonne naar Bergen. Een eindeloze lange lijn van mannen, vrouwen, wagens en zoetelaars in bonte kleuren, musketiers en ruiters die de colonne beschermen.

Achter hem, aan de horizon, ligt het torentje van Zandvliet. Zwak hoort men in de verte de strijd. Het kleine stadje heeft met 8 vuurmonden de strijd tegen de overmacht aangedurfd. Lang zal het niet duren. Lally heeft order zich van de dijk meester te maken en de aftocht van de bezetting te verhinderen. Maar in de nacht stelt het garnizoen zich langs een andere dijk over de forten Frederik Hendrik en Lillo in veiligheid, waarna de Fransen het stadje in bezit nemen.

Het is hondenweer. De troepen zijn doodop van de lange mars en noodgedwongen houdt Löwendahl op 10 juli rustdag.

.....

In Bergen zit men niet stil. Reeds op 4 juli zijn alle huizen voor de stad en voor de forten Moermont, Pinsen en Roovere gelegen, afgebroken. De Prins van Hessen Philipsthal voert het bevel in de stad. Hij is ziek en het commando wordt waargenomen door een

generaal Lewe. Als de Prins van Hessen van de nadering van de vijand hoort, neemt hij zelf het bevel op zich, Lewe blijft bij hem om zo nodig te kunnen invallen.

In enkele dagen komen van alle zijden troepen om het garnizoen te versterken, acht bataljons infanterie uit Zeeland, twee regimenten Schotten, twee regimenten Zwitsers, totaal is het garnizoen ruim 4400 man sterk, terwijl de Prins van Saksen Hilburghausen met een vliegend legertje tussen Roosendaal en Breda ligt in afwachting van het bekend worden van de plannen van Löwendahl. Zodra hieromtrent zekerheid bestaat, trekt de Prins zich binnen de fortelinie terug. Het leger in de stad en de linie samen is dan ongeveer 20.000 man.

.....

1 juli 1747 te 's Gravenhage zit de erfstadhouder gebogen over de kaart van Brabant. Bij hem zijn drie gedeputeerden uit de Raad van State, Wassenaar, Verelst en van Haaren, en de twee ministers. Hij heeft zojuist het bericht gekregen dat Löwendahl op Bergen zal marcheren en dat de Prins van Saksen met 14 bataljons infanterie en 16 eskadrons ruiters binnen de linie terugkeert. Een moeilijke kwestie houdt deze mannen bezig:

"ene groote swarighijdt die soude connen ontstaen ten opsigte van het commandement tusschen den Prins van Saksen, dewelcke den Titul hebbende als Generael van de Infanterie, sig aan 't hooft van 't vliegent leeger bevond in de Lignes van Bergen op Zoom en de Prins van Hessen Philipsthal, die daer gouverneur was, en die meer als eens tegensin hadde ghetoont in sig te onderwerpen aen d'ordres van de nieuwe generaals, dewelcke onlanx in deesen staat geïntroduceert waren, dat den dienst daerbij koste lijden"

Het is van algemene bekendheid dat de verhouding tussen beide commandanten niet is zoals deze behoort te zijn. En in dit moeilijke geval is slechts met innige samenwerking iets te bereiken, want men staat tegenover een der grootste veldheren van zijn tijd, die voor niets terugdeinst als hij de bevelen moet uitvoeren van zijn koning, wiens gunst zo wisselvallig is.

De Prins zoekt naar een uitweg en men neemt een beslissing die niemand kan voldoen, en die mede geleid heeft tot het verlies van de vesting. Een bode van de Raad van State ontbiedt de generaal Cronström, een Zweed ⁴⁵). Hij zal naar Bergen gezonden worden als Generaal-en-chef. Hij zal het commando voeren over alle steden, forten en troepen tussen Schelde en Maas, van Lillo tot Grave. Beide Prinsen zullen zich naar de inhoud van zijn instructie moeten reguleren en zijn geschreven bevelen in alles nakomen. In anciënniteit staat Cronström boven hen beiden.

Na enige tijd wordt hij aangediend, de Prins laat hem binnenkomen. Voor hem staat een oud man, 86 jaar, stokdoof, buiten adem van het beklimmen der trappen na het verlaten van zijn draagkoets. De Prins deelt hem zijn benoeming mede. Cronström verzoekt hem te verontschuldigen. Hij is oud en afgeleefd, doof en aamborstig, behept met de kwalen van zijn hoge leeftijd. De Prins houdt vol en Cronström, als oud soldaat, gehoorzaamt en gaat heen.

14 juli komt hij te Bergen aan en laat de Prins van Hessen zijn aankomst berichten. Hij verzoekt met het oog op zijn hoge leeftijd het rijtuig van de Prins te mogen gebruiken om hem van de haven naar zijn kwartier te brengen. De Prins zendt hem een rijtuig doch

⁴⁵ Zie voor de feitelijke herkomst de ‘Maandelijksche berichten uit de andere wereld: [Samenspraak tussen Lowenhaupt en Cronstrom](#)

heeft het te druk met zijn officieren en enkele dames om enige notie van zijn nieuwe chef te nemen.

Hulpeloos reed Cronström in Bergen op Zoom rond zoekend naar een onderkomen dat hij tenslotte vindt In de verlaten Latijnse school.

De volgende dag bemerkt hij dat er enkele lokalen open zijn in het Markiezenhof, waarop hij bij de gedeputeerde van Haaren in dat gebouw zijn verblijf kiest. De commandant heeft beschikking over het gouvernement. (zie [bijlage XI](#))

De Prins van Hessen heeft thans echter een huis in de stad in gebruik genomen, terwijl hij zijn gezin naar Tholen heeft gezonden.

Van zijn verhouding tot de beide Prinsen getuigt Cronström later voor de krijgsraad.

“Ik hadde mijn vast voorgenomen met denselven (den Prins van Hessen) in de volmaaktste eenighijdt en vertrouthijdt te leven, die mogelijk was, tot welzijn van ‘s lands dienst, zoals wij tot Yperen gedaan hadden, ik hebbe op denselven voet tot het eynde toe voortgegaan, niettegenstaande mij dikwijls gelegenheid tot twist is gegeven, maar hebbe die altoos ontgaan. . . ”

Van de ontmoeting met de Prins van Hessen zegt hij dat hij hem trachtte te bewegen veel uitvallen te doen.

“Ick hebbe genoemden Prins daartoe niet genegen bevonden, maar seer misnoegt dat ik het commando over hem had komen nemen, zeggende dat ik hem buyten functie stelde, waarop ik geantwoord heb dat ik niet pretendeerde, zijn Hoogheid buiten functie te stellen dat ik hem het ganse detail dat hij reeds in handen hadde, wegens zijn gouvernement soude laten behouden, en aan de Prins van Saksen Hilburghausen, dat van het kamp en de linie dat ik eigenlijk

gekomen was om voor te komen dat tussen haar geen twist over de rang mocht ontstaan en om tot een rigoureuse defensie en conservatie van de vesting aan te moedigen”.

Als hij de Prins van Saksen in de linie opzoekt, is deze “indispensand bedlegerig”, hij ontvangt Cronström niet. Deze spreekt met de ondergeschikte generaals Philibert en Montigny, die niets liever willen dan de linie verlaten en zich achter de Eendracht in veiligheid stellen. “..... tegen hetwelk ik mij opponeerde, doch met weinig succes. Meneer van Haaren (de gedeputeerde te velde) die present was zeide mij naderhand, hetgeen mijn doofheid mij toenmaals belette te verstaan dat die generaals mij niet wilde obediëren, dat zij aan de Prins van Saksen Hilburghausen geassigneerd waren en alleen met hem te doen hadden”.

Paardenstallen

Tuin

Tuin

Laag gebouw.

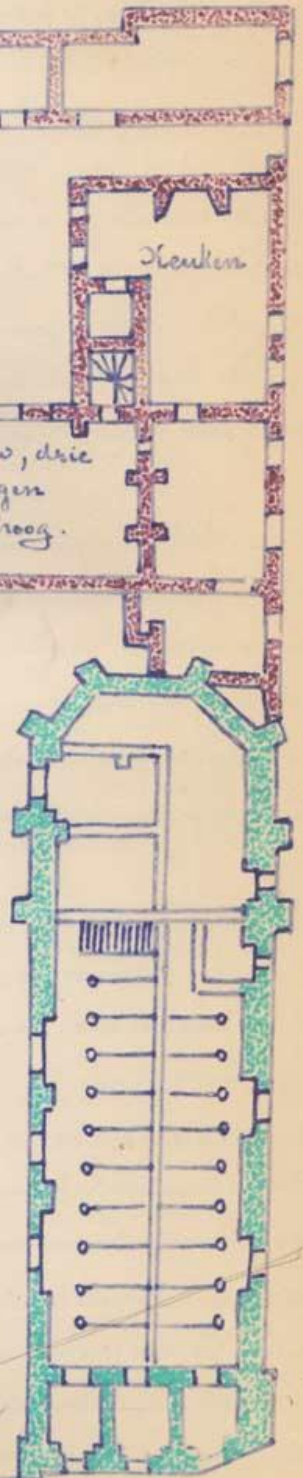
Oud gebouw, drie
verdiepingen
hoog.

Stekken

Binnenhof.

Woning van de
Gouverneur (toestand + 1740)
De kapel is ingericht tot
paardenstal. Deze kapel werd bij
het beleg van 1747 vernield en
niet weer opgebouwd
(Gebouw is later Mil. hospitaal)

Blommestein

De krijgsraad stelt later aan Cronström de pertinente vraag, hoeveel troepen hij heeft aangewezen voor het bedreigde front. Hij antwoordt dat hij zowel de Prins van Hessen als dien Van Saksen in zijn commando heeft gelaten en slechts adviezen heeft gegeven". De krijgsraad neemt hiermee geen genoegen en vraagt verder: Heeft de Prins uw adviezen steeds opgevolgd? De oude man denkt lang na en zegt dan: "*Wij waren soms van 'verscheide sentementen' doch zijn altoos 'de concert' gegaan*".

De krijgsraad vraagt verder: Wiens advies werd tenslotte gevolgd in cas van discrepantie? Even zwijgt de half kindse man, hij voelt dat hij in een hoek gedreven wordt en antwoordt: "*Het is al zo lang geleden gebeurd. Ik kan er niet meer op antwoorden*".

We kunnen niet anders dan medelijden hebben met deze man die een vlekkeloze staat van dienst heeft en thans gebroken is en op 88 jarige leeftijd in de bank der beschuldigten zit, de slothandeling van een proces, welks oorzaak ligt in het weifelend karakter van Stadhouder Willem IV, die een beslissing nam, waarmee geen van zijn grote voorgangers ooit genoeg zou hebben genomen.

Resumerend staan we hier voor de volgende feiten.

Zowel de commandant In de stad als die in de linie zijn ziek, zij weigeren aan een bevel van een chef te gehoorzamen, terwijl zij bovendien elkaar niet wensen te steunen.

De man, gezonden om de belegering te leiden, is oud en afgeleefd. Hij heeft geen overwicht over de twee recalcitrante onderbevelhebbers. Hij heeft slechts één wens: beiden ongestoord in een commando te laten wat juist *niet* had behoren te geschieden, en bovendien heeft hij van de aanvang het idee fixe dat de stad de

belegering niet zal kunnen weerstaan hoeveel troepen men hem ook mocht zenden.

Het is zonderling dat dit het lot moet zijn van de stad die zo roemrijk *alle* aanslagen en belegeringen heeft weerstaan, en daarna door Coehoorn gemaakt is tot een moderne vesting waaraan schatten besteed zijn en die door ieder ander als oninbaar wordt beschouwd. Al deze anderen zijn van een ongekennde zorgeloosheid en dragen daardoor het hunne bij tot het verlies van deze vesting. Cronström omringt zich in het Markiezenhof met 6 adjudanten die hem omtrent de militaire aangelegenheden moeten inlichten. Een enkele maal laat hij zich in een draagstoel naar de wallen brengen, verder tracht hij slechts invloed uit te oefenen op enkele algemene zaken.

12 juli Op Sint Geertruystoren en op de wallen van Bergen staan de uitkijkposten. Zij turen naar het zuiden waar zij in de vroege morgen uit de richting van Hoogerheide de eerste ruiters zien naderen, gevolgd door de lange colonnes van voetvolk en wagens. De post op de toren grijpt het klokketouw en weldra galmt de klank van de klok over de stad. De bezetting en schutterij nemen het alarm over, allen zijn op hun post.

Een kleine patrouille vijandelijke ruiters omsingelt de post aan de Sint Gertrudisbron. Het piket retireert in haast, dan - de vergissing bemerkend - wordt weer voorwaarts gegaan, maar de overmacht wordt te groot, met kracht komt de vijand aan alle kanten opzetten van de Schelde tot aan de Wouwpoort komen overal ruiters tevoorschijn allen voor zich uit jagend, en die morgen om 9 uur is het gehele Zuidfront door de Franse ruitery berend en afgesloten. Löwendahl beschermt zijn opmarsweg door een sterk detachement in Zandvliet te leggen onder de brigadier Laval, die in samenwerking

met d'Heronville, commandant van Antwerpen, die detachementen uitzendt naar Ekeren en Stabroek, de verbinding met het achterland waarborgt. In de polder Den Doel en nabij Zandvliet worden batterijen opgeworpen, die zullen beletten dat de schepen varen naar Lillo, Frederik Hendrik en Kruisschans, waarvan men de verovering tot het najaar uitstelt. Driehonderd karren met schansmateriaal worden uit Antwerpen nagezonden.

Die dag doet Löwendahl zelf een verkenning. Hij vervalt hierbij in de fout die dikwijls gemaakt wordt: dat hij *vermeent* te zien wat hij denkt te *moeten* zien. Hij heeft uit Frankrijk meegebracht kaarten van de vesting met de grote hoornwerken ([zie bijlage II](#)) De vesting verkennend ziet hij het grote hoornwerk voor zich, maar in werkelijkheid is het niet meer aanwezig. De kaart is verouderd, de gehele vesting is door Coehoorn veranderd. Op deze vermeende gegevens worden het aanvalsplan opgemaakt, waarbij de vesting aan het sterke zuidfront wordt aangetast.

De Franse genie officier [Lefebure](#) doet intussen een merkwaardige ontdekking die als volop beschrijft ⁴⁶):

“Toen maarschalk von Löwendahl met de hoofdingenieurs deze plek verkende, dachten ze allemaal dat ze duidelijk indrukwekkende hoornwerken zagen, zoals ze die op hun plannen getekend zagen. In die tijd was ik bezig ze uit de mijne te wissen, samen met een particulier die een zekere rang in de stad had bekleed en die de stad een paar dagen eerder had verlaten. Deze man begon met me te vertellen dat de vesting aan het begin van

⁴⁶ In deze editie is er voor gekozen een vertaling van het omvangrijke Franstalige verslag op te nemen; Het origineel is als [bijlage achteraan](#) ingevoegd.

deze eeuw volledig was herbouwd; daarna gingen we omstandig in op zulke details dat ik, op basis van wat hij me vertelde, een nieuw plan opstelde, waarin alle werken met de grootst mogelijke precisie werden beschreven en gespecificeerd. Dat ging om de openingshoeken van de bastions, de lengte en hoogte van de muren, de hoge en lage facen, hun afmetingen, de kwaliteit van de schietgaten, de flanken van de ravelijnen, de lunetten bij de inspringende hoeken van de contrescarp, de donjons die in deze lunetten werden aangebracht, de traversen, de breedte van de overdekte wegen, de rondgaande galerij, die van de mijnen. Ten slotte zou de manier waarop hij me alle verschillende onderdelen van de vesting van deze plaats gedetailleerd beschreef, me ervan hebben kunnen overtuigen dat hij het zelf had gebouwd. (laat nieuwsgierigen maar eens ronddwalen in de versterkingen van een plaats, en zien wat het oplevert) maar om nog zekerder te zijn van alles wat deze man me had verteld, ging ik met mijn nieuwe plan zo dicht mogelijk bij de plaats en ik herkende op verschillende plaatsen de juistheid van wat me was gemeld.

Ik presenteerde mijn plan vervolgens aan generaal M.D.G. die vervolgens de ingenieurs opcommandeerde. Enkele vooraanstaande officieren en de heer de Löwendahl zelf zochten eerst naar het hoornwerk dat ze 's ochtends hadden gezien, maar omdat ze het niet konden vinden, vroegen ze me waarom ik dit werk daar niet had gemarkeerd. Ik aarzelde hun te vertellen dat ze zich hadden vergist en dat er geen hoornwerk was. Ze zeiden dat ze tijdens de wandeling die ze net hadden gemaakt om de plek te herkennen, duidelijk een hoornwerk hadden gezien, vlakbij de Antwerpse poort (= Boschpoort). Ik wilde antwoorden, maar de heer de Löwendahl maakte de cirkel rond door op imposante toon

tegen me te zeggen: "Nou, mijnheer, of het nu een pad is of een kikker, het moet springen".

De genie had ook in hun bulletins vermeld dat de loopgraaf voor de hoorn van Antwerpen was geopend. (Waarop we later onze verkenningen baseren)

Pas de dag na de opening van de loopgraaf merkte men op dat er geen hoornwerk was en een paar dagen later stuurde het hof [van Löwendahl] een plan, iets minder slecht dan de geschetste plannen die wij hadden. Ik ben ervan overtuigd dat dit het gevoel is van al diegenen die hun zwakte aan deze kant voelden, die ze daar tijdens het beleg en vooral in het begin het meest levendige artillerie- en musketvuur hebben gegeven, alleen om de belegeraar te misleiden... “

Wie is deze verrader? [Lefebure](#) is overtuigd dat het een persoon van invloed in de stad is geweest. Zijn naam zou voor het nageslacht van geen belang zijn, maar bij het zoeken naar de schuldige stuit men op zoveel merkwaardigheden dat het toch de moeite loont, de feiten nauwkeurig na te gaan, die tenslotte leiden tot het vinden van de man die de stad niet alleen door het verschaffen van deze topografische gegevens, maar ook later door het inlichten omtrent de plannen van de verdediging, zulk een onberekenbaar nadeel heeft bezorgd.

We kunnen deze feiten als volgt groeperen.

- I. Hoewel de stad behoort tot de Generaliteitslanden en als zodanig belasting betaalt aan de Staten Generaal het toezicht te houden op de vestingwerken, staat Bergen nog tot zekere hoogte onder de markies, die drossaard en schout benoemt en

het stadsbestuur aanstelt. Verder is deze markies eigenaar van zeer veel gronden, en heeft ook daardoor veel invloed. De tegenwoordig markies is Karel Theodoor, geboren in 1724. Zijn moeder was Maria Henriette, de la Tour d’Auvergne. Zij bracht het markiezaat ten huwelijk, de vader (Jan Christiaan van Sulzbach) bracht de Beijerse Paltz. Zodra Karel Theodoor aan het bewind kwam, sloot hij zich aan bij Karel Albrecht, de keurvorst van Beieren en was daardoor (verdrag van Nymphenburg) bondgenoot van de koning van Frankrijk. De Staten Generaal die de Pragmatische Sanctie getekend hebben, zijn de bondgenoten van Maria Theresia. Het resultaat is dus dat de markies vijand van de Staten Generaal is.

- II. Jean Faure, baljuw van Standaarbuiten, de man die jarenlang secretaris van de markiezen is geweest, schrijft enkele jaren na het beleg zijn [Histoire Abrégé](#) van Bergen op Zoom. Hij is volkomen op de hoogte van alles, ook van hetgeen gedurende het beleg achter de schermen is gebeurd. Hij laat zich zeer voorzichtig uit als hij zegt dat de markies...: ⁴⁷⁾
- :”.... en van zijn adviseurs opdracht gaf naar het kamp (van Löwendahl) te gaan en daar te verblijven, zowel om de wanorde te voorkomen die de legertroepen in het markiezaat zouden kunnen veroorzaken, als om enige verlichting te verkrijgen in de buitensporige bijdragen die ongetwijfeld zouden worden geëist.*
- III. Er is dus een “conseiller” naar het kamp van Löwendahl gezonden. Hiertoe had de markies als bondgenoot van Frankrijk alle recht. Op het Markiezenhof woont in die dagen Laurentius Adán, “*conseiller, maître des comptes et intendant*” van de markies. Hij heeft uitgebreide volmachten, hij

⁴⁷ De [Franstalige passage](#) is achteraan bijgevoegd.

vertegenwoordigt in alles de markies, hij beheert de gronden, int de pachten, stelt de ambtenaren aan en bezoldigt deze. Hij neemt zelf de hoogste ambtenaren, zoals de “Colonel der huysluyden” de eed van Trouw af.

- IV. Is Adan de bedoelde “conseiller” geweest? Blijkbaar is Adan in die dagen onder verdenking. Van twee personen is de correspondentie bewaard gebleven, namelijk van de [Postmeester Lejeune](#), wiens gezin naar Vlissingen is gevlucht en van de [predikant Folkers](#) wiens familie in Holland verblijf houdt. **Jansen?**

Hun gegevens luiden als volgt:

- A. 18 juli schrijft de postmeester aan zijn vrouw: “Het is hier geen mysterie meer dat Adan in de armée der Franschen is”. 13 augustus schreef zijn vrouw vanuit Vlissingen “Daar lopen hier geruchten dat Adan zich in het leger ophoudt en zelve in de stad is geweest, incognito, maar dat hij zijn neef daartoe kan gebruiken, komt men waarschijnlijker voor, en dat is een zekere waarheid, dat die dikwijls in en uit de stad gaat, en indien men hem op suspicie van spion wilde aanhouden, daar was kans genoeg toe.... . (Vermoedelijk is mevrouw Lejeune hier in de war als zij spreekt van ‘zijn neef’. Te Bergen was J. de Neef directeur van Zijne Hoogheids gebouwen, hij was de man die de intendant bij afwezigheid vervangt en dan de stukken tekent)
- B. Reeds eerder heeft Lejeune aan zijn vrouw geschreven dat de heer van Haaren als gedeputeerde te velde te Bergen komend de vertrekken van Adan op het Markiezenhof, vindt. Hij laat die openmaken en neemt zijn intrek daarin.

- C. De predikant Folkers noemt in zijn brieven de naam Adan oorspronkelijk niet, hij spreekt van. N.N. Pas een paar jaren na het beleg als hij zijn dagverhaal samenstelt, zegt hij dat hij met N.N. Adan heeft bedoeld.

20 juli schreef hij dat Adan naar zijn buitenverblijf in Halsteren is gegaan. Blijkbaar vertrouwt men dit heen gaan niet, want

27 juli schreef Folkers dat men Adan gelast heeft, weer in de stad te gaan wonen. (Begin augustus schrijft hij dat Adan thans op Beckaf woont bij de scheepstimmerman La Rosch)

- D. Als de stad door de Fransen veroverd is, waagt de predikant Folkers zich in het Markiezenhof. Hij wil een pas hebben om naar Holland te kunnen gaan. Zijn klederen geld en huisraad zijn door de plunderende soldaten meegenomen. Franse troepen liggen in zijn huis, zijn woonkamer dient als paardenstal ⁴⁸). Op het Markiezenhof vindt hij Adan ‘uitgedost als een Prins’ te midden van de hoge Franse officieren.

- V. De Fransen zijn meester van de stad, de invloedrijke bewoners zijn gelijk met de troepen gevlucht. Er bestaat geen stadsbestuur meer, doch blijkbaar heeft Adan van de plundering niet de minste last gehad. Hij treedt integendeel als gelijke op van de hoge Franse officieren en in samenwerking met de Franse autoriteiten neemt hij het bestuur der stad op zich.

“Wij ondergetekende Raedt Intendant van de stad en Marquisaet van Bergen op Zoom specialyck geautoriseerd door Sijne Keurvorstelycke Doorluchtigheid van de Paltz als

⁴⁸ Folkers woonde in de Colve, Lievevrouwestraat 17

heer en Marquis van Bergen op Zoom om sijne goederen te administreren ende sijne gerechtigheden waer te nemen en gaede te slaen. Alsoo op den 16^e September laastleden door het innemen stormenderhanden van dese Stadt door de troupes van Sijne Majesteijt den Koning van Vranckrijck de Heeren van de magistraet, Secretaris, Griffier, Notaris van alle anderen publique personen hebben sig geretireert ende de voirscr. Stadt verlaten en geabandonneert.... .”

Daarom benoemt hij meester Jacobus Johannes Bracco tot secretaris der stad ⁴⁹).

.....

Hoewel het vorenstaande niet als juridisch bewijs kan gelden van Adans schuld, is de gang van zaken vrij zeker geweest als volgt: Karel Theodoor zal aan Adan gelast hebben, de generaal Löwendahl van alles op de hoogte te brengen. Daartoe ging Adan in Halsteren wonen. Hier was hij veel vrijer in zijn bewegingen, hij behoefde de stadspoorten niet te passeren.

Men eist van hem dat hij weer in de stad zal terugkeren. Dan houdt hij zelf, of door tussenkomst van anderen, contact met de Franse opperbevelhebber en als de stad veroverd is, komt hij tevoorschijn en neemt (blijkbaar in overleg met het Franse legerbestuur) het bewind der stad op zich.

We keren thans tot de belegering terug.

Diezelfde dag (**12 juli**) houdt Löwendahl ook een verkenning in de richting van Steenberg, maar het land is overal onder water gezet,

⁴⁹ Voordien was Johannes Bracco burgemeester van de heerlijkheid Borgvliet (Taxandria 1894, p 110)

slechts enkele wegen liggen nog droog. Deze volgend komt hij tenslotte aan onze redouten, die alle bezet zijn, en waar zijn verkenner met vuur worden afgewezen. Het is duidelijk dat dit terrein zich niet voor een aanval leent. Nergens kan men enig nut hebben van de meerdere getalssterkte en dus met overmacht aanvallen.

Voor de bezetting is de toestand niet angstwekkend:

- De stad is ruim voorzien van geschut, munitie en levensmiddelen.
- Juist zijn nog 48 vuurmonden ontscheept.
- De stad kan niet ingesloten worden.
- Uit Holland en Zeeland zullen de voorraden toestromen.
- Ten noorden van de stad ligt een vrij sterk leger.

Zonderling resultaat, juist deze gunstige factoren hebben ten gevolge dat de troep niet alleen onachtzaam is, maar zorgeloos en brooddronken en dat de tucht slecht is, zoals later zal blijken.

Alleen de burgers zijn niet zorgeloos, want al mogen de gordel van Bastions Ravelijnen en Lunetten die de stad omgeeft, ook nog zo sterk zijn, het geschut draagt verder dan vroeger. De vijand maakt een ruim gebruik van brandbommen. De huizen achter de wallen gelegen zijn niet langer veilig.

Uit alles blijkt dat de vijand een aanval beoogt op de bastions Coehoorn en Pucelle met het tussengelegen ravelijn Dedem en de daarvoor gelegen lunetten. Hij opende de nacht van 14 op 15 juli zijn eerste loopgraven en legt batterijen aan.

Hiervoor zijn 2400 arbeiders geprest, die onder dekking van 10 compagniën Grenadiers en 5 bataljons Infanterie hun arbeid verrichten.

In de ***nacht van 16 op 17 juli*** wordt een uitval gedaan. Men hoopte de vijandelijke loopgraven te vernielen, maar door onachtzaamheid

of boos opzet van een der soldaten gaat een snaphaan af, de vijand is gewaarschuwd en met het verlies van 60 doden keert men in de vesting terug.

Uit de stad wordt een krachtig artillerie- en musketvuur afgegeven op deze aanvalswerken, waardoor de vijand zeer zware verliezen worden toegebracht.

Men beweert dat Löwendahl in deze eerste dagen aan zijn koning geschreven heeft dat de verliezen zeer groot zijn, waarom hij voorstelt het beleg op te breken, welke brief onderschept zou zijn door een onzer ruiterspatrouilles ⁵⁰⁾.

Op **20 juli** te 4 uur 's morgens begint een krachtige beschieting met 42 kanonnen en 14 mortieren. De vrees der inwoners wordt bewaarheid, en bommen vallen in de stad en weldra staat de prachtige kerk van Sint Geertruid op twee plaatsen in brand. Het bombardement gaat verder en bemoeilijkt het blussen. Ook de toren brandt, de zware klokken storten omlaag. Ze zullen de bezetting niet meer kunnen waarschuwen. Na enkele uren staan nog slechts de zwart berookte muren en het onderstuk van de toren ⁵¹⁾ overeind.

Het vuur van de vijand reikt ook tot de haven; de schepen zijn er niet langer veilig. Ze ankeren van op de Schelde.

De vijand tast de lunet Utrecht aan en demonteert de schietgaten, het geschut in de kanonkelder is tot zwijgen gebracht.

⁵⁰⁾ Even merkwaardig is dat zo'n brief niet bewaard zou zijn in de administratie van Crönstrom.

⁵¹⁾ Zie tekening; het 'onderstuk' vormt nagenoeg de gehele toren; de mogelijk beoogde totale toren is nimmer afgebouwd.

Intussen wordt **22 juli** de hertog van Chevreuse met drie brigades voor het fort de Roovere gelegd. Dit gedeelte van de strijd zal afzonderlijk besproken worden na behandeling van het beleg.

.....

Gezicht in het schip van de Grote Kerk vanaf het koor naar de toren na de verwoesting van 1747. [WBA AG 043](#)

De vraag rijst, waarom men niet met krachtige uitvallen de snelle nadering van de vijand heeft belet. Ook de krijgsraad legt later aan Cronström deze vraag voor. Hij antwoordt dat men ⁵²⁾ in die dagen een groot plan op het oog had. De andere commandanten voelden er weinig voor, vandaar dat het zo slecht vorderde.

Hij wil[de] een gezamenlijk optreden van Schwartzenberg, die met zijn troepen bij Oudenbosch ligt en van de troepen in de linie, gesteund door een regiment uit Steenberg.

Schwartzenberg moet zich meester maken van Wouw. Hij moet als dit gelukt is een lichtsignaal geven van de toren van Wouw. Dan zal de troep, versterkt door het regiment Steenberg uit de linie breken en de vijand voor de forten onder de voet lopen.

In de vlakte tussen de linie en Wouw liggen verschillende vijandelijke kampen. Men moet dus niet verschrikken telkens op verse troepen te stuiten. Men moet al deze detachementen afzonderlijk verslaan voor dat zij zich kunnen verenigen.

Dan verenigt men zich te Wouw met Schwartzenberg. Vermoedelijk is men dan sterk genoeg om Löwendal te dwingen het beleg op te breken.

Misschien zou dit plan, krachtig aangepakt en in volledige samenwerking uitgevoerd, een schitterend gevolg kunnen hebben. Gezien het feit dat al deze factoren ontbreken, is het tot mislukking gedoemd.

De dag wordt afgesproken. Het regiment Cornabé uit Steenberg is aangetrokken. Vergeefs wacht men op het sein van de toren van

⁵² Wie 'men' is, werd door de schrijver niet verder aangeduid; uit de verdere tekst blijkt dat het Cronström zelf betreft.

Wouw. De volgende dag stuurt Schwartzenberg het bericht dat hij het plan niet gevolgd heeft. Hij heeft ontdekt dat de vijand een dekkingsdetachement van Huijbergen naar Wuustwezel heeft geplaatst, waardoor de onderneming te zeer in de flank bedreigd zou worden.

De strijd moede legt Cronström zich bij deze uitslag neer. Hij zendt het regiment Carnabé naar Steenberg terug.

Dit plan heeft gemaakt dat de Prins van Saksen geen troepen voor de vesting wilde afstaan. Daardoor is men in Bergen te zwak geweest voor krachtige uitvallen, waardoor de vijand ongestoord zijn loopgraven heeft gemaakt en nu zoveel dichterbij de stad ligt. Ook Schwartzenberg heeft nooit troepen willen afstaan, zeggend dat zijn soldaten weigerden in de vesting dienst te doen. De Prins heeft hem meermaals aangemaand om krachtige uitvallen te doen, maar Cronström antwoordt hem ⁵³):

“Na onze situatie en die van de vijand, die altijd in alle opzichten superieur is, te hebben onderzocht, denk ik dat de sterkste aanval die we kunnen ondernemen niet zal slagen. Dat, zelfs als die succesvol zou zijn, of redelijk succesvol, de vijand het beleg daarvoor niet zou opheffen, waardoor het beleg hooguit twee of drie dagen zou worden vertraagd.

Maar als deze aanval slecht slaagt, wat zeer waarschijnlijk is, dan hebben we naar mijn mening tien tegen één een goed succes te winnen. In het slechtste geval, waarbij we de rest en de bloem van de dapperste mensen die nog niet uit de strijd zijn, zouden verliezen, zou de inname van de plaats met minstens vier of vijf dagen kunnen worden versneld.

⁵³ [Originele Franse tekst](#) achteraan bijgevoegd.

De prins is het hiermee niet eens en antwoordt dat hij de kolonel May moet horen die enkele plannen voor uitvallen heeft gemaakt. Ook de Prins wil gaarne het leven der mannen sparen, maar de mogelijkheid is niet uitgesloten dat er een leger te hulp zal komen en hoe langer men dus de vijand ophoudt, hoe beter, ook al zou dit enige mensenlevens kosten.

Tenslotte merkt de prins op: ⁵⁴⁾

“Staat u mij toe, Uwe Excellentie, op te merken dat hoe dichter de vijandelijke batterijen bij de plaats komen, hoe belangrijker het is om ze te vernietigen en vast te zetten. Bovendien hoeven onze troepen dan minder afstand af te leggen om er te komen”.

Crönstrom is zeer pessimistisch, de slechtste eigenschappen die een veldheer kan hebben, want in dezelfde brief aan de Prins, zegt hij: ⁵⁵⁾

“Want ten slotte moet duidelijk zijn dat we onszelf niet moeten vleien met de gedachte dat we deze plaats kunnen behouden, ongeacht of er versterkingen naar ons worden gestuurd; het is zelfs te vrezen dat hoe meer er naar ons toe komen, hoe meer er verloren zullen gaan”.

De prins antwoordt op dit punt, dat hij hem daarom voorlopig geen versterking zal sturen, noch voor de stad, noch voor de linie zolang Crönstrom zijn mening over dit punt niet wijzigt.....” *totdat ik nadere mededelingen van u heb ontvangen*” (.....jusqu’à ce que j’aie reçu des avis ultérieurs de votre part”)

⁵⁴ [Originele Franse tekst](#) achteraan bijgevoegd.

⁵⁵ [Idem](#)

Hoe de aanvallers gedacht hebben over de zwakke bezetting zal voldoende blijken.

In de nacht van **23 op 24 juli** demonteert de vijand alle vuurmonden op Kijk in de Pot en Camus. Het is een zwak gedeelte van het front dat als neven-aanvalsfront wordt gekozen. Er ontstaat onrust en Crönstrom besluit een krachtige uitval te gelasten. Een Frans deserteur brengt het bericht dat de vijand juist die nacht van plan is een aanval te doen op de Bedekte Weg. Dit verandert de plannen, Maar de aanval des vijands komt niet en de uitval blijft eveneens achterwege.

Op **25 juli** is het vuur aan beide zijden zo hevig dat men handen tekort komt om de bommen te vullen. Er moet in langzamer tempo gevraagd worden. Het metselwerk der magazijnen lijdt door de voortdurende beschieting. Het verliest zijn kracht en de volgende dag vliegt het kruitmagazijn in het bastion Coehoorn in de lucht. De daaropvolgende nacht zal een uitval plaats hebben, maar de vijand is reeds zeer dicht genaderd, alles wordt ontdekt door de waakzaamheid van kapitein Beauchamp.

De vijand richt zulk een geconcentreerd vuur van geschut en musketten op onze opstellingsplaats, dat de troep zo snel mogelijk terug moet.

Tot driemaal toe tracht de vijand *Kijk in de Pot* door storm te nemen. Telkens wordt de aanval afgeslagen. Is het een poging van de vijand om zich langs deze weg toegang te verschaffen, nu het Zuidfront zeer sterk blijkt? Men denke hierbij aan hetgeen Lefebure hieromtrent schreef ⁵⁶)

28 juli De vijand is zo dicht genaderd dat hij een goed gericht musketvuur kan onderhouden op de schietgaten van de lunetten

⁵⁶ Zie [rapport van Lefebure hierboven](#)

Utrecht en Zeeland. De werkjes die hem het eerst in de weg liggen, (zie bijlage IX). Geen kanonnier waagt zich achter de schietgaten, de vuurmonden zijn tot zwijgen gebracht. Het vuur wordt voortgezet met de Coehoorn-mortieren ⁵⁷⁾ die behoorlijk gedekt staan.

In spijt van de handelingen des vijands, die iedere nacht iets nader tot de vesting komt, en steeds uit dichterbij gelegen opstellingen zijn geschut en geweervuur opent, is de zorgeloosheid van de troep ongekend. Niets herinnert een soldaat aan vorige verblijven in een belegerde vesting. Hier kent hij geen gebrek. De soldij wordt geregeld betaald, brood en brandewijn komen met scheepsladingen binnen. De vesting heet onneembaar en de soldaat gelooft dit graag.

De patricische families ontvluchten intussen de stad; het stadsgedeelte zuid van de markt is grotendeels in elkaar geschoten. Het terrein tussen Hoogstraat en Boschstraat is niets meer dan een puinhoop. En telkens ontstaat brand of vliegt de een of andere opslagplaats van buskruit in de lucht. Ook veel burgers zijn gedood of gekwetst door het toevallige vijandelijke vuur ⁵⁸⁾.

De gouverneur heeft de maatregel genomen om de laatst overgebleven leden van het stadsbestuur in het Markiezenhof onder bewaking te stellen om hun het uitwijken naar Holland onmogelijk te maken.

Raakt een huis in brand, dan zijn de soldaten er dadelijk bij. Niet om te helpen, maar om in de verwarring te plunderen wat van hun gading is. Een enkele maal worden de daders gegrepen en opgehangen. Meestal verdwijnen ze in de menigte.

⁵⁷ Zie [afbeelding hiervoor](#).

⁵⁸ Zie Folkers, [Dagverhaal van het beleg van Bergen op Zoom in 1747](#)

Ook hierover wordt Crönstrom later ter verantwoording geroepen. Hij zegt dat de tucht een zaak was, ressorterend onder de Prins van Hessen. De auditeur was niet meer in de stad. De waarnemend auditeur, bang voor kanonskogels was nooit te vinden, zijn functie werd waargenomen door een jong persoon die geen overwicht had. Bovendien beweerden de Bambergse en Würtembergse troepen dat geen soldaat zonder vergunning van de bisschop mocht ter dood gebracht worden.

Bovendien blijkt het voor de krijgsraad dat het front van aanval slecht bezet was. (De prins van Saksen wilde nooit troepen afstaan), het had geen behoorlijke reserve. Het derde gedeelte dat mocht rusten, lag in de stad, zeer ver van de alarmplaats. De hoofdofficieren deden slechts zelden ronde. De hoofdofficier van de attaque vertoonde zich nooit in het ravelijn waar het gevaar dreigde, hoogstens kwam hij gedekt achter de keel der niet aangevallen lunetten.

Begin augustus neemt de mijn-oorlog een aanvang, daar de vijand dan dicht genoeg genaderd is. De aanvaller laat een mijn springen, zijn troepen staan klaar en maken van het moment van verwarring gebruik om de mijntrechter te bezetten. In de trechter begint de mineur de nieuwe mijngang te graven. De vrijkomende grond wordt tot een borstwering verwerkt. De trechters worden door loopgraven verbonden. Het geschut wordt naar voren verplaatst.

De stad is geheel ingericht voor tegenmijnen. ([Bijlage IX](#)) Een enkele maal maakt men gebruik van mijnen, zo bijvoorbeeld als de vijand op 4 augustus Kijk in de Pot opnieuw bestormt. De belegerden laten een mijn springen, als enige compagniën Grenadiers daar boven zijn. De uitwerking is zeer groot. De vijand verliest ongeveer 1500

man, de aanval is afgeslagen. De onzen hebben slechts 200 man verloren.

Waarom hebben de belegerden zo weinig gebruik gemaakt van dit verdedigingsmiddel?

Crönstrom verantwoordt zich daarover als volgt: Als hij in juli in Bergen aankomt, bestaat het hele korps Mineurs uit een kapitein, een luitenant, een sergeant en 22 man. Na enige tijd zijn velen gedood of gekwetst. Er zijn slechts een sergeant en 4 man over voor deze zware en gevaarlijke arbeid, die slechts kan geschieden door zeer goed geschoold personeel. Half augustus komt pas een kleine aanvulling.

Eind augustus berekent Crönstrom dat aan onze zijde ongeveer 2400 man gesneuveld of zwaar gekwetst te zijn. Er zijn bataljons gekomen met 24 officieren en 800 man, die nu nog slechts twee officieren en 100 man tellen. De overigen hebben veel last van hete koortsen. Het is geen wonder dat de mannen die voortdurend in de kazematten zitten, omgeven door het stilstaande water der grachten, veel last van muggen hebben en malaria opdoen.

Van geen gedeelte van Bergen's geschiedenis bezitten wij zoveel bronnen als van het beleg van 1747. Behalve over het Journaal van Crönstrom ⁵⁹), waarin zijn correspondentie met de Erfstadhouder, wellicht beschikken wij nog over zijn verhoor voor de Krijgsraad en een enkele memorie berustend in het archief van het departement van Defensie.

⁵⁹ Zie Taxandria V, 1898, in 21 delen gepubliceerd (titel: Het beleg van Bergen op Zoom 1747.

Talloos zijn bovendien de gedrukte bronnen, zowel van Nederlandse als van Franse zijde bezien, ook Duitse en Zweedse verhandelingen zijn over dit beleg geschreven. Meestal zijn het dagverhalen die, hoewel elkaar nu en dan op enkele ondergeschikte punten tegensprekend, in de regel elkaar aanvullen en een zeer uitgebreid onderzoek mogelijk maken. Alles is opgetekend, de namen van de bevelhebbers die dagelijks aan beide zijden het aanvalsfrent commanderen, het aantal ellen loopgraven dat dagelijks gemaakt wordt, de plaats der batterijen en de verplaatsing naar voren, de mijnen aan beide zijden en het resultaat bij het springen bereikt. Zelfs het aantal kanonskogels dat binnen de stad neervalt wordt dagelijks opgetekend.

Een dergelijke studie moge in vroeger dagen van rechtstreeks militair belang zijn geweest, als we al deze gegevens tot een volledige kroniek vermelden, zouden we zulk een groot feiten materiaal krijgen dat men tenslotte van alle bomen het bos niet meer kon zien.

Voor de tegenwoordige lezer is de zaak anders. Wij willen weten welke oorzaak in het algemeen tot verschillende gevolgen leiden en hoe de betrokken mensen daarop reageerden. In de loop der tijden is de techniek van het krijgswezen steeds veranderd, maar één zaak is steeds dezelfde gebleven, namelijk de soldaat met al zijn goede en slechte eigenschappen, met zijn onvolkomenheid en zijn oerinstincten die nu, evenals toen, voornamelijk in de uren van gevaar tevoorschijn komen.

We kunnen de gebeurtenissen van de volgende dagen daarom gevoeglijk in het kort resumeren, ze geven voldoende stof ter beoordeling en studie. In de eerste plaats zal die studie een eind

maken aan het sprookje dat de onneembare vesting door verrassing in handen van de vijand is gevallen.

Voet voor voet gaat de vijand verder. Zijn mijngangen graaft hij naar de vesting toe, met zijn mijnen laat hij het muurwerk springen, met zijn musket vuur verjaagt hij de verdediger die niet meer gedekt ligt. Dan sleept hij zijn geschut naderbij en bereikt ten slotte van zeer nabij de muur om deze stormrijp te maken.

Op **15 september** is de toestand zoals op de schets op de [volgende bladzijde](#) is aangegeven:

De lunetten Utrecht en Zeeland zijn volkomen verdwenen. Aan de achterzijde zijn in het puin afgangen naar de droge gracht gemaakt. Het ravelijn Dedem vertoont aan de rechter face een bres, de bastions Coehoorn en Pucelle hebben elk twee bressen.

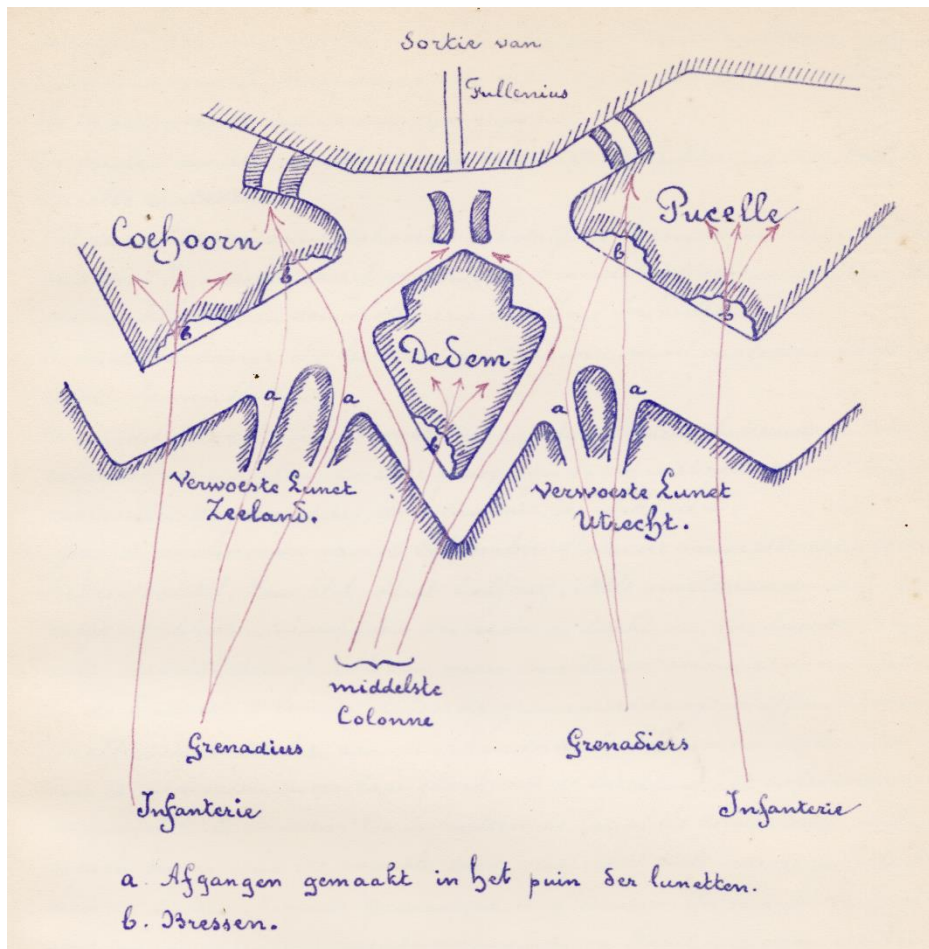
Het ogenblik voor de grote stormaanval nadert.

Het is een oud krijgsgebruik dat de stad die stormenderhand veroverd wordt, door de soldaten geplunderd wordt, maar het is ook een oud ridderlijk gebruik dat men voordat de aanvaller hiertoe overgaat, de verdediger de gelegenheid biedt de vesting over te geven.

15 september laat Löwendahl de stad door een tamboer opeisen, maar de krijgsraad beslist dat de bres nog niet voldoende beklimbaar is, dat het ravelijn Dedem nog in goede staat is en men vertrouwt op de goede werking van de mijnkamers in het ravelijn. Men weigert de stad over te geven.

Löwendahl laat door enkele vrijwilligers nagaan of de bressen behoorlijk beklommen kunnen worden. In stilte beklommen zij de bres, waar zij slechts 15 man vinden, grotendeels slapende. Even

stil als ze gekomen zijn, gaan zij terug en berichten wat zij gevonden hebben. Löwendahl is klaar voor de storm.

Een laatste inspectie over de bressen; op voorstel van generaal Courtine zal het bombardement van de bressen nog een dag worden voortgezet. Daarna zullen de afgangen des nachts worden verbreed en alle beletselen terzijde worden gelegd.

De orders voor de bestorming zijn gegeven. De troepen worden verdeeld in 3 colonnes. De rechter zal het bastion Pucelle aantasten. Tot de rechter colonne behoren 3 bataljons Grenadiers,

daarachter 3 bataljons infanterie, daarop volgen 3 brigades sappeurs, de artilleristen, 300 werklieden en tenslotte 3 bataljons Infanterie.

De linker kolonne, die het bastion Coehoorn moet aantasten, heeft dezelfde samenstelling.

De middelste colonne is voor het ravelijn Dedem bestemd en wordt gesplitst in twee delen. In elke groep zijn 50 vrijwilligers aan het hoofd, daar achter de grenadiers, de infanterie, de werklieden.

Tijdig in de morgen van 16 september staan de aanvalstroepen gereed. Het is doodstil. De klok slaat half vijf. Alle mortieren worden tegelijk afgeschoten. Vuurpijlen snorden de lucht in, een tweede salvo volgt dadelijk daarop. Als één man snellen de colonnes voorwaarts. In de buitenste colonnes dalen de grenadiers langs de afgangen omlaag, snellen naar de bres aan de schouderhoek, klimmen omhoog en werpen de granaten in de lage flank om de bezetting het enfilerend vuur onmogelijk te maken. Infanterie is langs de contrescarp omlaag gegaan en neemt de voorste bres, verspreidt zich over de gehele breedte van de bastions om de grenadiers te steunen.

In een stormloop worden de retranchementen genomen en komt men aan de keel der bastions. De Infanterie heeft bevel, daar halt te houden en nadere orders af te wachten.

De aanvallers van het ravelijn Dedem hebben een andere taak. De twee colonnes zullen rechts en links om het ravelijn heen gaan en aan de achterzijde weer samenkomen, en daar de caponnière bezetten die de sortie van Fullenius beheerst. Ze moeten zich van die sortie meester maken om een vrije ingang in de stad te hebben. Te zelfder tijd zal een compagnie de bres bespringen en door het

ravelijn de keel bereken. Deze manschappen zullen zorgen niet omlaag te vuren om de beide stormcolonnes niet te raken.

Wat hebben de belegerden gedaan?

Men wist dat de bestorming aanstaande was, al was men niet precies op de hoogte wanneer deze te wachten was. Er is niets gedaan. De bressen zijn niet bewaakt, er zijn geen pektonnen of vuurpannen aangebracht om des nachts het terrein te kunnen verlichten. Er zijn geen brandbare stoffen aangebracht die het opklimmen van de bres tijdelijk ondoenlijk maken.

In Pucelle en Coehoorn elk, liggen nog geen 90 man; in Dedem liggen 100 man, in de caponnière er achter, twee compagnieën grenadiers.

De beoordeling van hetgeen geschied is vinden wij bij twee Franse schrijvers als volgt.

Ridder de Looz zegt ⁶⁰):

” Wanneer men met deze nobele gevoelens, wanneer men met deze liefde voor glorie en het vaderland alle middelen inzet die wetenschap en ervaring kunnen bieden voor de verdediging, kan men er zeker van zijn dat een plaats onneembaar zal zijn.

Als de wetenschap evenzeer de verdediging [van de vesting] had geleid als de bouw ervan, was Bergen op Zoom een plaats die door zijn ligging, zijn omvang en alle beschikbare middelen aantoonde wat hier slechts een probleem is; maar de enige obstakels die de belegeraar moest ervaren, kwamen uitsluitend van de aanleg en de ondergrondse werken, zonder dat de ijver van het beleg op enigerlei

⁶⁰ De oorspronkelijke Franse tekst is achteraan bijgevoegd.

wijze bijdroeg aan de vermenigvuldiging van de chicanes en het rekken van het beleg”.

Tricano zegt hiervan ⁶¹):

“De belegerden in Bergen op Zoom lijken zich inderdaad in een staat van opstandige veiligheid te bevinden. Onze troepen arriveren aan de rand van de gracht, dalen af, slaan rechts en links bressen om ongezien of gestoord[te worden] het aanvalssignaal af te wachten, hetzij door een levendig vuur vanaf de gehele wal van het aanvalsfront, hetzij door granaten of vuurwerk dat op hen wordt afgevuurd vóór en terwijl ze zich in de grachten vormen, hetzij door uitvallen langs de sortiën van de aangevallen fronten om onze troepen in de flank aan te vallen of hen met volledig bewapende troepen aan te vallen; of ten slotte door met geweld op te rukken naar de wallen van de aangevallen werken om de ingang te betwisten, met het voordeel van het terrein; niets van dit alles gebeurt; geen reservetroepen snellen naar de aangevallen werken, geen fougasses of mijnen worden voorbereid om de aanvallers in de verlaten werken te begraven. Onze troepen overrompelen de gewone garde die in de werken staat en vluchten voor onze mannen uit. Twee vijandelijke regimenten, die ten tijde van de aanval in de werken moeten zijn geweest, worden verpletterd op het paradeterrein (op de Markt). Hun late onverschrokkenheid heeft de Staten-Generaal alleen maar het werkelijke verlies van deze twee korpsen bezorgd; het is waar dat het ons het leven heeft gekost van enkele van onze dappere grenadiers.

Zouden al deze voorzorgsmaatregelen die ik zojuist heb aangegeven, en die mijn vijanden hebben nagelaten te nemen, de

⁶¹ De oorspronkelijke Franse tekst is achteraan bijgevoegd.

aanval hebben doen mislukken? Misschien niet, maar zonder twijfel zouden we dan met een verlies van 400 man zijn achtergebleven, en in plaats van onszelf als overwinnaars te beschouwen met een verlies van één tegen tien aan de kant van de vijand, hadden we tien tegen één kunnen verliezen voordat we de vijand tot capitulatie hadden gedwongen. Dit is wat men, naar mijn mening, zonder overdrijving mag aannemen”.

Talloos zijn de verhalen van de ooggetuigen die, zoals dikwijls het geval is bij gebeurtenissen die onder grote emotie worden waargenomen, geheel van elkaar afwijken en allerm minst elkaar aanvullen.

Twee dingen staan vast. Het regiment Rechteren dat die nacht op wacht is achter Kijk in de Pot en ook die schans bezet houdt, heeft wonderen van dapperheid verricht en zich tenslotte overgegeven nadat 3 officieren, door Löwendahl daartoe gemachtigd, zich in de stad overtuigd hebben dat de gehele vestiging reeds in Franse handen is.

Het regiment Deutz dat na verrichten van zijn dienst in de vesting, vroeg zou afmarcheren naar de linie en dus onder de wapenen was, heeft ook met moed aan de strijd deelgenomen. Kleine afdelingen onder hun lagere aanvoerders strijden mee, hun treft geen blaam. Zij hebben gedaan wat ze konden. Bij honderden liggen hun lijken op de Markt en in de straten der stad als zoveel zwijgende getuigenissen dat zij hun plicht tegenover het land gedaan hebben. Helaas heeft hun ‘intrépidité’⁶²⁾ waarvan Tricano spreekt, niet kunnen bewerken dat een zaak werd gered die door de grenzeloze plichtsverzaking der hoogste autoriteiten verloren ging.

⁶²⁾ Onverschrokkenheid

De Fransen vinden bij hun bestorming alles slechts uiterst zwak bezet. De plotselinge verschijning van de geweldige overmacht maakt alle strijd onmogelijk. De verdedigers sneuvelen op de plaats, ze hebben niet de tijd om zich tot het gevecht gereed te maken. Op sommige plaatsen worden de kanonnières slapend in hun kazematten afgemaakt. De Fransen komen zonder weerstand over de bastions.

Veel te laat is de verdediger ertoe overgegaan in de bastions retranchementen te maken. Wat hij in het begin zonder enige moeite had kunnen bouwen, veilig buiten het bereik van de vijand, heeft hij in de laatste dagen getracht in te halen onder het moorddadig vuur van de nabijgelegen musketiers. Een enkele palissadering, des nachts ten koste van veel gesneuvelden en gewonden geplaatst, wordt de volgende morgen door het vijandelijk geschutvuur onmiddellijk opgeruimd.

Dan staan de voorste Franse afdelingen op de walgang vóór de stad, terwijl de middelste colonne door de niet verdedigde sortie van Fullenius (een doorgang zo breed, dat men er met paard en wagen door kan rijden) reeds de stad binnendringt. Deze voorsten zijn de vrijwilligers die zich voor dit werk hebben aangemeld. Kerels uit alle landen van Europa, slechts belust op buit, als loon voor werk, waarbij hun leven aan een draad hangt. In deze momenten verdwijnt alle tucht, geen van deze mannen denkt aan het bevel om op de walgang nadere bevelen af te wachten. Ze dringen in de stad door, vechtend en moordend tegen ieder, die zich in hun weg stelt. Ze stuiten op de twee genoemde regimenten die van geen wijken willen weten maar te laat komen. Stervend tonen deze mannen dat de stad niet verloren ging door de lafheid van de bezetting.

En de hoogste bevelhebbers?

De dagverhalen melden nagenoeg niets, we leven in een tijd waarin de eenvoudige schrijver het niet zou wagen scherpe kritiek te oefenen op de hoogste personen in den lande. Bovendien zou het hun niet gegund zijn en blik te slaan In de geheime stukken die slechts in handen van de hoogste staatsdienaren kwamen.

Het is in de nacht van **15 op 16 september**, Cronström heeft tot zeer laat in de avond zijn Journaal bijgewerkt. Het is na middernacht als hij naar bed gaat. Als hij wordt gewekt, is het reeds dag, men meldt hem dat de stad is bestormd en dat de vijand reeds in de straten doordringt. Hij gelooft het niet, het is reeds de derde maal dat men hem een dergelijk bericht brengt. Toch staat hij op, met grote moeite trekt hij de zware rijlaarzen aan. Nauwelijks is hij gekleed of een der adjudanten bericht hem dat de vijand meester is van de Markt. Hevig strijdend trekken onze troepen terug in de Steenbergsestraat. Op het Beursplein tegenover het Markiezenhof ligt de Hoofdwacht der Schutterij, de bezetting wordt door de Fransen afgemaakt.

De prins van Hessen voegt zich bij hem. “Wat zijn uw bevelen?” vraagt hij. Cronström geeft hem raad appèl te laten slaan. Beide mannen weten dat het onmogelijk is, in deze strijd van man tegen man, die niemand kan overzien, de order te geven de troepen te verzamelen. “Daarvoor is het nu te laat”, antwoordt de prins.

Cronström ziet de vijand naderen; hij is reeds op een pistoolschot afstand van de plaats waar hij staat. Zijn dragers zijn gevlucht, hij kan zijn draagstoel dus niet gebruiken. Zijn adjudanten grijpen wat volk bijeen en doen een uitval, maar luitenant König sneuvelt op de plaats, kolonel Zoutlande wordt zwaargewond weer naar binnen

gedragen, de vaandrig Lijnslager valt neer, ernstig gekwetst door twee musketschoten.

Dan zegt Cronström tegen de prins van Hessen: “Ik ben genoodzaakt naar de linie te gaan waar de troepen onder de wapenen staan”. Hij laat een paard brengen, met moeite beurt men hem daar op. En terwijl achter hem de strijd voortduurt, en de laatst overgeblevenen het leven laten om de vijand tegen te houden, rijdt hij de Steenbergsepoort uit, dadelijk gevolgd door een adjudant van de Prins van Hessen, die nog eens om bevelen vraagt. “De massacre moet ophouden”, zegt Cronström, “de troepen moeten in Halsteren verzamelen”.

De Prins laat zich dit geen tweemaal zeggen, en als Cronström bij de molen van Halsteren ⁶³⁾ komt, vindt hij daar de prins van Saksen, gepakt en gezakt, het rijtuig gereed om zijn leven te redden.

Onmiddellijk voegt zich de prins van Hessen bij hen, die licht gewond is aan de voet. De prins van Hessen stijgt bij de prins van Saksen in het rijtuig, Cronström geeft aan een deel der daar aanwezige troepen bevel tot het uiterste stand te houden.

Dan gaat het in snelle gang naar Steenberg en van daar naar Oudenbosch, waar men in het leger van Schwartzenberg voorlopig veilig is.

De [bemanning van de] Waterschans geeft zich op eerste aanmaning krijgsgevangen.

Na uren van plunderen en moorden zijn de Franse soldaten tot rust gekomen. De tucht keert terug. Löwendahl komt de stad binnen. Het is niet mogelijk, zijn troepen hier te legeren, de stad is voor een deel tot een puinhoop geworden. Hier en daar staan huizen in

⁶³⁾ De Oude Molen, thv kruising Schansbaan en Steenbergseweg.

brand, logies voor zijn mannen is er niet te vinden. Ze legeren buiten op de wallen en nog dagenlang wordt daar een soort kermis gehouden, waarbij de soldaten het geroofde goed aan ieder te koop aanbieden ⁶⁴).

De belegering van de Linie

In de linie heeft men gedurende het beleg van Bergen moedig stand gehouden, reeds **22 juni 1747** is de *hertog van Chevreuse* daar vóór verschenen. Maar zijn taak is niet gemakkelijk. De forten liggen hoog, het aanvalsterrein is zeer laag, de loopgraven lopen vol water.

Nu en dan doen de Fransen een aanval. Telkens worden zij met verliezen terug gejaagd. Dan komt de morgen van **16 september**. *Custine* heeft order de linie door een aanval te alarmeren om de aandacht van de vesting af te trekken.

Als de bezetting van de linie hoort dat de stad is overgegeven, laat de bezetting in de Roovere dadelijk het fort in de steek en marcheert af. Tot grote verbazing van de Fransen brengt een deserteur hun de sleutel van het fort. De bezettingen van Pinsen en Moermont, die die zich niet meer hebben kunnen in veiligheid stellen, worden krijgsgevangen gemaakt.

De buit, door de vijand behaald, is aanzienlijk. In de stad en de forten liggen meer dan 200 stukken geschut en grote voorraden munitiën en buskruit. 17 schepen met munitiën, krijgsvorraden en levensmiddelen in de haven liggend, kunnen door de eb niet uitvaren en worden eveneens in beslag genomen. De troepen zijn zo overhaast afgemarcheerd dat alle krijgskassen in Franse handen

⁶⁴ Zie Folkers

vallen benevens de meeste équipages en geldkisten der generaals en hoge officieren. De buit door de soldaten uit de huizen der ingezetenen gehaald is ook zeer aanzienlijk.

18 oktober 1748 wordt de vrede van Aken gesloten, waarbij wordt bepaald dat Frankrijk het veroverde land teruggeeft.

7 december 1748 verlaat de Franse bezetting de stad. Er is dan nog niets gedaan voor de wederopbouw van de stad. De burgerbevolking keert weer terug, maar hun bezittingen liggen in puin.

Veel genoeg hebben de Fransen niet van hun overwinning gehad, want een jaar lang hebben de Staatse troepen de aanvoer van alle behoeften moeilijk gemaakt. En meermalen een groot konvooi buitgemaakt.

Maquette

De Fransen hebben steeds grote belangstelling voor de vesting Bergen op Zoom getoond en ze hebben de moeite genomen er een grote maquette van te maken. Welke thans nog aanwezig is in het Hôtel des Invalides. ⁶⁵⁾

18 januari 1749 geven de Staten Generaal voor de huizen die geheel verwoest zijn 20 jaar vrij van verponding, voor half verwoeste 10 jaar en voor de gebouwen met grote schade 5 jaar. Bovendien dezelfde vrijdom van geestelijke rechten. Nog is het niet mogelijk weer tot opbouw te komen. De armoede is te groot.

⁶⁵⁾ Sedert 2014 is een kopie van deze maquette in het Markiezenhof aanwezig. Voor meer informatie over deze maquette (en de verzameling waarvan hij deel uitmaakt, zie [Waterschans 2009-2](#)

3 juni 1750 geven de Staten Generaal 50.000 gulden en pas in het begin van 1751 wagen de inwoners het, gesteund met dit geld, hun huizen weer op te bouwen ⁶⁶).

In 2012 was een aantal maquettes, waaronder die van Bergen op Zoom, tentoongesteld in het Grand Palais in Parijs ([musée des Plans-reliefs](#))

⁶⁶ Mede dankzij een landelijke collectie is de kerk in 1752 ‘hersteld’ en in gebruik genomen. Althans, er ligt een houten dakconstructie op de resten van wat voordien een hoge bouw vormde. De toren wordt voorzien van wat later tot de naam ‘peperbus’ zou leiden.
(zie ook Jansen, [De kerk herstelt en ingewijd](#))
(tijdens restauratiewerkzaamheden is de kerk op [10 april 1972 opnieuw afgebrand](#) en later van een nog eenvoudiger dak voorzien)

Mijnen en contramijnen

Bij het beleg van 1747 is een zeer ruim gebruik gemaakt van mijnen **foto fougasse**. Vooral door de aanvallers. Er is reeds op gewezen dat het gebruik bij de verdediger niet zo groot was, daar zijn aantal mineurs zeer beperkt was. Hierbij komt dat Coehoorn een speciaal soort mijnen heeft laten maken, zogenaamde Coehoorn-fougassen. Onder het Glacis zijn mijnkamers gemaakt die door een verticale buis met de oppervlakte verbonden zijn en door een horizontale buis met de galerij majeur. Indien nu het gevaar begon te dreigen, dat een borstwering bestormd zou worden, moesten deze mijnen door de verticale buis geladen worden, terwijl men op het gunstige ogenblik door de horizontale buis een vuurpijl afschoot die de mijn ontsteekt.

In de praktijk bleken deze mijnen onbruikbaar te zijn. Indien de vijand zo nabij is dat de storm te verwachten is, ontbreekt de mogelijkheid de mijnkamer te laden. Wel kan het buskruit zo goed

Deze fougasse werd in 2016 blootgelegd bij opgravingen voorafgaand aan de bouw van het politiebureau aan de Zuidoostsingel, en is overgebracht naar de [Verborgene Vesting](#)

worden ingepakt dat het een tijd lang droog blijft, waardoor men tijdiger kan laden. Maar de zwaarte van de mijn houdt verband met het doel dat men ermee wil bereiken. Wil men slechts een loopgraaf vernielen dan zijn 3 à 400 pond buskruit voldoende; werpt de vijand er echter een batterij op, dan kan men 1000 pond nodig hebben. Bovendien liggen deze mijnen niet altijd op de geschikte plaats daar men onmogelijk van tevoren kan weten hoe de belegeraar zijn werken zal aanleggen.

Ook de ontsteking is aan bezwaren onderhevig. Indien de horizontale buis door de gronddruk verzakt is, kan de vuurpijl de lading niet bereiken, in de praktijk zijn deze buizen dikwijls verstopt door nesten van ratten en andere gedierte, terwijl de vijand, eenmaal op de borstwering zijnde, alle moeite zal doen de horizontale buizen op te graven en ze te vernielen.

Ook gebeurt het dat de belegeraars die ongeveer de ligging weet, een zware mijn ontsteekt en daardoor onze mijnen ontijdig tot springen brengt. In ieder geval verbuigen de horizontale buizen daardoor, en kan men de vuurpijl er niet meer doorheen schieten.

De Coehoorn fougassen zijn dus een mislukking geweest.

Onder de inspringende hoeken van het glacis bevinden zich luistergangen van steen gemetseld. Van daaruit lopen houten kokers waarin men mijnen zou kunnen leggen. In vredetijd verteert het hout vrij spoedig en het is dan levensgevaarlijk zich in de houten kokers te wagen. Reeds 25 jaar na het beleg weet niemand waarvoor deze kokers gediend hebben.

Onder de ravelijnen loopt een gang van de ene schouderhoek naar de andere. Hierin zijn verschillende mijnkamers aangebracht. Zij zijn zo geplaatst dat zij naar buiten werken. Indien men ze ontstak, zou het muurwerk ontzet worden en zouden zich bressen vormen

zeer ten voordele van de aanvaller. Ook deze mijnen zijn onbruikbaar.

De ingenieur du Moulin, die ±1760 de inspectie houdt, neemt aan dat deze gangen *niet* volgens de plannen van Coehoorn zijn aangelegd. Zijn ze onder zijn beheer gemaakt, dan heeft hij ze nooit persoonlijk bezichtigd, wat zeer goed te begrijpen zou zijn, daar het van een oud generaal niet te vragen is, dat hij op handen en voeten ondergronds door deze nauwe kokers zou kruipen.

Du Moulin zegt, dat het zeer goed begrijpelijk is dat er enige misslagen zijn begaan, daar men ten tijde van generaal Coehoorn nog weinig ervaring omtrent de mijnoorlog heeft. Wel is het te verwonderen, dat men na het beleg van 1747, waarbij deze mijnen niet gebruikt zijn en waarbij de bastions en het ravelijn Dedem door de vijand vernield werden, alles weer in de oude staat heeft hersteld. Vooral geldt dit van de gangen die vanuit de *galerij majeure* onder de lunetten lopen, welke veel te kort zijn ⁶⁷).

De moderne vestingoorlog dwingt tot mineren. De aanvaller heeft overmacht van troepen. De belegerde zal daar tegenover steeds tekortschieten, hij moet dus middelen zoeken om met zijn geringe krachten de overmachtige vijand te weerstaan.

Steeds zijn de vestinggronden uitgebreid, steeds eisen zij meer troepen. *Boven* de grond kan de verdediger zelfs op een smal front zich niet met de aanvaller meten, er blijft dan slechts de ruimte *onder* de grond, waar hij met zijn contramijnen de vijand bestookt, diens loopgraven vernielt of diens Royale Batterij in de lucht doet vliegen.

Een gering aantal mineurs kan daardoor een resultaat bereiken wat men anders slechts door grote uitvallen en ten koste van zware

⁶⁷ Te kort voor welk doel? Helaas legt de schrijver dit niet nader uit.

verliezen zou tot stand brengen. Afgezien nog van het feit dat een aanvaller zich door deze wijze van handelen geen seconde veilig weet.

Enkele dozijnen goed geschoolde mineurs kunnen hier meerdere bataljons voetvolk met succes vervangen. Zo lang men onder de grond meester is van het terrein, zo lang zal het de aanvaller niet gelukken tot de storm over te gaan. Hoe dichterbij de vesting nadert, hoe gemakkelijker de taak voor de eigen mineurs wordt. Ook de aanvaller tracht nu onder de grond het meesterschap te veroveren. Hij maakt ook mijngangen, hoort de gravers van de verdediger naderen en tracht hen door het ontsteken van mijnen in hun eigen gangen te doen sneuvelen.

Du Moulin, die de gehele belegering van Bergen heeft meegemaakt, verklaart dat men slechts een zeer beperkt gebruik van het mijnen heeft gemaakt en dat zonder enig beredeneerd plan.

Voor deze taak heeft men zeer goede krachten nodig, men heeft het na 1747 gevoeld en 4 compagnieën van 126 man opgericht. Na enige jaren tellen de compagnieën slechts 38 man.

Du Moulin bericht aan de stadhouder dat het thans droevig met de mineurs gesteld is. Ze kennen het vak niet, ze zouden alle ontslagen moeten worden en vervangen door mijnwerkers uit de buurt van Luik of Duitse bergwerkers. Dat zijn de mensen die het vak verstaan, die de gevaren kennen en gewend zijn om in de nauwe gangen onder de grond te werken. Maar hoe zal men deze mensen krijgen als men ze niet betaalt, en ze bovendien behandelt zoals thans het geval is?

In Maastricht moeten de oude houten mijngangen door stenen vervangen worden. Nu verdient een mineur slechts een karig loon,

hij krijgt echter toelage voor gevaarlijke arbeid onder de grond. Uit zuinigheid wilde men in Maastricht deze mensen zonder toelage laten werken. Het bleek echter, dat ze het metselvak niet verstonden. Toen nam men metselaars in dienst, stelde hen aan tot mineur en verminderde de geringe soldij der andere mineurs met het bedrag dat deze metselaars kostten.

De bergwerkers die in hun vak meer kunnen verdienen, verlaten allen de dienst. De weinige ouden die gebleven zijn, lijden gebrek en zijn niet meer tot behoorlijke arbeid in staat. De Raad van State heeft een toelage verstrekt, zo gering, dat men voor elke mineur slechts een linnen kiel en een paar schoenen kan kopen.

Het werk van deze mannen is inderdaad zwaar en gevaarlijk. In de nauwe onderaardse gangen ontbreekt alle luchtverversing, kruipend gaat de man door de nauwe koker, de grond die hij los woelt, moet met mandjes worden weggebracht, het houtwerk voor het stutten der gang moet weer naar voren gesleept worden. De lucht is verontreinigd door de zwetende lichamen en het brandende lampje, de warmte is dikwijls ondraaglijk. Indien men een mijn heeft laten springen, blijven er verbrande gassen die de adem benemen, lang in de nauwe kokers hangen. Toch moet de mineur er weer in en met levensgevaar, moet hij het houtwerk dat door de schok verzet is en dreigt in te storten, weer opzetten.

1750

In **1750** wordt de vesting weer onder handen genomen en geheel in de oude toestand hersteld. Hetgeen als bewijs moge gelden dat de Raad van State nog voldoende vertrouwen heeft in de latente kracht die in deze vesting schuilt, terwijl men in 1770 nog nieuwe vestingwerken maakt om de stad en de haven tot één geheel te verenigen.

1784

De achterzijde der forten Roovere, Pinsen en Moermont wordt afgegraven. Het is zeer jammer dat dit gebeurt. Immers, generaal Löwendahl oordeelde dat juist deze besloten forten de sterke punten van de linie uitmaakten. Als het plan tot wijziging der forten in de Raad van State komt, wordt het door de militaire Commissie uit die Raad ten sterkste ontraden. Toch is het om onbegrijpelijke redenen doorgevoerd.

1794

Holland bereidt zich voor op de verdediging tegen Frankrijk.

5 juli komen enkele schepen met geschut munitie en krijgsbehoeften uit Holland. Men begint de bomen buiten de stad te kappen en is van plan ook de huizen buiten de wallen af te breken.

23 juli trekken 2000 man Engelse troepen de stad binnen en wordt de Auvergnepolder onder water gezet.

De Fransen hebben Antwerpen reeds bezet. Telkens dringen de Huzarenpatrouilles tot de voorwerken door. Een gedeelte der bezetting wordt weggezonden om Breda te versterken, maar daarna wordt het garnizoen opgevoerd tot 9000 man. De stad wordt geheel ter verdediging ingericht. De mijnen worden geladen.

Telkens vertoont de cavalerie zich voor de vestiging. Eind augustus rekent men op een beleg, maar de huzaren trekken weer weg.

31 augustus wordt de polder van Kruisland geïnnundeerd om de Blauwe Sluis te dekken.

In de maand **november** en het begin van december hebben telkens schermutselingen plaats.

Half **december** komt een staatsbode met het bevel dat men zich uitsluitend tot de noodzakelijke verdediging zal bepalen.

17 januari 1795 roept stadhouder Willem V zijn hofhouding en de gezanten bijeen en bericht hun, dat hij het land verlaat.

De stedelijke regering krijgt opdracht artikelen te ontwerpen volgens welke de stad bij een eventuele komst der Fransen *zonder verdere defensie* zal capituleren.

30 januari 1795 trekt de Franse generaal Le Mair aan het hoofd zijner troepen de stad binnen. Te zelfder tijd ontvangt de stad het bericht dat de regering met Frankrijk een verdrag heeft aangegaan.

Het nieuwe bestuur laat er geen gras over groeien en maandag **2 februari 1795** wordt op feestelijke wijze de vrijheidsboom op de Grote Markt geplant. Dan volgt de stad de lotgevallen van de Bataafse Republiek en van het Koninkrijk Holland totdat zij door Napoleon bij eenvoudig decreet van 1 april 1810 (voorkomend in de *Moniteur*) bij Frankrijk wordt ingedeeld, tegelijk met de rest van Brabant.

13 april 1795 roept burgemeester Van Groesen de Raad bijeen om het bekend te maken. Hij heeft het bericht gekregen, alle ambtenaren worden daarbij ontslagen van hun eed van Trouw aan de koning Lodewijk Napoleon. Tot nader order zullen zij in dienst mogen blijven.

Dan is Bergen werkelijk een Franse stad geworden, geheel als Parijs en Marseille, of welke stad in Frankrijk men maar wil nemen. Alles wordt veranderd, men woont voortaan op de Grande Place of in de rue Notre Dame. De namen Kees en Piet worden in de burgerlijke stand ingeschreven als Corneille en Pierre.

Het stadsbestuur legt er zich bij neer, men besluit het bericht te publiceren en afficheren, men zal zich in corps begeven naar de gouverneur der stad, de heer Laurent, Z. Ed. van het vorenstaande verwittigen ende complimenteren.

1814 de aanslag op Bergen op Zoom

Bijna 20 jaren zijn verlopen sedert de klokken van Sint Geertruidstoren plechtig beierden bij het planten van de vrijheidsboom. De roes van vrijheid, gelijkheid en broederschap is uitgeleefd, het is gebleven bij schone theorie. De praktijk is heel anders geweest en het nuchtere Hollandse volk heeft al gauw genoeg gehad van de met zoveel vreugde ingehaalde Franse gasten. Reeds jarenlang hebben zij ons volk uitgebuit.

Dan verliest Napoleon de slag bij Leipzig. Zijn overhaaste terugtocht is voor ons het sein, de vrijheid in eigen huis weer te hernemen. Overal jaagt men de Franse ambtenaren en douaniers weg. Het land is te zwak met troepen bezet om daarmee het ongewenste vreemde gezag te kunnen handhaven. (verwijzing opstand den Haag)

Generaal Molitor wacht tijdenlang vergeefs op versterking uit Frankrijk, dan trekt hij naar het zuiden. De opstand in Holland is algemeen. Alleen in Brabant is nog in Franse handen. Overal liggen de detachementen in de plaatsen verspreid. Graaf de Caen, opperbevelhebber in dit gebied staat voor de moeilijke keus. Als hij alles wil verdedigen, beschermt hij tenslotte niets. Zijn troepen zijn zo versnipperd dat zelfs Antwerpen, waar een deel van de oorlogsvloot in de Schelde ligt, niet behoorlijk verdedigd kan worden. Dit laatste weegt voor hem het zwaarst. Het brengt hem tot de beslissing, de troepen daar te concentreren.

9 december 1813 geeft hij de order aan de troepen, en Willemstad, Klundert, Steenberg, Tholen en Breda worden door de Fransen

vrijwillig ontruimd. Het toeval wil dat Bergen nog bezet blijft ⁶⁸). Generaal Bizanet krijgt order het in staat van beleg te verklaren en te versterken. Het gehele garnizoen bedraagt echter nauwelijks 800 man.

Enige Hollandse officiers, uit hun [Franse] betrekking ontslagen, proberen tevergeefs de stad in handen te krijgen. Hun opzet mislukt.

17 december 1813 eisen de Engelsen de stad op, maar Bizanet weigert. Die nacht komen 800 Vlaamse conscrits ⁶⁹) de stad binnen. Inderhaast zijn ze opgeroepen, van een uniform en een geweer voorzien, dat ze niet eens kunnen afschieten.

Nauwelijks verneemt Napoleon welke maatregelen Caen genomen heeft, of hij ontslaat hem op staande voet. Zijn opvolger, de hertog van Plaisance krijgt order de ontruimde plaatsen onverwijld weer te bezetten. Te laat, overal heeft de burgerij de verdediging op zich genomen. Gewapenden hebben de wallen bezet, de poorten zijn gesloten, de bruggen opgehaald. Overal stoten de Franse troepen het hoofd. Ook Breda heeft een bezetting van Russische Cavalerie en Kozakken.

Van de Belgische conscrits beleeft De Bizanet geen onbeperkt genoeg. Hun land is niet langer in Franse handen. Tegen hun zin zijn ze opgeroepen om te strijden voor een zaak die niet de hunne is. Als ze op wacht staan in de vooruitgeschoven werken, deserteren zij, geholpen door de landslieden. De desertie is zo

⁶⁸ Geen toeval, Bergen op Zoom is de halteplaats voor Franse militairen onderweg naar de vesting Antwerpen. Het leidt er toe dat er ongebruikelijk veel militairen in de stad aanwezig zijn. Zie ook LeGrand [Verhaal van de verrassing van Bergen op Zoom](#), 1817.

⁶⁹ Dienstplichtigen

groot dat de bevelhebber besluit de voorwerken niet langer te bezetten.

Zij die overblijven, worden ijverig geoefend. Iedere dag worden de posten betrokken die bij alarm moeten worden ingenomen, de kanonnen zijn steeds met schroot geladen, de lonten branden. Iedere avond tegen het vallen van de duisternis worden de wachten verdubbeld. Op de wallen zijn houten loodsen geplaatst waar de piketten gewapend de nacht doorbrengen. Pas als de zon opkomt, verlaten zij hun post en mogen in de kazerne slapen.

Voortdurend worden rondes en patrouilles gelopen. Streng wordt de tucht gehandhaafd.

Nu en dan vertonen zich Kozakken voor de wallen, ze gaan heen en worden vervangen door Pruisen die weer worden opgevolgd door Engelsen. Aan de noordzijde is de stad dicht ingesloten, Tholen Halsteren, Steenberg, Wouw en Roosendaal zijn in handen van de geallieerden. Het is zeer moeilijk met Antwerpen in ongestoorde verbinding te blijven, vooral als generaal Graham de Engelsen opperbevel hebben zijn hoofdkwartier te Kalmthout vestigt. Dan proberen de Engelsen een aanslag op de stad. Het lijkt volkomen nutteloos als men bedenkt dat binnenkort deze vesting toch zonder slag of stoot zal moeten worden prijsgegeven. Maar er komen verontrustende berichten uit Frankrijk. De Franse troepen treden weer overwinnend op, men wil daarom zo spoedig mogelijk de hand leggen op deze sterke vesting. Gesteund door enkele inwoners van Bergen die de Engelse troepen tot gids dienen, zal men proberen, zich van de stad meester te maken⁷⁰).

⁷⁰ Zie J.E. van Gorkum, [De bestorming der vesting Bergen op Zoom op 8 maart 1814](#)

Op **8 maart 1814** in de late avond naderen 4 kolonnes Engelsen. De eerste colonne heeft zich opgesteld bij Borgvliet, en moet over de Zoute Vest het bastion Oranje beklimmen.

De tweede colonne heeft tot doel het front van de Zoom bij de Wouwpoot en staat op de Wouwseweg.

De derde colonne, die een aanval moet doen op de Steenbergsepoort, staat bij de herberg het Haantje aan de Halsterseweg.

De vierde colonne welke de stad bij de haven zal binnensluipen, staat op de landweg achter de Tholense dijk bij de hoeve van Geers.⁷¹⁾

De eerste colonne is 1000 man sterk, de tweede 1200 man, de derde 650 man. De vierde colonne is 3300 man sterk, waarvan ongeveer 3000 binnen de stad gekomen zijn.

Te 21.45u ongeveer ontstaat een vuurgevecht tussen de derde colonne en de bezetting van de Steenbergsepoort. Het is onmogelijk de poort te vermeesteren; de brug is opgehaald, achter de klep zijn de planken van het brugdek weggenomen, de verdediger op de wallen is geheel tot de strijd gereed.

In de vesting wordt generaal alarm geslagen. De reserves staan op de markt gereed.

De vierde colonne trekt langs de Tholense wijk langs de Sluis, en waadt door de haven die bij eb⁷²⁾ nagenoeg droog ligt. De vluchtende Fransen hebben de Waterpoort opengelaten. De Engelsen maken zich meester van het (groot) Arsenaal,

⁷¹⁾ De kaart die gevoegd is bij zowel de publicatie van Van Gorkum als van LeGrand is op de [website van de Geschiedkundige Kring](#) op te halen.

⁷²⁾ Op 8 maart is het springtij, en daarmee ook extra lage eb.

vermeesteren de artilleriewacht en bezetten de daarbij gelegen bastions.

Intussen zijn ook de andere kolonnes in de stad doorgedrongen. Verschillende schrijvers hebben de bijzonderheden van deze tijd te boek gesteld ⁷³).

Het verloop van het gevecht is dat de Engelsen zich urenlang hebben staande gehouden, dat het behoud van de vesting aan een draadje heeft gehangen dat de afzonderlijke detachementen met afwisselend succes strijden, tot tenslotte de Fransen tot de ervaring komen dat enkele delen waar zich geen vijand bevindt, sterk bezet zijn.

De commandant groepeerde deze krachten tot een aanvalscolonne die de beslissing brengt. De Engelsen die ter plaatse niet goed bekend zijn en zonder verband optreden zijn tenslotte genoodzaakt zich over te geven, daar de opgekomen vloed de terugtocht ⁷⁴) onmogelijk maakt.

Alle Engelsen die zich gevangen geven, worden in de kerk opgesloten, geladen vuurmonden worden op de kerkdeuren gericht, want het aantal gevangenen is even groot als het hele Franse garnizoen. Het verlies der Engelsen bedraagt ongeveer 900 doden en 1800 gevangenen.

10 maart wordt het Verdrag gesloten voor de uitwisseling der gevangenen. Diezelfde avond verlaten de uitgewisselde Engelse gevangenen door de Steenbergse poort onze stad. Drie dagen duurt de wapenstilstand die de Engelsen hebben gevraagd voor het

⁷³ Behalve de twee hier voor genoemde publicaties is er een wat gekleurd verhaal door Maronier, [De Gids of De verrassing van Bergen op Zoom](#), en diverse publicaties in andere talen door betrokken militairen.

⁷⁴ Van (een deel van) de vierde colonne, die is ingesloten op Beckaf.

vervoer der gewonden naar Antwerpen en voor het begraven van de doden. Dit laatste is niet gemakkelijk. Met houwelen worden sleuven gehakt in de hard bevroren grond, waarin de 300 doden worden gelegd ⁷⁵).

De wapenstilstand wordt tot 5 dagen verlengd, en als trouwe vrienden gaan Franse en Engelse officiers in die dagen met elkaar om; zij zijn elkaars gast en tafelen gezamenlijk.

Kort daarna trekt het Engelse leger weg in de richting van Antwerpen. Het wordt vervangen door een jonge lichte Hollandse troepen.

23 april 1814 wordt het Verdrag gesloten waarbij bepaald wordt dat de vreemde vestingen weer moeten ontruimd worden. Het beleg wordt opgeheven en sedert maanden krijgt de bezetting weer vers vlees.

Op *3 mei 1814* verlaat het garnizoen de stad.

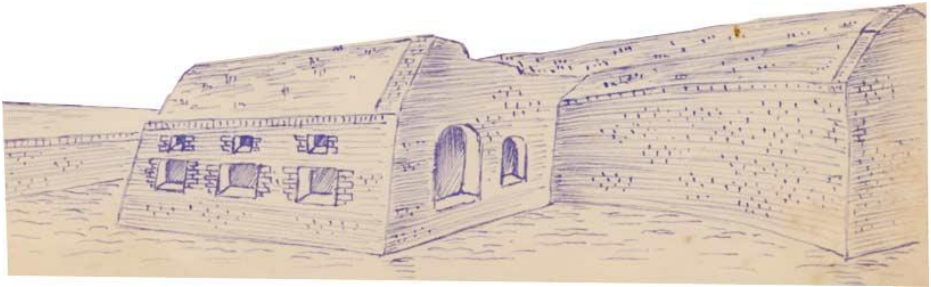
Dan komt op last van de mogendheden de vereniging met België. Bergen op Zoom is niet langer de grensvesting. Het is nu een stad midden in het nieuw gevormde vaderland geworden.

Slechts 15 jaar zal die vereniging duren. Dan worden nog eenmaal de Wallen van Bergen bezet. Dan stromen van heinde en verre schutterijen en vrijwilligers naar het zuiden, opgeschrikt door de leus der opstandelingen: “*België vrij tot aan de Moerdijk*”.

Staande op de Wallen van de vesting, volgen bezetting en burgerij met kloppend hart de strijd om de citadel van Antwerpen. Gelukkig bleef de stad deze keer de ramp van het beleg bespaard.

⁷⁵ Blijkens aantekeningen van LeGrand worden de slachtoffers voornamelijk begraven in de (diepe) gracht bij de Steenbergsepoort.

In **1870** worden de wallen voorgoed geslecht en blijft slechts het ravelijn Op de Zoom als laatste herinnering aan de grote arbeid van Coehoorn bestaan ⁷⁶).

Ravelijn Op den Zoom

⁷⁶ Anno 2025 is er heel wat meer te zien: behalve het Ravelijn Op den Zoom is in de ‘Verborgene Vesting’ een deel van het lunet Utrecht te zien, het fort De Roovere en aansluitende liniewal zijn hersteld, in het wegdek zijn de contouren van de St Jacobspoort zichtbaar gemaakt, er is in het Markiezenhof een maquette van de vesting inclusief de waterlinie, en er zijn plannen voor nog méér.

Het eiland in het stadspark (Anton van Duinkerkenpark) is niet meer daadwerkelijk als vestingdeel te herkennen, en bij de laatste stads-uitbreiding is het muurwerk van Gadellière langs het Smitsvestje weer hersteld.

Bijlagen

Hieronder is een aantal omvangrijker Franstalige tekstdelen uit het document verzameld, welke in deze gedigitaliseerde versie op de betreffende plaats in het Nederlands vertaald zijn weergegeven.

Aantekening bij de stadsrekening nav de eis tot huisvesting door Christophore de Bajesso, luitenant van de Compagnie Chevaux van de ritmeester don Lope Capatà:

Et comme ledit Sr. Lieutenant au jour que ladicte compaignie y entroit (scavoir le XXII du dict mois) persistait expressement en sadicte demande et que icelle luy devoit estre accordee sans plus de delay, ou que aultrement il craindroit pour le mescontentement des soldats desordre dentre eulx et la bourgeoisie, ont en fin lesdictes de la ville trouvé convenir d'accorder audict lieutenant sadicte demande.... .

Rapport van officier Lefebure uit het leger van Löwendahl; in de voorgaande tekst is de vertaling ervan opgenomen.

“Lorsque Monsieur le Maréchal de Löwendahl fut avec les Principaux de Genie, pour reconnaître cette place, ils crurent tous voir distinctement des formidables ouvrages à corne comme ils la voiaient gravés sur leurs plans et moi pendant ce temps, j'étais à les effacer du mien avec un particulier qui avait tenu un certain rang dans la ville et qui en était sorti quelques jours auparavant. Cet homme commença par me dire, que la place avait été totalement refundue au commencement de ce siècle ; nous entrâmes après cela dans les détails tellement circonstanciers, que sur ce qu'il me dit, je traçai un nouveau plan, où tous les ouvrages étaient détaillés et spécifiés avec toute la précision possible, en un cas pareil, l'ouverture des angles des

bastions, la longueur et la hauteur des faces, les flancs hauts et bas, leur grandeur, la qualité d'embrasures, les flancs des ravelins, les lunettes aux angles rentrants de la contrescarpe, lesd réduits pratiqués dans ces lunettes, les traverses, la largeur des chemins couverts, la galerie d'enveloppe, celle des mines.

Enfin, la manière dont il me détailla toutes les différentes parties de la fortification de cette place, eut été capable de persuader, qu'il l'aurait construite lui-même. (qu'on laisse après cela les curieux se promener dans les ouvrages d'une place, on voit ce qui en résulte) mais afin d'être encore plus sûr de tout ce que cet homme m'avait dit, j'allai avec mon nouveau plan le plus près de la place qu'il me fut possible et je reconnais en plusieurs endroits la vérité de ce qu'il m'avait été rapporté, je présentais ensuite mon plan au Général M. D. G. qui commandait alors les ingénieurs, Quelques officiers de distinction et Monsieur de Löwendahl lui-même y cherchèrent d'abord l'ouvrage à cornes qu'ils avaient reconnu le matin, mais ne le trouvant point, ils me demandèrent pourquoi je n'y avais pas marqué cet ouvrage, j'osai leur dire qu'ils s'étaient trompés et qu'il n'y en avait point, ils me témoignèrent que dans la promenade qu'ils venaient à faire pour reconnaître la place, ils avaient vu distinctement un ouvrage à cornes, près de la porte d'Anvers (= de Boschpoort) je voulus répliquer, mais Monsieur de Löwendahl me ferma la bouche en me disant d'un ton imposant : « Hé bien, Monsieur, que ce soit un craapaud, que ce soit une grenouille, il faut qu'elle saute » . Les ingénieurs mirent encore dans leur bulletin, que la tranchée avait été ouverte devant la corne d'Anvers. (qu'on fasse après cela quelque fond sur des reconnaissances pareilles) ce ne fut que le lendemain de l'ouverture de la tranchée, que l'on s'aperçut qu'il n'y avait point d'ouvrage à cornes et quelques jours après la cour envoya un plan, un peu moins mauvais que les plans gravés que l'on en avait ; je suis persuadé c'est le sentiment de tous ceux qui ont senti leur faiblesse de ce côté-là, y firent – ils pendant le siège et surtout au commencement, le feu le plus vif d'artillerie et de mousquetterie, uniquement pour en imposer à l'assiégeant.... »

Passage uit Histoire Abrégée van Jean Faure :

“a ordonné à un de ses conseillers, de se rendre au camp (van Löwendahl) et d’y résider tant pour prévenir les désordres que les troupes légères pouvaient causer dans le marquisant, que pour obtenir quelques adoucissements dans les contributions exorbitantes qu’on ne manquerait pas d’exiger... »

Ridder de Looz zegt :

” Lorsqu’avec ces nobles sentiments, lorsqu’avec cet amour pour la gloire et la patrie on emploiera pour la défense toutes les ressources que la science et l’expérience peuvent suggérer, on peut assurer qu’une place sera inprénable. Bergen op Zoom, si la science avait autant présidé à la défense qu’à sa construction, était une place, par la position, par son étendue et par tous les moyens qu’elle renfermait, faite pour mettre en démonstration ce qui n’est ici qu’un problème ; mais les seuls obstacles qu’eut à éprouver l’assiégeant, ne vinrent que du tracé et des travaux souterrains, sans que l’industrie de l’assiége contribua en rien à multiplier les chicanes et à trainer le siège en longueur.

Tricano:

“En effet l’assiégé dans Bergen op Zoom paraît dans une sécurité révoltante, nos troupes arrivent sur le bord de la fossé, en font la descente, se forment de droite et de gauche des brèches pour y attendre le signal la l’attaque, sans être aperçues ni troublées, soit par un feu vif de tout le rempart du front d’attaque, soit par des grenades, des feux d ; artifice lancé sur elles avant et dans le temps qu’elles se forment dans les fossés, soit par des sorties faites par les poternes des fronts d’attaque, pour prendre nos troupes en flanc, ou les charger par des troupes armées de toutes pièces ; soit enfin en se portant en force sur les terre pleins des ouvrages attaqués, pour en disputer l’entrée, avec l’avantage du terrain ; rien de tout cela n’arrive ; aucunes troupes

de réserve n'accourent aux ouvrages attaqués, point de fougasses ni de fourneaux de mines préparés pour ensevelir les assaillants dans les ouvrages abandonnés.

Nos troupes culbutent la garde ordinaire qui se trouve dans les ouvrages, tout fuit devant nos gens. Deux régiments ennemis, qui doivent être dans les ouvrages au moment de l'assaut, se font écraser dans la place d'armes (de Markt). Leur intrépidité tardive ne servit qu'à occasionner aux Etats Généraux la perte réelle de ces deux corps, il est vrai qu'elle nous couta la vie de quelques-uns de nos braves grenadiers. Toutes ces précautions que je viens d'indiquer, et que mes ennemis omirent de prendre, auraient-elles dira-t-on, fait échouer l'assaut ? Peut-être que non, mais sans contredit, nous n'en aurions été quittes pour 400 hommes de perte, et au lieu de nous être vus victorieux avec une perte d'un contre dix, du côté des ennemis, nous aurions pu perdre dix contre un, avant d'avoir réduit l'ennemi dans le cas de capituler. C'est ce qu'on peut, je crois, présumer sans témérité.

Antwoord Cronström aan Prins van Saksen Hessential:

"Après avoir examiné notre situation et celle de l'ennemi, toujours en tout supérieur, ma pensée est, que la plus forte sortie que nous puissions faire ne réussira point. Que quand même elle réussirait bien, ou passablement, l'ennemi ne leverait point le siège pour cela, que le siège serait peut-être retardé de deux ou trois jours au plus. Mais si cette sortie reussit mal, à quoi l'apparence est grande, qu'il u aurit à mon avis dix contre un à gagner contre le bon succès. En ce mauvais cas qui nous ferait perdre le reste et la fleur des plus braves gens qui ne sont pas encore hors de combat, pourra accélérer la prise de la place de quatre ou cinq jours au moins.

Antwoord van de prins van Saksen

"... que V. Ex. me permette de remarquer aussi que plus les batteries des ennemis approchent de la place, plus il importe de les ruïner et enclouer et moins de chemin nos gnes ont à faire pour s'y rendre ».

Opmerking Cronstrom

“Car enfin il faut le déclarer tout net, qu’on ne doit point se flatter de pouvoir conserver cette place, quelque renfort qu’on nous envoie, il est même à craindre que plus il nous en viendra, plus il y en aura de perdus. »